

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพ สำหรับนักเรียน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รายละเอียดดังต่อไปนี้

1. หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กลุ่มสาระการเรียนรู้
สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6
  - 1.1 ทำไมต้องเรียนสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
  - 1.2 เรียนรู้อะไรในสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
  - 1.3 สาระและมาตรฐานการเรียนรู้
  - 1.4 คุณภาพผู้เรียน
2. การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม
  - 2.1 ความหมายของหลักสูตร
  - 2.2 ความสำคัญของหลักสูตร
  - 2.3 องค์ประกอบของหลักสูตร
  - 2.4 รูปแบบของหลักสูตร
  - 2.5 ลักษณะของหลักสูตรที่ดี
  - 2.6 ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร
  - 2.7 พื้นฐานการพัฒนาหลักสูตร
  - 2.8 ระดับของการพัฒนาหลักสูตร
  - 2.9 กระบวนการพัฒนาหลักสูตร
  - 2.10 หลักสูตรฝึกอบรม
  - 2.11 ความหมายของหลักสูตรฝึกอบรม
  - 2.12 องค์ประกอบของหลักสูตรฝึกอบรม
  - 2.13 ลักษณะของหลักสูตรฝึกอบรมที่ดี
  - 2.14 หลักการฝึกอบรม
  - 2.15 การฝึกอบรม
  - 2.16 ความหมายของการฝึกอบรม
  - 2.17 ความสำคัญและประโยชน์ของการฝึกอบรม
  - 2.18 วัตถุประสงค์การฝึกอบรม
  - 2.19 กระบวนการฝึกอบรม
  - 2.20 เทคนิคการฝึกอบรม

3. ความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์น้อย
  - 3.1 ความหมายของมัคคุเทศก์
  - 3.2 บทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์
  - 3.3 ความสำคัญของมัคคุเทศก์ต่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยว
  - 3.4 ประเภทของมัคคุเทศก์
  - 3.5 ทักษะการเป็นมัคคุเทศก์
  - 3.6 บทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของมัคคุเทศก์
  - 3.7 มารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์
4. อุทยานประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพ
  - 4.1 ข้อมูลเบื้องต้นเมืองศรีเทพ
  - 4.2 โบราณสถานที่สำคัญในเมืองศรีเทพ
  - 4.3 โบราณวัตถุที่สำคัญในเมืองศรีเทพ
  - 4.4 พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม
5. ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน
  - 5.1 ความหมายผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน
  - 5.2 องค์ประกอบของการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน
  - 5.3 ประเภทของแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน
  - 5.4 วิธีวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน
6. ความพึงพอใจ
  - 6.1 ความหมายของความพึงพอใจ
  - 6.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจ
  - 6.3 การวัดความพึงพอใจ
  - 6.4 ความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 7.1 งานวิจัยภายในประเทศ
  - 7.2 งานวิจัยต่างประเทศ

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เป็นจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชนไทยทุกคนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานให้มีคุณภาพด้านความรู้และทักษะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง และแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตซึ่งได้กำหนดไว้ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า 1-5)

1. ทำไมต้องเรียนสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจ การดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคมการปรับตัวตามสภาพแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดเข้าใจถึงการพัฒนา เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย กาลเวลา ตามเหตุปัจจัยต่างๆ เกิดความเข้าใจในตนเอง และผู้อื่น มีความอดทนอดกลั้น ยอมรับในความแตกต่าง และมีคุณธรรม สามารถนำความรู้ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ และสังคมโลก

2. เรียนรู้อะไรในสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมว่าด้วยการอยู่ร่วมกันในสังคม ที่มีความเชื่อมสัมพันธ์กัน และมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย เพื่อช่วยให้สามารถปรับตนเองกับบริบทสภาพแวดล้อม เป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบมีความรู้ ทักษะ คุณธรรม และค่านิยมที่เหมาะสม โดยได้กำหนดสาระต่างๆไว้ ดังนี้

ศาสนา ศีลธรรมและจริยธรรม แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ การนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นผู้กระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม พัฒนาการตนเองอยู่เสมอ รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม

หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิต ระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบันการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ลักษณะและความสำคัญ การเป็นพลเมืองดี ความแตกต่างและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ค่านิยมความเชื่อ ปลูกฝังค่านิยมด้านประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สิทธิ หน้าที่ เสรีภาพการดำเนินชีวิตอย่างสันติสุขในสังคมไทยและสังคมโลก

เศรษฐศาสตร์ การผลิต การแจกจ่าย และการบริโภคสินค้าและบริการ การบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างมีประสิทธิภาพ การดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ และการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในชีวิตประจำวัน

ประวัติศาสตร์ เวลาและยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ วิธีการทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการของมนุษยชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่างๆ ผลกระทบที่เกิดจากเหตุการณ์สำคัญในอดีตบุคคลสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆในอดีต ความเป็นมาของชาติไทย วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย แหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก

ภูมิศาสตร์ ลักษณะของโลกทางกายภาพ ลักษณะทางกายภาพ แหล่งทรัพยากร และภูมิอากาศของประเทศไทย และภูมิภาคต่างๆ ของโลก การใช้แผนที่และเครื่องมือทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์กันของสิ่งต่างๆ ในระบบธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับ

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น การนำเสนอข้อมูลภูมิสารสนเทศ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

3. สารและมาตรฐานการเรียนรู้

สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม

มาตรฐาน ส 1.1 รู้ และเข้าใจประวัติ ความสำคัญ ศาสดา หลักธรรมของ พระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือและศาสนาอื่น มีศรัทธาที่ถูกต้อง ยึดมั่น และปฏิบัติตาม หลักธรรม เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

มาตรฐาน ส 1.2 เข้าใจ ตระหนักและปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดี และธำรงรักษา พระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ

สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม

มาตรฐาน ส 2.1 เข้าใจและปฏิบัติตามหน้าที่ของการเป็นพลเมืองดี มีค่านิยม ที่ดีงาม และธำรงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมไทย ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมไทย และสังคม โลกอย่างสันติสุข

มาตรฐาน ส 2.2 เข้าใจระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบัน ยึดมั่น ศรัทธา และธำรงรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น ประมุข

สาระที่ 3 เศรษฐศาสตร์

มาตรฐาน ส 3.1 เข้าใจและสามารถบริหารจัดการทรัพยากรในการผลิตและ การบริโภคการใช้ ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดได้อย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า รวมทั้งเข้าใจ หลักการของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีดุลยภาพ

มาตรฐาน ส 3.2 เข้าใจระบบ และสถาบันทางเศรษฐกิจต่างๆ ความสัมพันธ์ทาง เศรษฐกิจ และความจำเป็นของการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจในสังคมโลก

สาระที่ 4 ประวัติศาสตร์

มาตรฐาน ส 4.1 เข้าใจความหมาย ความสำคัญของเวลาและยุคสมัยทาง ประวัติศาสตร์ สามารถใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ อย่างเป็นระบบ

มาตรฐาน ส 4.2 เข้าใจพัฒนาการของมนุษยชาติจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ในด้าน ความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์อย่างต่อเนื่องตระหนักถึงความสำคัญและ สามารถ วิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้น

มาตรฐาน ส 4.3 เข้าใจความเป็นมาของชาติไทย วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย มีความรัก ความภูมิใจและธำรงความเป็นไทย

สาระที่ 5 ภูมิศาสตร์

มาตรฐาน ส 5.1 เข้าใจลักษณะของโลกทางกายภาพ และความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งซึ่งมีผล ต่อกันและกันในระบบของธรรมชาติ ใช้แผนที่และเครื่องมือทางภูมิศาสตร์ ในการค้นหาวิเคราะห์ สรุป และใช้ข้อมูลภูมิสารสนเทศอย่างมีประสิทธิภาพ

มาตรฐาน ส 5.2 เข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์วัฒนธรรม มีจิตสำนึก และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ทรัพยากรและ สิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

4. คุณภาพผู้เรียน

จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3

1. มีความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเองและผู้ที่อยู่รอบข้าง ตลอดจนสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น ที่อยู่อาศัย และเชื่อมโยงประสบการณ์ไปสู่โลกกว้าง
2. มีทักษะกระบวนการ และมีข้อมูลที่จำเป็นต่อการพัฒนาให้เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม ประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ มีความเป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบ การอยู่ร่วมกันและการทำงานกับผู้อื่น มีส่วนร่วมในกิจกรรมของห้องเรียน และได้ฝึกหัดในการตัดสินใจ
3. มีความรู้เรื่องราวเกี่ยวกับตนเอง ครอบครัว โรงเรียน และชุมชนในลักษณะ การบูรณาการ ผู้เรียนได้เข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับปัจจุบันและอดีต มีความรู้พื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้ข้อคิดเกี่ยวกับรายรับ-รายจ่ายของครอบครัว เข้าใจถึงการเป็นผู้ผลิต ผู้บริโภค รู้จักการออม ขันต้นและวิธีการเศรษฐกิจพอเพียง
4. รู้และเข้าใจในแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม หน้าที่พลเมือง เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจในขั้นที่สูงต่อไป

จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

1. มีความรู้เรื่องของจังหวัด ภาค และประเทศของตนเอง ทั้งเชิงประวัติศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ สังคมประเพณี และวัฒนธรรม รวมทั้งการเมือง การปกครอง และสภาพ เศรษฐกิจโดยเน้นความเป็นประเทศไทย
2. มีความรู้และความเข้าใจในเรื่องศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ปฏิบัติตนตาม หลักธรรมคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ รวมทั้งมีส่วนร่วมศาสนพิธี และพิธีกรรมทาง ศาสนามากยิ่งขึ้น
3. ปฏิบัติตนตามสถานภาพ บทบาท สิทธิหน้าที่ในฐานะพลเมืองดีของท้องถิ่น จังหวัด ภาค และประเทศ รวมทั้งได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณี และ วัฒนธรรมของท้องถิ่นตนเอง มากยิ่งขึ้น

4. สามารถเปรียบเทียบเรื่องราวของจังหวัดและภาคต่างๆของประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้รับการพัฒนาแนวคิดทางสังคมศาสตร์ เกี่ยวกับศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม หน้าที่พลเมือง เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เพื่อขยายประสบการณ์ไปสู่การทำ ความเข้าใจในภูมิภาค ชีวโลกตะวันออกและตะวันตกเกี่ยวกับศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม การดำเนินชีวิต การจัดระเบียบทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากอดีตสู่ปัจจุบัน

จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

1. ได้เรียนรู้และศึกษาเกี่ยวกับความเป็นไปของโลก โดยการศึกษาประเทศไทย เปรียบเทียบกับประเทศในภูมิภาคต่างๆในโลก เพื่อพัฒนาแนวคิด เรื่องการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

2. ได้เรียนรู้และพัฒนาให้มีทักษะที่จำเป็นต่อการเป็นนักคิดอย่างมีวิจารณญาณ ได้รับการพัฒนาแนวคิด และขยายประสบการณ์ เปรียบเทียบระหว่างประเทศไทยกับประเทศในภูมิภาคต่างๆ ในโลก ได้แก่ เอเชีย โอเชียเนีย แอฟริกา ยุโรป อเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ ในด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง ประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ และสังคมศาสตร์

3. ได้รับการพัฒนาแนวคิดและวิเคราะห์เหตุการณ์ในอนาคต สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและวางแผนการดำเนินงานได้อย่างเหมาะสม

จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

1. ได้เรียนรู้และศึกษาความเป็นไปของโลกอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้พัฒนาตนเองเป็นพลเมืองที่ดี มีคุณธรรม

จริยธรรม ปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือ รวมทั้งมีค่านิยมอันพึงประสงค์ สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข รวมทั้งมีศักยภาพเพื่อการศึกษาต่อในชั้นสูงตามความประสงค์ได้

3. ได้เรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาไทย ความภูมิใจในความเป็นไทย ประวัติศาสตร์ของชาติไทยยึดมั่นในวิถีชีวิต และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

4. ได้รับการส่งเสริมให้มีนิสัยที่ดีในการบริโภค เลือกและตัดสินใจบริโภคได้อย่างเหมาะสมมีจิตสำนึก และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ประเพณีวัฒนธรรมไทย และสิ่งแวดล้อม มีความรักท้องถิ่นและประเทศชาติ มุ่งทำประโยชน์ และสร้างสิ่งที่ดีงามให้กับสังคม

5. เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการจัดการเรียนรู้ของตนเอง ชี้นำตนเองได้ และสามารถแสวงหาความรู้จากแหล่งการเรียนรู้ต่างๆในสังคมได้ตลอดชีวิต

การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม

หลักสูตรถือเป็นหัวใจของการจัดการศึกษา เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญในการกำหนดแนวทางการจัดการศึกษา เพื่อที่จะพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและสังคมได้ การจัดการศึกษาที่ดี จึงควรมีความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพชีวิตและสังคมของผู้เรียนหลักสูตรจึงจำเป็นต้องปรับปรุงหรือพัฒนาให้มีความเหมาะสม ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมอยู่เสมอ การพัฒนาหลักสูตรเป็นกระบวนการวางแผนการจัดการจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ทุกประเภท เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามความมุ่งหมายและจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ และเป็นการวางแผนการประเมินผลให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน ว่าได้บรรลุตามความมุ่งหมายและจุดประสงค์จริงหรือไม่ เพื่อผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะได้รู้และคิดอื่นแก้ไขปรับปรุงต่อไป ดังนั้นหลักสูตรที่ดีและเหมาะสมจะต้องมีการพัฒนาอยู่เสมอเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครองของประเทศตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี

1. ความหมายของหลักสูตร

ในแวดวงนักการศึกษาและผู้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้มากมาย โดยไม่สามารถทำให้ทุกคนเห็นพ้องกับความหมายใดเพียงความหมายเดียว และไม่มี ความหมายใดที่ไม่ถูกต้อง เพราะหลักสูตรเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ดังนี้

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2533, หน้า 12) ได้ให้แนวคิดว่าหลักสูตรคือ มวลประสบการณ์ทั้งปวงที่จัดให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ครบถ้วนตามมาตรฐานคุณภาพสากล มาตรฐานความเป็นชาติไทยและมาตรฐานที่ชุมชนท้องถิ่นต้องการ

สังัด อูทรานันท์ (2538, หน้า 6) กล่าวว่า หลักสูตรหมายถึง ลักษณะหนึ่งต่อไปนี้

1. หลักสูตร คือ สิ่งที่สร้างขึ้นในลักษณะของรายวิชา ซึ่งประกอบไปด้วยเนื้อหาสาระที่จัดเรียงลำดับความยากง่าย หรือเป็นขั้นตอนอย่างดีแล้ว

2. หลักสูตร ประกอบด้วยประสบการณ์ทางการเรียนซึ่งได้วางแผนล่วงหน้าเพื่อมุ่งหวังจะให้เด็กเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ต้องการ

3. หลักสูตร เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้นสำหรับให้ประสบการณ์ทางการศึกษาแก่เด็กในโรงเรียน

4. หลักสูตร ประกอบด้วยมวลประสบการณ์ทั้งหมดของผู้เรียน ซึ่งเขาได้ทำตัวรับรู้ และได้ตอบสนองต่อการแนะนำของโรงเรียน

ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539, หน้า 9) ให้ความหมายหลักสูตรว่า คือ SOPEA ประกอบด้วย

S คือ subject matter ได้แก่ เนื้อหาที่ใช้ในการเรียนการสอน

- O คือ object ได้แก่ วัตถุประสงค์
- P คือ plans ได้แก่ แผนสำหรับจัดโอกาสการเรียนรู้หรือประสบการณ์แก่นักเรียน
ที่คาดหวัง
- E คือ learner s experience ได้แก่ ประสบการณ์ทั้งปวงของผู้เรียนที่จัดโดย
โรงเรียน
- A คือ education activities ได้แก่ กิจกรรมทางการศึกษาที่จัดให้กับผู้เรียน
- กาญจนา คุณารักษ์ (2540, หน้า 1-4) ได้รวบรวมความหมายของหลักสูตรไว้ดังนี้
1. หลักสูตรคือ รายวิชาหรือรายการเนื้อหาที่สอนในโรงเรียน
  2. หลักสูตรคือ ประสบการณ์ที่จัดให้แก่ผู้เรียน
  3. หลักสูตรคือ กิจกรรมการเรียนการสอนและวัสดุอุปกรณ์
  4. หลักสูตรคือ สิ่งที่โรงเรียน ผู้ปกครอง คาดหมายหรือมุ่งหวังจะให้ผู้เรียนได้รับ
หรือมีคุณสมบัติในสิ่งนั้น ๆ
  5. หลักสูตรคือ พาหนะที่จะนำผู้เรียนไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายของการศึกษา
  6. หลักสูตรคือ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ทางการเรียนรู้ และสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน
  7. หลักสูตรคือ กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างครู นักเรียน และสิ่งแวดล้อมการเรียนรู้
  8. หลักสูตรคือ แผนหรือแนวทางหรือโครงการหรือข้อกำหนดในการจัดการศึกษา
ของโรงเรียน
  9. หลักสูตรคือ เอกสาร (หนังสือหลักสูตร และเอกสารประกอบหลักสูตรต่างๆ
เช่น แผนการสอน คู่มือครู แบบเรียน เป็นต้น)
  10. หลักสูตรคือ วิชาความรู้สาขาหนึ่งที่ว่าด้วยทฤษฎี หลักการ และแนวปฏิบัติใน
การพัฒนาหลักสูตร
- ชมพันธุ์ กุญชร ณ อยุธยา (2540, หน้า 3 - 5) ได้อธิบายความหมายของ
“หลักสูตร” ว่ามีความแตกต่างกันไปตั้งแต่ความหมายที่แคบสุดจนถึงกว้างสุด แต่จำแนกความ
คิดเห็นของนักการศึกษาที่ได้ให้นิยามความหมายของหลักสูตร ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้
1. หลักสูตร หมายถึง แผนประสบการณ์การเรียนรู้ เป็นการมองหลักสูตรในลักษณะ
ที่เป็นเอกสาร หรือโครงการการศึกษาที่สถาบันการศึกษาได้วางแผนไว้ เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษา
ตามแผนหรือโครงการที่กำหนดไว้ หลักสูตรตามความหมายนี้หมายรวมถึง แผนการเรียนหรือ
รายวิชาต่างๆ ที่กำหนดให้เรียนรวมทั้งเนื้อหาวิชาของรายวิชาต่างๆ กิจกรรมการเรียนการสอน
และการประเมินผล ซึ่งได้กำหนดไว้ในแผน
  2. หลักสูตร หมายถึง ประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียนที่สถาบันการศึกษาจัด
ให้ซึ่งหมายรวมถึงประสบการณ์การเรียนและการนำหลักสูตรไปใช้ด้วย

ชาร์ง บัวศรี (2542, หน้า 7) กล่าวว่าหลักสูตรคือ แผนซึ่งได้ออกแบบจัดทำขึ้นเพื่อแสดงจุดมุ่งหมาย การจัดเนื้อหาสาระ กิจกรรม และมวลประสบการณ์ในแต่ละโปรแกรมการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนมีพัฒนาการในด้านต่างๆ ตามจุดหมายที่ได้กำหนดไว้

มาเรียม นิลพันธุ์ (2543, หน้า 6) กล่าวว่าหลักสูตร หมายถึงเอกสารข้อกำหนดเกี่ยวกับมวลประสบการณ์ เพื่อให้ผู้เรียนได้เจริญงอกงามพัฒนาไปในแนวทางที่ต้องการ

ปราโมทย์ จันทรเรือง (2548, หน้า 5) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่า หลักสูตรตามความหมายเดิมหมายถึง รายวิชาหรือเนื้อหาที่กำหนดไว้ให้ผู้เรียนได้เรียน หลักสูตรตามความหมายใหม่หมายถึง มวลประสบการณ์ที่ผู้เรียนได้รับทั้งภายใน และภายนอกโรงเรียน เพื่อให้ผู้เรียนมีพัฒนาการทั้งใน ด้านร่างกาย สังคม ปัญญา และจิตใจ

ทั้งนี้ นักการศึกษาและนักพัฒนาหลักสูตรต่างประเทศได้ให้ความหมายและคำจำกัดความของหลักสูตรไว้โดยสรุปดังนี้

ไทเลอร์ (Tyler, 1949, p.79) ได้สรุปว่าหลักสูตรเป็นสิ่งที่เด็กจะต้องเรียนรู้ทั้งหมด โดยมีโรงเรียนเป็นวางแผนและกำกับเพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา

ทาบ (Taba, 1962, p.11) ให้คำสรุปเกี่ยวกับหลักสูตรอย่างสั้นๆ ว่า หลักสูตรเป็นแผนการเกี่ยวกับการเรียนรู้

กู๊ด (Good, 1973, p.157) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ 3 ประการ ดังนี้ คือ

1. หลักสูตรหมายถึง เนื้อหาวิชาที่จัดไว้เป็นระบบให้ผู้เรียนได้ศึกษาเพื่อสำเร็จหรือรับประกาศนียบัตรในสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง
2. หลักสูตรหมายถึง ค่าโครงทั่วไปของเนื้อหาหรือสิ่งเฉพาะที่จะต้องสอนซึ่งโรงเรียนจัดให้แก่เด็ก เพื่อให้สำเร็จการศึกษาและสามารถเข้าศึกษาต่อในทางอาชีพต่อไป
3. หลักสูตรหมายถึง กลุ่มวิชาและการจัดประสบการณ์ที่กำหนดไว้ให้ผู้เรียนได้เรียนภายใต้การแนะนำของโรงเรียนและสถานศึกษา

เซเลอร์, อเล็กซานเดอร์, และเลวิส (Saylor, Alexander, & Lewis, 1981, p.8) ได้สรุปว่าหลักสูตรคือ แผนการเรียนการสอนที่จัดโอกาสในการเรียนรู้ให้แก่บุคคลที่ได้รับการศึกษา

โอลิวา (Oliva, 1992, pp.8-9) ได้ให้นิยามความหมายของหลักสูตรโดยแบ่งเป็นการให้นิยามโดยยึดจุดประสงค์ บริบท หรือสภาพแวดล้อม และวิธีดำเนินการหรือยุทธศาสตร์ ดังนี้

1. การให้นิยามโดยยึดจุดประสงค์ (purpose) หลักสูตรจึงมีภาระหน้าที่ที่จะทำให้ผู้เรียนควรจะเป็นอย่างไร หรือมีลักษณะอย่างไร หลักสูตรในแนวคิดนี้จึงมีความหมายในลักษณะที่เป็นวิธีการที่นำไปสู่ความสำเร็จตามจุดประสงค์หรือจุดมุ่งหมายนั้นๆ เช่นหลักสูตรคือ การถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม หลักสูตรคือการพัฒนาทักษะการคิดของผู้เรียน เป็นต้น

2. การให้นิยามโดยยึดบริบทหรือสภาพแวดล้อม (contexts) นิยามของหลักสูตรในลักษณะนี้จึงเป็นการอธิบายถึงลักษณะทั่วไปของหลักสูตรซึ่งแล้วแต่ว่าเนื้อหาของหลักสูตร

นั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร เช่น หลักสูตรที่ยึดเนื้อหาวิชา หรือหลักสูตรที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง หรือหลักสูตรที่การปฏิรูปสังคม เป็นต้น

3. การให้นิยามโดยยึดวิธีดำเนินการหรือยุทธศาสตร์(strategies)เป็นการนิยามในเชิงวิธีดำเนินการที่เป็นกระบวนการ ยุทธศาสตร์หรือเทคนิควิธีการในการจัดการเรียนการสอน เช่น หลักสูตรคือกระบวนการแก้ปัญหา หลักสูตรคือการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม/การทำงานกลุ่ม หลักสูตรคือการเรียนรู้เป็นรายบุคคล หลักสูตรคือโครงการหรือแผนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น

โอลิวาได้สรุปความหมายของหลักสูตรไว้ว่าหลักสูตรคือ แผนงานหรือโครงการที่จัดประสบการณ์ทั้งหมดให้แก่ผู้เรียนภายใต้การดำเนินงานของโรงเรียนและในทางปฏิบัติ หลักสูตรประกอบด้วยจำนวนของแผนการต่างๆที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรและมีขอบเขตกว้างขวางหลากหลายเป็นแนวทางของการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่ต้องการดั่งนั้น หลักสูตรอาจเป็นหน่วย(unit)เป็นรายวิชา (course) หรือเป็นรายวิชาย่อยต่างๆ (sequence of courses) แผนงานหรือโครงการทางการศึกษาดังกล่าวนี้ อาจจัดขึ้นได้ทั้งในและนอกชั้นเรียน หรือโรงเรียน

โซเวลล์ (Sowell, 1996, p.5) ได้สรุปว่าหลักสูตรคือการที่จะสอนอะไรให้กับผู้เรียนซึ่งเป็นความหมายที่กว้างขวางที่รวมทั้งข้อมูลข่าวสาร ทักษะและทัศนคติที่กำหนดไว้และที่ไม่ได้กำหนดไว้ ให้แก่ผู้เรียนในโรงเรียน

จากความหมายของหลักสูตรที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่าหลักสูตรหมายถึงมวลประสบการณ์ความรู้ต่างๆ ที่จัดให้ผู้เรียนทั้งในและนอกห้องเรียน ซึ่งมีลักษณะเป็นกิจกรรม โครงการหรือแผน ซึ่งประกอบด้วยความมุ่งหมายของการสอน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้พัฒนาและมีคุณลักษณะตามความมุ่งหมายที่ได้กำหนดไว้

2. ความสำคัญของหลักสูตร

นักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะและความคิดเห็นที่เกี่ยวกับความสำคัญของหลักสูตรว่าหลักสูตรมีความสำคัญอย่างไรต่อการจัดการศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าหลักสูตรมีความสำคัญต่อการกำหนดมาตรฐานและคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน ทั้งนี้ เพื่อให้แน่ใจว่าผู้เรียนในแต่ละวัยแต่ละระดับการศึกษาที่มีคุณภาพทัดเทียมกันหรือไม่อย่างไร ซึ่งจะมีผลกระทบต่อผู้เรียนว่าควรเรียนรู้สาระการเรียนรู้อะไร มีเนื้อหาสาระมากน้อยเพียงใด จากการศึกษาเอกสารพบว่า มีผู้ที่กล่าวถึงความสำคัญของหลักสูตรไว้โดยสรุปดังนี้ (ฉันท ชาคุดทอง, 2552 หน้า 7-9)

สันต์ ธรรมบำรุง (2527, หน้า 152) สรุปความสำคัญของหลักสูตรไว้ 9 ประการคือ

1. หลักสูตรเป็นแผนปฏิบัติงานหรือเครื่องชี้แนวทางปฏิบัติงานครูเพราะหลักสูตรจะกำหนดจุดมุ่งหมาย เนื้อหาสาระ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและการประเมินผลไว้เป็นแนวทาง

2. หลักสูตรเป็นข้อกำหนดแผนการเรียนการสอนอันเป็นส่วนรวมของประเทศเพื่อนำไปสู่ความมุ่งหมายตามแผนการศึกษาชาติ

3. หลักสูตรเป็นเอกสารของทางราชการเป็นบัญญัติของรัฐบาลหรือเป็นธรรมเนียมในการจัดการศึกษา เพื่อให้บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาปฏิบัติตาม

4. หลักสูตรเป็นเกณฑ์มาตรฐานการศึกษาเพื่อควบคุมการเรียนการสอนในสถานศึกษาระดับต่าง ๆ และยังเป็นเกณฑ์ฐานอย่างหนึ่งในการจัดสรรงบประมาณ บุคลากร อาคาร สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ฯลฯ ของการศึกษาของรัฐให้แก่สถานศึกษาอีกด้วย

5. หลักสูตรเป็นแผนการดำเนินงานของผู้บริหารการศึกษาที่จะอำนวยความสะดวกและควบคุมดูแลติดตามให้เป็นไปตามนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐบาลด้วย

6. หลักสูตรจะกำหนดแนวทางในการส่งเสริมความเจริญงอกงามและพัฒนาการของเด็กตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา

7. หลักสูตรจะกำหนดลักษณะและรูปร่างของสังคมในอนาคตได้ว่าจะเป็นไปในรูปใด

8. หลักสูตรจะกำหนดแนวทางให้ความรู้ ทักษะ ความสามารถ ความประพฤติที่จะเป็นประโยชน์ต่อสังคม อันเป็นการพัฒนากำลังคนซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ได้ผล

9. หลักสูตรจะเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงความเจริญของประเทศเพราะการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน ประเทศใดจัดการศึกษาโดยมีหลักสูตรที่เหมาะสม ทันสมัย มีประสิทธิภาพทันต่อเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงย่อมได้กำลังคนที่มีประสิทธิภาพสูง

แรมสมร อยู่สถาพร (2534, หน้า 4) ได้กล่าวว่าหลักสูตรเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการศึกษาถือเป็นแม่บทที่เป็นตัวชี้นำสู่ความสำเร็จและเป็นจึงกำหนดทิศทางในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาหลักสูตรที่ดีจึงต้องสอดคล้องกับนโยบายการจัดการศึกษาของประเทศ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตลอดจนลักษณะความต้องการของผู้เรียน เพื่อสนองตอบความต้องการด้านกำลังของประเทศสามารถทำให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถและทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของประเทศ สามารถทำให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถและทักษะที่จำเป็นในการดำรงชีวิต

พงษ์ศักดิ์ ภูคาบขาว (2540, หน้า 18-19) กล่าวถึงความสำคัญของหลักสูตรไว้ดังนี้

1. หลักสูตรย่อมเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของครู

2. หลักสูตรย่อมเป็นแนวทางในการส่งเสริมความเจริญงอกงามและพัฒนาการของเด็กตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา

3. หลักสูตรย่อมกำหนดแนวทางในการจัดประสบการณ์ว่าเด็กควรได้รับสิ่งใดบ้าง ที่เป็นประโยชน์แก่เด็กโดยตรงและแก่สังคม

4. หลักสูตรย่อมกำหนดว่า เนื้อหาวิชาอะไรบ้างที่จะช่วยให้เด็กมีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างราบรื่น เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติและบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม

5. หลักสูตรย่อมกำหนดวิธีการดำเนินชีวิตของเด็กให้เป็นไปด้วยความราบรื่นและผาสุก

6. หลักสูตรย่อมกำหนดแนวทางความรู้ ความสามารถ ความประพฤติ ทักษะ และเจตคติในอันที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม และบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชนและประเทศ

ซาร์จ บัวศรี (2542, หน้า 9-10) หลักสูตรเป็นหัวใจของการศึกษาทั้งนี้เพราะหลักสูตรเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าโรงเรียนมีความมุ่งหมายในการให้การศึกษาแก่เด็กอย่างไรและสามารถให้ความรู้ เสริมสร้างทักษะ และทัศนคติในด้านใดได้บ้าง สิ่งต่างๆ ที่ประมวลไว้ในหลักสูตรเป็นเสมือนแนวทางที่ช่วยให้เราทราบได้ทันทีว่าการจัดการศึกษาให้แก่เด็กนั้นเน้นหนักไปในทางใดมีผลต่อตัวเด็กและสังคมมากน้อยเพียงใด

มาเรียม นิลพันธุ์ (2542, บทนำ) กล่าวว่าหลักสูตรถือเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาการจัดการเรียนการสอนจำเป็นต้องมีหลักสูตรเป็นข้อกำหนดหรือเป็นแผนในการศึกษาว่าผู้เรียนจะต้องเรียนรู้อะไรซึ่งอาจกล่าวได้ว่าหลักสูตรเป็นแม่บทที่สำคัญในการศึกษา

เซเลอร์,และอเล็กซานเดอร์ (Saylor & Alexander, 1974, p.78) กล่าวว่าหลักสูตรเป็นเสมือนแผนการเดินทางและตารางที่ยืดหยุ่นได้ ในการดำเนินการศึกษาหลักสูตรจะถูกสร้างขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญทางด้านเนื้อหาวิชาการบริหารโรงเรียนและวิชาต่างๆ ทางด้านการศึกษาในระดับชั้นต่างๆ รวมกัน

3. องค์ประกอบของหลักสูตร

องค์ประกอบของหลักสูตร นับว่าเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ความหมายของหลักสูตรสมบูรณ์และสามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนการประเมินผลและการปรับปรุงการเรียนการสอนหรือการพัฒนาหลักสูตรได้

สำหรับองค์ประกอบของหลักสูตร โดยทั่วไปมี 4 องค์ประกอบดังนี้คือความมุ่งหมาย (objectives) เนื้อหาวิชา (content) การนำหลักสูตรไปใช้ (curriculum implementation) และประเมินผล (evaluation) โดยมีสาระสำคัญของแต่ละองค์ประกอบ ดังนี้ (จันท ชาคุดทอง, 2552, หน้า 9-13)

1. ความมุ่งหมาย เป็นเสมือนการกำหนดทิศทางของการจัดการศึกษา การจัดการเรียนการสอนเพื่อมุ่งให้ผู้เรียนได้พัฒนาไปในลักษณะต่างๆที่พึงประสงค์อันก่อให้เกิดประโยชน์ในการแก้ปัญหา และสนองความต้องการของสังคมและผู้เรียนและต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับนโยบายการจัดการศึกษาของชาติด้วยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการกำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรส่วนนี้เป็น 2 ลักษณะคือ“หลักการของหลักสูตร”หมายถึงแนวทางหรือ

ทิศทางในการจัดการศึกษาซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายในการจัดการศึกษาระดับนั้นๆจะได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ “จุดหมายของหลักสูตร” หมายถึงพฤติกรรมต่างๆหรือคุณสมบัติต่างๆที่ต้องการให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนเมื่อผ่านกระบวนการต่างๆ ตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรนั้นแล้ว

2. เนื้อหาวิชา เป็นสาระสำคัญที่กำหนดไว้ในหลักสูตรให้ชัดเจนโดยมุ่งให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปสู่ความมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหาสาระที่ได้กำหนดไว้ต้องสมบูรณ์ต้องผนวกความรู้ ประสบการณ์ ค่านิยม แนวคิด และทัศนคติเข้าด้วยกันเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาทั้งในด้านความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมต่างๆ อันพึงประสงค์

3. การนำหลักสูตรไปใช้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งเพราะเป็นกิจกรรมที่จะแปลงหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติกิจกรรมนั้นมีหลายลักษณะแต่กิจกรรมที่สำคัญที่สุดคือกิจกรรมการเรียนการสอนหรืออาจกล่าวได้ว่า “การสอนเป็นหัวใจของการนำหลักสูตรไปใช้ดังนั้นครูผู้สอนจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้จัดการเรียนรู้ หากครูได้ศึกษาหลักจนเข้าใจ และสามารถนำไปดำเนินการจัดการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดีแล้วย่อมทำให้หลักสูตรนั้นเกิดสัมฤทธิ์ผลการกำหนดวิธีการที่จะนำผู้เรียนไปสู่ความมุ่งหมายของหลักสูตรประกอบด้วย

3.1 วิธีการจัดการเรียนรู้ การกำหนดวิธีการจัดการเรียนรู้ของหลักสูตรจะเน้นแบบยึดครูเป็นสำคัญหรือยึดผู้เรียนเป็นสำคัญนั้นขึ้นอยู่กับปรัชญาการศึกษาหรือแนวความคิดความเชื่อในการจัดการศึกษาที่พึงประสงค์ และขึ้นอยู่กับจุดหมายของหลักสูตรนั้นเป็นสำคัญสำหรับวิธีการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรในปัจจุบันเน้นแบบยึดผู้เรียนเป็นสำคัญหรือเน้น “การสอนคนมากกว่าการสอนหนังสือ” โดยมีแนวทางการจัดการเรียนรู้ เช่น กระบวนการเรียนหรือวิธีการเรียนสำคัญพอๆ กับเนื้อหาวิชาให้ผู้เรียนเป็นผู้แสดงและครูเป็นผู้กำกับกับการแสดงชี้แนะแนวทาง ผู้เรียนค้นหาความรู้ สรุป และตัดสินใจเองสอนปฏิบัติควบคู่ไปกับทฤษฎีใช้วิธีการสอนหลากหลายเน้นกระบวนการกลุ่มและการทำโครงการ เป็นต้น

3.2 วัสดุประกอบหลักสูตร หมายถึงวัสดุ เอกสาร รวมทั้งสื่อการเรียนการสอนต่างๆ เพื่อช่วยให้ครูใช้หลักสูตรได้โดยง่ายสะดวกและมีประสิทธิภาพสูงขึ้นแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

3.2.1 วัสดุประกอบหลักสูตรสำหรับครู เช่น แผนการจัดการเรียนรู้ คู่มือครูคู่มือการใช้หลักสูตร คู่มือการประเมินผล คู่มือการแนะแนว คู่มือการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร เป็นต้น

3.2.2 วัสดุประกอบหลักสูตรสำหรับนักเรียน เช่น หนังสือแบบฝึกหัด บัตรงาน หนังสืออ่านเพิ่มเติม แบบคัดลายมือ เป็นต้น

3.3 การประเมินผล เป็นองค์ประกอบที่ชี้ให้เห็นว่าการนำหลักสูตรแปลงไปสู่การปฏิบัตินั้นบรรลุจุดมุ่งหมายหรือไม่หลักสูตรเกิดสัมฤทธิ์ผลมากน้อยเพียงใดข้อมูลจากการประเมินผลนี้จะป็นแนวทางไปสู่การปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรต่อไป

แก้วดา คณะวารรณ (2535, หน้า 67) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักสูตรไว้ว่า หลักสูตรมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ส่วนคือ 1) วัตถุประสงค์ 2) สารความรู้และประสบการณ์ 3) กิจกรรมการเรียนการสอนและสื่อ และ 4) วิธีการวัดและประเมินผลการเรียน

สงัด อุทรานันท์ (2538, หน้า 241) กล่าวว่า หลักสูตรประกอบด้วย 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

1. ส่วนประกอบที่จำเป็นสำหรับหลักสูตร ประกอบด้วย จุดมุ่งหมายซึ่งแยกออกเป็น 1) จุดมุ่งหมายทั่วไป 2) จุดมุ่งหมายเฉพาะ และเนื้อหาสาระและประสบการณ์การเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วย 1) ข้อเท็จจริงและความรู้ธรรมดา 2) ความคิดรวบยอดและหลักการ 3) การแก้ปัญหาและความคิดสร้างสรรค์ 4) ทักษะทางกาย 5) เจตคติและค่านิยม

2. ส่วนประกอบอื่นที่นำบรรจุไว้ในหลักสูตร ได้แก่ 1) เหตุผลและความจำเป็นของหลักสูตร 2) การเสนอแนะแนวทางในการจัดการเรียนการสอน 3) การเสนอแนะแนวทางและการใช้สื่อการเรียนการสอน 4) การเสนอแนะเกี่ยวกับการช่วยเหลือและส่งเสริมผู้เรียน

ธารง บัวศรี (2542, หน้า 10) กล่าวว่า หลักสูตรมีองค์ประกอบที่สำคัญและขาดไม่ได้อย่างน้อย 6 ประการ คือ 1) จุดมุ่งหมายของหลักสูตร 2) จุดประสงค์การเรียนการสอน 3) เนื้อหาสาระและประสบการณ์ 4) ยุทธศาสตร์การเรียนการสอน 5) วัสดุอุปกรณ์และสื่อการเรียนการสอน 6) การประเมินผล

สำหรับแนวคิดของนักการศึกษาต่างประเทศที่เกี่ยวกับองค์ประกอบของหลักสูตร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาหลักสูตร วางแผนการสอน โดยต้องคำนึงถึงองค์ประกอบของหลักสูตรที่สำคัญ โดยสรุปดังนี้

ไทเลอร์ (Tyler, 1950, p.78) ได้ให้แนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรและวางแผนการสอนไว้ว่า ผู้ดำเนินการจะต้องคำนึงองค์ประกอบของหลักสูตร 4 ประการ ได้แก่ 1) การกำหนดจุดมุ่งหมาย 2) การเลือกเนื้อหาวิชา 3) การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ และ 4) การประเมินผลหลักสูตร

ทาบ (Taba, 1974, pp.424-425) กล่าวว่า หลักสูตรที่ดีต้องประกอบไปด้วย 4 องค์ประกอบคือ 1) วัตถุประสงค์ทั่วไปและสงค์เฉพาะวิชา 2) เนื้อหาสาระและประสบการณ์ 3) กระบวนการจัดการเรียนการสอน และ 4) การประเมินผล

โบแชมปี (Beauchamp, 1975, p.129) กล่าวว่า โครงสร้างของหลักสูตรจะมีลักษณะเป็น 3 มิติ โดยมีมิติที่ 1 เป็นความมุ่งหมายของการศึกษาที่มุ่งเป็นความรู้ ความคิดและทักษะมิติที่ 2 เป็นเนื้อหาความรู้ ซึ่งจะมีการพัฒนาต่อไปได้ไม่มีที่สิ้นสุด มิติที่ 3 เป็นระบบโรงเรียนซึ่งหมายถึงระดับการจัดการเรียนการสอนแต่โครงสร้างนี้จะอยู่ในกรอบหลักคือ การกำหนดเป้าหมายครรลองของวัฒนธรรมการประเมินผลและผลพลอยได้จากการปฏิบัติ

ทาบ (Taba, 1962, p.425)ให้ความเห็นว่าหลักสูตรทุกรูปแบบนั้นควรประกอบด้วยจุดประสงค์ (objectives) เนื้อหาวิชา (subject matter) วิธีสอนและการจัดดำเนินการ (methods and organization) และการประเมินผลหลักสูตร (curriculum evaluation)

จากแนวคิดต่างๆที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่าองค์ประกอบสำคัญของหลักสูตรคือ

1. จุดหมายของหลักสูตร เป็นผลส่วนรวมที่ต้องการให้เกิดแก่ผู้เรียนหลังจากเรียนจบหลักสูตรไปแล้ว
2. โครงสร้างเนื้อหาสาระ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ ทักษะและความสามารถที่ต้องการให้มีรวมทั้งประสบการณ์ที่ต้องการให้ได้รับ
3. อัตราเวลาเรียน เพื่อให้การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้ครบกระบวนการและมีประสิทธิภาพ
4. กิจกรรมการเรียนการสอนและสื่อ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นแนวทางในการนำหลักสูตรไปใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
5. การวัดและประเมินผล เพื่อให้มีการตรวจสอบคุณภาพและเพิ่มประสิทธิภาพของหลักสูตรก่อนและหลังการนำไปใช้

4. รูปแบบของหลักสูตร

หลักสูตรแต่ละรูปแบบจะแตกต่างกันในประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้คือ แนวความคิดหรือปรัชญาในการจัดการศึกษาแตกต่างกัน จุดเน้นของความมุ่งหมายแตกต่างกัน เกณฑ์การเลือกเนื้อหาบรรจุในหลักสูตรแตกต่างกัน การเน้นวิธีการเรียนการสอนแตกต่างกัน จุดเน้นการประเมินผลการเรียนแตกต่างกันจากหลักสูตรเกณฑ์ความแตกต่างกันของหลักสูตรดังกล่าวข้างต้นอาจจำแนกรูปแบบของหลักสูตรได้ 8 รูปแบบดังนี้ (ชนัท ธาตุทอง, 2552, หน้า 17-20)

1. หลักสูตรแบบเนื้อหาวิชาหรือแบบรายวิชา (subject matter centered curriculum) เป็นหลักสูตรแบบดั้งเดิมหรือหลักสูตรเก่าที่เน้นการถ่ายทอดเนื้อหาวิชาเป็นหลัก ต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เนื้อหาความรู้ต่างๆ จะจัดไว้เพื่อการถ่ายทอดอย่างมีระเบียบตามที่ผู้รู้ในแต่ละวิชาได้กำหนดไว้ โดยจัดแยกออกเป็นรายวิชาย่อยๆ เช่น จัดเป็นวิชาอ่านเอาเรื่อง เรียงความ หลักภาษาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เขียนไทย คัดไทย เป็นต้น วิธีการถ่ายทอดใช้วิธีการบรรยายครูเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนนักเรียนไม่ค่อยมีโอกาสแสดงความคิดเห็นทุกอย่างครูเป็นผู้จัดประสบการณ์ให้ทั้งสิ้นการวัดผลและประเมินผลใช้วิธีวัดความจำเป็นส่วนใหญ่ จัดได้ว่าหลักสูตรแบบนี้เน้นการสอนหนังสือมากกว่าสอนคน

2. หลักสูตรแบบสัมพันธ์วิชา (correlated curriculum) เป็นหลักสูตรที่มีพื้นฐานมาจากหลักสูตรแบบรายวิชาเนื่องจากเมื่อนำหลักสูตรรายวิชาไปใช้การเรียนรู้อันผู้เรียนในแต่ละวิชาแตกแยกกันมากขึ้นผู้เรียนนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้น้อยเพื่อแก้ปัญหาจึงนำเนื้อหาวิชาต่างๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงและมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันจัดไว้ด้วยกันเช่นนำวิชาวรรณคดีไทยไปสัมพันธ์กับวิชาศิลปะนำวิชาวิทยาศาสตร์ไปสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์ เป็นต้นแต่

อย่างไรก็ตามหลักสูตรแบบนี้ยังคงมีเอกลักษณ์ของแต่ละวิชาอยู่เช่นเดิมการจัดการเรียนการสอนจะเน้นครูเป็นศูนย์กลางเน้นการสอนแบบสัมพันธ์วิชาในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันทำให้ครูที่สอนวิชาต่างก็มีโอกาสวางแผนร่วมกันการวัดผลจะมุ่งวัดด้านเนื้อหาวิชาและพัฒนาการทางสติปัญญาเป็นสิ่งสำคัญโดยมีข้อดี คือ ครูมีการวางแผนการเรียนการสอนร่วมกัน และนักเรียนจะารู้เนื้อหาวิชาที่มีความสัมพันธ์ระหว่างวิชาต่าง ๆ แต่มีข้อจำกัดที่ว่าจัดโปรแกรมการสอนให้เนื้อหาวิชาสัมพันธ์กันทำได้ยาก การเรียนการสอนยังเน้นเนื้อหาวิชาเช่นเดียวกับหลักสูตรแบบรายวิชา และครูต่างหมวดวิชากันอาจมีทัศนคติต่างกันหรือมีอคติต่อกัน

3. หลักสูตรแบบหมวดวิชาหรือสหสัมพันธ์ (broad field curriculum) หลักสูตรแบบนี้มีจุดมุ่งหมายจะผสมผสานเนื้อหาวิชาที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน หรือสาขาเดียวกันให้มีความสัมพันธ์ระหว่างวิชามากขึ้นในลักษณะหมวดวิชาเช่น หมวดวิชาสังคมศึกษาประกอบด้วย วิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศิลปกรรม หมวดวิชาคณิตศาสตร์ประกอบด้วย วิชาเลขคณิต พีชคณิต ทริโกณมิติ เรขาคณิต ตัวอย่างหลักสูตรแบบหมวดวิชา ได้แก่ หลักสูตรประถมศึกษา และหลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ.2503 ด้านการสอนยังยึดการบรรยายการวัดผลจะเน้นวัดความรู้ด้านเนื้อหาวิชาและพัฒนาการด้านสติปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ

4. หลักสูตรกิจกรรมและประสบการณ์ (activity and experience curriculum) หลักสูตรลักษณะแบบนี้ต้องการแก้ไขข้อบกพร่องของหลักสูตรแบบรายวิชาที่ไม่คำนึงถึงความต้องการและความสนใจของผู้เรียนหลักสูตรนี้จึงยึดเอากิจกรรมความสนใจและประสบการณ์แวดล้อมมาเป็นแนวทางในการจัดลำดับประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ได้ในชีวิตจริงโดยยึดปรัชญาวิวัฒนาการเป็นแนวทางด้านการวัดผลให้ความสำคัญกับการพัฒนาตัวผู้เรียนมากกว่าปริมาณความรู้ ความจำโดยมีข้อดีคือ สนองความต้องการและความสนใจของผู้เรียนเป็นการเรียนอย่างมีความหมายผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนการเรียนและการแก้ปัญหาในการเรียน ผู้เรียนและผู้สอนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดโดยผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียน แต่มีข้อจำกัดที่ว่าผู้เรียนอาจได้เนื้อหาวิชาน้อย เพราะเสียเวลากับการทำกิจกรรมมาก ต้องใช้สถานที่เฉพาะอุปกรณ์ต้องพร้อมบางครั้งทำไม่ได้เพราะมีงบประมาณจำกัด

5. หลักสูตรเพื่อชีวิตและสังคม (social process and life function curriculum) หลักสูตรนี้ได้รับอิทธิพลจากแนวคิด ปรัชญา วิวัฒนาการนิยม (progressivism) ของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ซึ่งเชื่อว่าการเรียนรู้เกิดจากประสบการณ์ และประสบการณ์จะทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงหลักสูตรนี้จะยึดเอาสังคมและชีวิตของเด็กเป็นหลัก เช่น การมีส่วนร่วมในวัฒนธรรม ประเพณีของสังคมที่แวดล้อมอยู่โดยพยายามให้เนื้อหามีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตเพื่อให้ผู้เรียนนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง การจัดการเรียนการสอนจะยึดผู้เรียนเป็นสิ่งสำคัญครูมีบทบาทในการให้คำแนะนำ การวัดผลประเมินผลจะเน้นพัฒนาการของผู้เรียนทุกด้าน และความสามารถในการปรับปรุงตนเองและสร้างสรรค์สังคม โดยมีข้อดีคือสนองต่อความต้องการในการดำรงชีวิตของผู้เรียนในสังคม ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบต่อสังคม และมีมนุษย

สัมพันธ์ที่ดี พัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียนโดยที่ผู้เรียนรู้จักแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง แต่มีข้อจำกัดที่ว่าหลักสูตรขาดความสมบูรณ์ในสาระของเนื้อหาเพราะเน้นความสนใจในทางปฏิบัติของผู้เรียนเป็นส่วนใหญ่การผสมผสานและจัดหมวดหมู่ของประสบการณ์การเรียนรู้ยังไม่มีวิธีการที่สมบูรณ์ผู้เรียนจึงนำความรู้เพียงบางส่วนไปประยุกต์ใช้ได้ครูที่ไม่ได้รับการฝึกฝนอาจมีปัญหาในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

6. หลักสูตรแกนกลาง (core curriculum) หลักสูตรแบบนี้มีลักษณะการผสมผสานเนื้อหาวิชาเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการและความสนใจของผู้เรียน ส่งเสริมการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับประสบการณ์ชีวิตของผู้เรียนหลักสูตรประกอบด้วยสิ่งที่ผู้เรียนต้องเรียนเป็นความรู้หลักส่วนหนึ่งและที่ใช้เลือกส่วนหนึ่งหลักสำคัญอยู่ที่การจัดเวลาเรียน และการจัดเนื้อหาให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและขณะเดียวกันเน้นการเรียนรู้ทางวิชาการอย่างมีระบบหลักสูตรแบบนี้จะกำหนดวิชาหนึ่งเป็นศูนย์กลางหรือแกนวิชาอื่นๆ จะสนับสนุนแกน นอกจากกำหนดวิธีการนี้แล้วอาจใช้ความต้องการของผู้เรียนหรือกิจกรรมในสังคมเป็นแกนก็ได้ การเรียนการสอนวิชาแกนเป็นวิชาสำคัญของหลักสูตรและจะเน้นการผสมผสานความรู้จากหลายๆ วิชาเข้าด้วยกัน ซึ่งเรียกว่า บูรณาการในการสอน (integration) หลักสูตรแบบแกนจะเป็นรากฐานของหลักสูตรแบบหน่วยกิต หลักสูตรนี้จะจัดตามแนวคิดของปรัชญาปฏิรูปนิยม (reconstructionism) โดยมีข้อดีคือ มีการผสมผสานทางด้านการเรียนรู้และเนื้อหาวิชามีความเกี่ยวข้องกับชีวิตและความสนใจของผู้เรียนสนองความสนใจและความถนัดของแต่ละบุคคลเปิดโอกาสให้ผู้เรียนศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเองสภาพการเรียนการสอนแบบปัญหาเป็นแกนกลาง ช่วยให้ผู้เรียนมีทักษะต่างๆ ทั้งที่เป็นทักษะพื้นฐานและทักษะทางสังคมแต่มีข้อจำกัดที่ว่าจัดการเรียนการสอนใช้งบประมาณมากเพราะกิจกรรมการเรียนการสอนมีการลงมือปฏิบัติมากขึ้น การสอนแบบปัญหาเป็นแกนกลางยากกว่าธรรมดาต้องอาศัยครูที่มีความรู้ดี มีความสามารถในการวางแผนและการเตรียมการสอนการสอนแบบนี้ครูต้องใช้เวลามากในการวางแผนร่วมกับครูคนอื่นซึ่งมีข้อจำกัดหลายอย่างทำให้เกิดความยุ่งยากครูจึงมักแยกวิชาออกจากกัน

7. หลักสูตรแบบเอกัตภาพ (individualized curriculum) หลักสูตรแบบนี้จัดเนื้อหาสาระของหลักสูตรไปตามความเหมาะสมและความต้องการของผู้เรียนแต่ละบุคคลการจัดหลักสูตรแบบนี้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของครูผู้สอนที่จะวิเคราะห์ความต้องการระดับสติปัญญาและความสามารถของผู้เรียนได้อย่างถูกต้องจัดการเรียนการสอนอยู่ในรูปของการจัดชุดการเรียนให้ผู้เรียนได้ศึกษาและพัฒนาความสามารถของตนไปตามลำดับมีข้อดีคือผู้เรียนสามารถเรียนได้ด้วยตนเองโดยมีครูคอยให้คำแนะนำปรึกษา ผู้เรียนยืดหยุ่นการสอนที่จัดทำไว้ โดยไม่ต้องพบผู้สอนเป็นประจำผู้เรียนที่มีความสามารถสูงสามารถพัฒนาตนเองได้เต็มความสามารถแต่มีข้อจำกัดที่ว่าความสัมพันธ์ในการรวมกลุ่มมีน้อยผู้เรียนที่ขาดความรับผิดชอบและไม่มีความ

ข้อสำคัญอาจจะไม่ได้ผลเต็มที่การแก้ปัญหาต่างๆ กระทำได้น้อยและควรจะมาจากการความคิดเห็นของกลุ่มมากกว่าคนเดียว

8. หลักสูตรบูรณาการ (integrated curriculum) เป็นการผสมผสานเนื้อหาเข้าด้วยกันไม่แยกเป็นรายวิชาโดยพยายามรวมประสบการณ์ต่างๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยจะคัดเลือกตัดตอนมาจากหลายๆ สาขาแล้วมาจัดเข้าเป็นกลุ่มเป็นหมวดหมู่เพื่อให้นักเรียนได้ประสบการณ์ที่ต่อเนื่อง มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตและพัฒนาตนเองการบูรณาการเนื้อหาวิชาต่างๆ จะเน้นที่ตัวเด็กและปัญหาสังคมเป็นสำคัญการจัดการเรียนการสอนจะยึดตัวผู้เรียนและสังคมเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนมุ่งให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรง และนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน จัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความต้องการของผู้เรียน การวัดผลจะเน้นพัฒนาการทุกด้าน โดยเฉพาะด้านความสามารถในแก้ปัญหาที่มีข้อดีคือ ช่วยให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ต่อเนื่องมีประโยชน์โดยตรงต่อการดำรงชีวิตเป็นหลักสูตรที่มีการผสมผสานกันอย่างดี สอดคล้องกับความสนใจและความต้องการของผู้เรียน เนื้อหาและประสบการณ์ในการเรียนรู้ได้รับการคัดเลือกมาจากสาขาวิชาต่างๆ โดยมุ่งประโยชน์ของผู้เรียนสูงสุด

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าการกำหนดรูปแบบของหลักสูตรเป็นการพิจารณาเลือกและจัดเนื้อหาวิชาของหลักสูตรให้สอดคล้องกับความมุ่งหมายของหลักสูตรโดยหลักสูตรแต่ละรูปแบบจะมีจุดมุ่งหมายโครงสร้างหลักสูตรที่แตกต่างกันออกไปเนื่องจากการสร้างหลักสูตรแต่ละครั้งต่างยุคต่างสมัยกันจึงต้องคำนึงถึงพื้นฐานที่แตกต่างกันด้วย

5. ลักษณะของหลักสูตรที่ดี

หลักสูตรที่ดีย่อมส่งผลดีต่อการบริหารหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน กล่าวคือหลักสูตรที่ดีจะเป็นแนวทางให้ผู้บริหารโรงเรียนนำไปปฏิบัติได้ดีมีประสิทธิภาพทางด้านครูสามารถนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนให้เกิดผลดีต่อผู้เรียนหลักสูตรที่ดีควรมีลักษณะดังนี้ (ฉันท ชาติทอง, 2552, หน้า 20-21)

1. หลักสูตรควรมีความคล่องตัวและสามารถปรับปรุงและยืดหยุ่นให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี
2. หลักสูตรควรเป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้การเรียนการสอนได้บรรลุตามความมุ่งหมายที่กำหนดไว้
3. หลักสูตรควรได้รับการจัดทำหรือพัฒนาจากคณะบุคคลหลายฝ่าย เช่น ครู ผู้ปกครอง ประชาชน นักวิชาการ นักพัฒนาหลักสูตรและผู้บริหาร ได้มีส่วนร่วมและรับรู้ในการจัดทำหลักสูตร
4. หลักสูตรจะต้องจัดได้ตรงตามความมุ่งหมายของการศึกษาแห่งชาติ

5. หลักสูตรควรมีกิจกรรม กระบวนการ และเนื้อหาสาระของเรื่องหาสาระของเรื่อง ที่สอนบริบูรณ์เพียงพอที่จะช่วยให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น และพัฒนาการเรียนผู้เรียนในทุกๆ ด้าน

6. หลักสูตรควรรอบอกแนวทางด้านสื่อการสอน การใช้สื่อ การวัด และประเมินผลไว้อย่างชัดเจน

7. หลักสูตรควรมีลักษณะที่สนองความต้องการและความสนใจทั้งของนักเรียนและสังคม

8. หลักสูตรควรส่งเสริมความเจริญงอกงามในตัวผู้เรียนทุกด้านรวมทั้งส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

9. หลักสูตรควรชี้แนะแนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้เพิ่มพูนความรู้ทักษะและเจตคติได้ด้วยตนเองจากสื่อต่างๆ ที่อยู่รอบตัว

10. หลักสูตรควรจัดทำมาจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านต่างๆ อย่างรอบคอบ เช่น ข้อมูลทางด้านปรัชญาการศึกษา จิตวิทยาสังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี เป็นต้น

11. เป็นหลักสูตรที่ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ เนื้อหาและกิจกรรมต้องเหมาะสมกับธรรมชาติและความต้องการของผู้เรียน

12. เนื้อหาและประสบการณ์ต้องสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตของเรียน ประสบการณ์ต้องเป็นสิ่งที่ใกล้ตัวและสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

จะเห็นได้ว่า หลักสูตรที่ดีนั้นจะต้องตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นว่าหากเปรียบเทียบหลักสูตรเป็นเสมือนร่างกายมนุษย์เราซึ่งเราต้องมีโครงกระดูกนั่นคือ โครงสร้างหลักสูตร ร่างกายเรามีระบบต่างๆ ที่ช่วยให้เราอยู่ได้เปรียบเสมือนองค์ประกอบต่างๆ ของหลักสูตรที่เติมเต็มให้โครงสร้างหลักสูตรให้มีความสมบูรณ์ ร่างกายที่แข็งแรงต้องมีการทำงานที่สอดคล้องกันทุกระบบ มีบุคลิกภาพ มีอัตลักษณ์เอกลักษณ์หรือลักษณะเป็นของตนเองนั้นหมายถึงความพร้อมที่จะพัฒนาเสริมสร้าง ส่งเสริมให้เกิดคุณภาพของงานได้สมบูรณ์แบบ

6. ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร

ในอดีตนักพัฒนาหลักสูตรจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับเป้าหมาย เนื้อหาและวิธีการสอนของหลักสูตรโดยไม่ค่อยจะสนใจหรือคำนึงถึงผู้เรียนว่าจะมีความรู้สึกหรือสีกหรือผลกระทบอย่างไรปกตินักพัฒนาหลักสูตรจะกำหนดจุดจุดหมายให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนเป็นสำคัญ และเนื้อหาสาระตลอดทั้งกระบวนการเรียนการสอนก็จะต้องเป็นเรื่องของครูที่จะต้องคิดหามาครุ มักจะหาเนื้อเรื่องและวิธีการเรียนการสอนโดยคำนึงว่าผู้เรียนคิดอย่างไรมีความรู้สึกอย่างไร และมีความต้องการอย่างไร (วิชัย ดิสสระ, 2535, หน้า 30-31)แต่ในปัจจุบันแนวคิดนี้ได้เปลี่ยนไปจึงเป็นหน้าที่ของนักพัฒนาหลักสูตรที่จะต้องหาแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรให้มี

ความถูกต้องชัดเจนและเป็นประโยชน์กับผู้เรียนมากที่สุดทั้งนี้ต้องมีผู้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาหลักสูตรดังนี้

สันต์ ธรรมบำรุง (2527, หน้า 92) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาหลักสูตรไว้ว่าการพัฒนาหลักสูตร (curriculum development) จะมีความหมายครอบคลุมถึงการสร้างหลักสูตร การวางแผนหลักสูตรและการปรับปรุงหลักสูตร การพัฒนาหลักสูตรนั้นเป็นการปรับปรุงคุณภาพของหลักสูตรให้ดีขึ้นทั้งระบบ ตั้งแต่จุดมุ่งหมาย การเรียนการสอน การใช้สื่อการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล ผลการสอนของครูและผลการเรียนของนักเรียน

บุญมี เณรยอด (2531, หน้า 18) กล่าวว่าการพัฒนาหลักสูตรหมายถึงการปรับปรุงโครงการที่ประมวลความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้ดีขึ้นให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพสังคมและเพื่อบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้

สงัด อุทรานันท์ (2532, หน้า 30) กล่าวว่าคำว่า “การพัฒนา” หรือคำในภาษาอังกฤษว่า “development” มีความหมายที่เด่นชัดอยู่ 2 ลักษณะคือลักษณะแรก หมายถึงการทำให้ดีขึ้นหรือทำให้สมบูรณ์ขึ้นและอีกลักษณะหนึ่งหมายถึงทำให้เกิดขึ้นโดยเหตุนี้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรจึงอาจมีความหมายได้ 2 ลักษณะเช่นเดียวกันคือความหมายแรกหมายถึงการทำหลักสูตรที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นหรือสมบูรณ์ขึ้น และอีกความหมายหนึ่งก็คือเป็นการสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่โดยไม่มีหลักสูตรเดิมเป็นพื้นฐานอยู่เลย

กาญจนา คุณนารักษ์ (2540, หน้า 334) ได้กล่าวไว้ว่าการพัฒนาหลักสูตรหมายถึงกระบวนการวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนทุกประเภทเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามความมุ่งหมายและจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ตลอดจนการวางแผนประเมินผลเพื่อให้ทราบชัดว่าพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงนั้นตรงตามความมุ่งหมายและจุดประสงค์หรือไม่เพื่อผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องจะได้พัฒนาปรับปรุงในโอกาสต่อไป

ทาบ (Taba, 1962, p.82) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาหลักสูตรว่าหมายถึงการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงหลักสูตรอันเดิมให้ได้ผลดียิ่งขึ้นทั้งในด้านการวางจุดมุ่งหมายการจัดเนื้อหาวิชาการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผลและอื่นๆ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายใหม่ที่วางไว้

กู๊ด (Good, 1973, p.157) ได้ให้ความหมายของคำว่า การพัฒนาหลักสูตรไว้ 2 ความหมาย คือ 1) การปรับปรุงหลักสูตร และ 2) การเปลี่ยนหลักสูตรโดยการปรับปรุงสูตรหมายถึงการพัฒนาสูตรเพื่อให้มีความเหมาะสมกับโรงเรียนหรือระบบโรงเรียนจุดมุ่งหมายของการสอน วัสดุ หลักสูตร วิธีสอน รวมทั้งการประเมินผลโดยจัดให้มีการปรับปรุงหลักสูตรทั้งระบบติดต่อกันไปหรือปรับปรุงโปรแกรมการศึกษาให้เหมาะสม สำหรับการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรหมายถึงการตัดแปลงให้แตกต่างออกไปจากเดิมเป็นการสร้างโอกาสทางเรียนขึ้นใหม่โดยการเปลี่ยนแปลงแบบหลักสูตร

เซเลอร์,และอเล็กซานเดอร์ (Saylor, & Alexander, 1974, p.86) ได้กล่าวถึง การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การจัดทำหลักสูตรเดิมที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น หรือเป็นการจัดทำ หลักสูตรใหม่โดยไม่มีหลักสูตรอยู่ก่อน การพัฒนาหลักสูตรอาจหมายถึงรวมถึงการสร้างเอกสาร อื่นๆ สำหรับนักเรียนด้วย

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าการพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การสร้างหลักสูตรขึ้นมา ใหม่โดยที่ยังไม่มีหลักสูตรมาก่อนให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่นำหลักสูตรไปใช้ และสนองต่อความต้องการของผู้เรียน

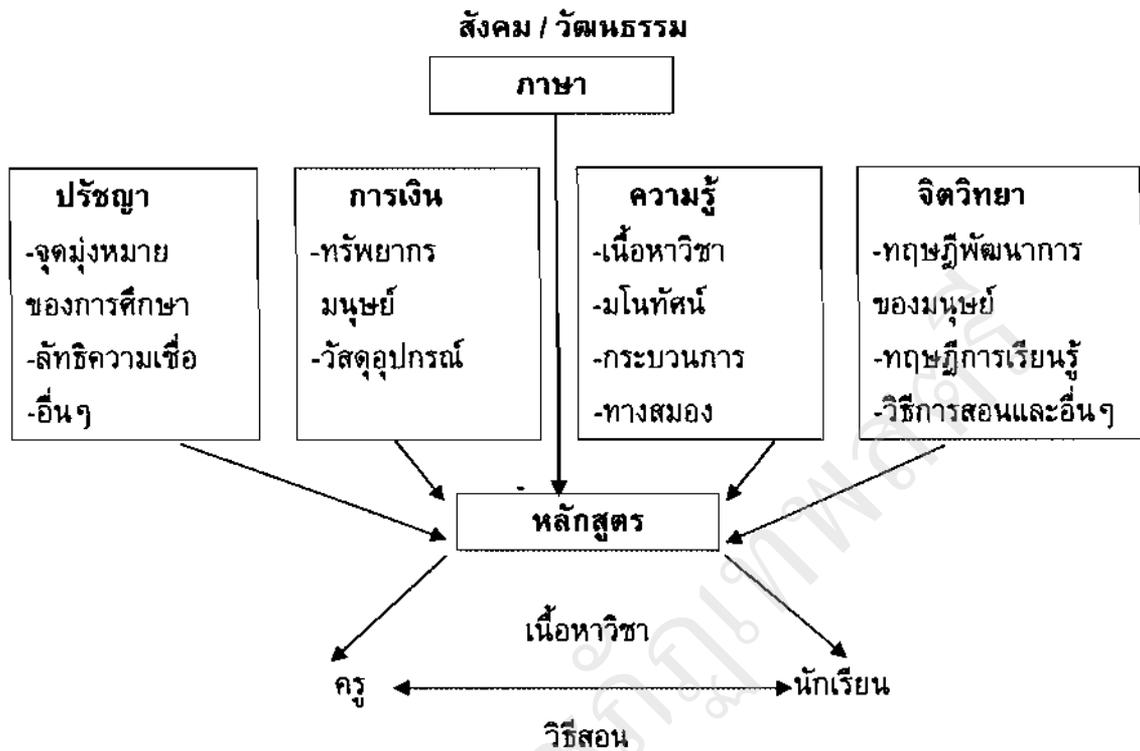
7. พื้นฐานการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตร เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับคนส่วนมาก จึงต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบด้วยการศึกษาข้อมูลและความจำเป็นพื้นฐานของการพัฒนา หลักสูตรในหลายๆ ด้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้เรียน(หมายถึงสภาพของ บ้าน ครอบครัว ชุมชน) เกี่ยวข้องกับสังคมและเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ข้อมูลและความจำเป็น เหล่านี้จะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นในการกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตรการเลือกเนื้อหาวิชา และ ประสบการณ์การเรียนรู้ เพื่อช่วยให้ผู้เรียนมีพัฒนาการตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรพื้นฐาน สำหรับการพัฒนาหลักสูตรในลักษณะนี้ ภาณุจนา คุณารักษ์ (2527, หน้า 82) ได้แยก รายละเอียดไว้ 6 ประการคือ

1. การเปลี่ยนแปลงของสังคม
2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ
3. การเมืองและการปกครอง
4. แนวความคิดและผลการศึกษาค้นคว้าทางด้านจิตวิทยา
5. ความก้าวหน้าทางวิทยาการเทคโนโลยี
6. บทบาทของสถาบันการศึกษาและสื่อมวลชน

นอกจากนี้ บิชอป (Bishop, 1985, p.88)มีความเห็นสอดคล้องกันว่า พื้นฐานใน การพัฒนาหลักสูตรนั้นมีอยู่ด้วยกัน 5 ด้านแต่บิชอปไม่ได้เรียกว่าเป็นพื้นฐานในการพัฒนา หลักสูตรเขาใช้คำว่า "ตัวกำหนดหลักสูตร" ซึ่งจัดเป็นตัวแปรที่ส่งผลต่อการพัฒนาหลักสูตร ประกอบด้วย

1. ปรัชญา ซึ่งหมายรวมถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาความนึกคิดทางลัทธิต่างๆ และอื่นๆ
2. การเงิน รวมถึงทรัพยากรบุคคลและวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ
3. สังคมและวัฒนธรรมซึ่งรวมถึงภาษาด้วย
4. ความรู้ซึ่งรวมถึงเนื้อหาวิชาโมทัศน์และกระบวนการทางสมองและ
5. จิตวิทยาซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีพัฒนาการพัฒนาร่างกายของมนุษย์ ทฤษฎีการ เรียนรู้ วิธีสอนและอื่นๆ ดังภาพ 2

ภาพ 2 ตัวกำหนดหลักสูตรตามแนวคิดของบิชอป

ที่มา: บิชอป (Bishop, 1985, p.68)

จากแนวคิดในด้านพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรพอสรุปได้ว่าพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรนั้นประกอบด้วย 6 ด้าน ได้แก่ 1) พื้นฐานทางด้านปรัชญา 2) พื้นฐานทางด้านจิตวิทยา 3) พื้นฐานทางด้านประวัติศาสตร์ 4) พื้นฐานทางด้านสังคมวิทยาซึ่งรวมถึงด้านวัฒนธรรมและภาษาการเมืองการปกครองเศรษฐกิจ 5) พื้นฐานทางด้านสาขาวิชาที่ต้องการจะพัฒนาหลักสูตร และ 6) ความก้าวหน้าวิทยาการ เทคโนโลยี บทบาทของสถาบันการศึกษาและสื่อมวลชน ซึ่งจัดเป็นตัวกำหนดที่สำคัญในการพัฒนาหลักสูตรการจัดการเรียนการสอนให้มีความสอดคล้องและทันสมัยตอบรับต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความรอบรู้สามารถเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพและสอดคล้องตอบรับต่อความต้องการของสังคมในปัจจุบัน

8. ระดับการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรมีหลายระดับตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับห้องเรียนซึ่งได้มีการศึกษาหลายคนได้กล่าวถึงระดับการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

สมิทร คุณานุกร (2532, หน้า 11) ได้กล่าวว่า การพัฒนาหลักสูตรมิได้มีขอบเขตจำกัดอยู่เฉพาะในระดับกระทรวงศึกษาธิการหรือที่เรียกกันว่าระดับชาติเท่านั้นแต่กระจายต่อไปในระดับต่างๆ ได้ถึง 4 ระดับ ดังนี้

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ ควรพัฒนาหลักสูตรให้มีลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการนำไปขยายหรือปรับให้มากที่สุดเพื่อให้ผู้ใช้ในระดับต่างๆ ที่รองลงไปนำไปขยายและปรับให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นโรงเรียนและชั้นเรียนต่อไป

2. การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น คำว่าท้องถิ่นในระดับนี้หมายถึงเขตการศึกษาซึ่งจะทำการขยายหรือปรับหลักสูตรระดับชาติให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคม ภูมิศาสตร์ และความต้องการของประชาชนในแต่ละเขตการศึกษา

3. การพัฒนาหลักสูตรในระดับโรงเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยทางโรงเรียนทำหน้าที่ขยายและปรับประมวลการสอนจากการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นอีกครั้ง เพื่อให้ละเอียดยิ่งขึ้นจนกระทั่งสามารถแยกแยะรายละเอียดของเนื้อหาวิชาที่จะสอนออกมาเป็น เวลาได้

4. การพัฒนาหลักสูตรในระดับชั้นเรียนเป็นการพัฒนาหลักสูตรที่เน้นการตอบสนองความต้องการและความสนใจของผู้เรียนโดยการปรับความมุ่งหมายในการสอน เนื้อหา กิจกรรม การเรียนรู้และการสอนให้สอดคล้องกับสติปัญญาและความสนใจของผู้เรียน

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2533, หน้า 67) ได้แบ่งระดับการพัฒนาหลักสูตรของไทยเป็น 3 ระดับ คือ

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ เป็นการพัฒนาหลักสูตรที่มีหลักการจะต้องกระทำในระดับกว้างๆ เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถนำไปปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม

2. การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น ท้องถิ่นในที่นี้หมายถึง ระดับภาค ระดับจังหวัด และระดับกลุ่มโรงเรียน เป็นการนำหลักสูตรระดับชาติมาปรับเปลี่ยนเนื้อหาสาระให้มีความสอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น

3. การพัฒนาหลักสูตรระดับห้องเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยครูผู้สอน เซเลอร์, และอเล็กซานเดอร์ (Saylor, & Alexander, 1974, p.29) ได้กล่าวถึงการพัฒนาศาสตร์ระดับต่างๆ ไว้ดังนี้

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยยึดแผนการศึกษาชาติโครงการต่างๆ ระบบการศึกษาและสิ่งที่มีอิทธิพลต่างๆ เป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตร

2. การพัฒนาหลักสูตรระดับมลรัฐ เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรของรัฐและคณะกรรมการที่ปรึกษาด้านต่างๆ ซึ่งหลักสูตรที่จัดทำขึ้นในระดับนี้จะ เป็นแนวทางให้หน่วยระดับล่างนำไปพัฒนาต่อไป

3. การพัฒนาหลักสูตรระดับกลุ่มโรงเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่นโดยสภาหลักสูตร คณะกรรมการหลักสูตรและกรรมการที่ปรึกษาระดับต่างๆ

4. การพัฒนาหลักสูตรระดับโรงเรียน โดยแผนวิชาต่างๆ และคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรของโรงเรียน

5. การพัฒนาหลักสูตรโดยคณะครู เป็นการพัฒนาหลักในแต่ละระดับชั้นและแผนวิชา

6. การพัฒนาหลักสูตรโดยครูแต่ละคน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยความร่วมมือของครู ผู้ปกครองและนักเรียน

ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539, หน้า 25) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรอย่างเป็นระบบซึ่งมีขั้นตอนสำคัญสรุปได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน เพื่อวินิจฉัยปัญหาและความต้องการซึ่งจะช่วยในการตัดสินใจ

ขั้นที่ 2 การกำหนดเป้าประสงค์ จุดหมายและจุดประสงค์หลังจากได้วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานแล้วจะพิจารณาและกำหนดความมุ่งหมายของการศึกษา

ขั้นที่ 3 การเลือกและการจัดเนื้อหาจะต้องมีความถูกต้องสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตรมีความสอดคล้องกับความต้องการความสนใจของผู้เรียนมีความง่ายสอดคล้องเหมาะสมกับวัยเนื้อหาต้องเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนและเนื้อหานั้นเป็นสิ่งที่สามารถจัดให้ผู้เรียนได้ในแง่ของความพร้อมด้านเวลาผู้สอนและวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ

ขั้นที่ 4 การเลือกและการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ ในการจัดกิจกรรมต่างๆ ต้องสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้เร็วรวมไปถึงยุทธวิธีการสอนการเลือกใช้สื่อการสอนให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ และการจัดสภาพแวดล้อมของโรงเรียนต้องเอื้อต่อการเรียนรู้และกระตุ้นความสนใจของผู้เรียน

ขั้นที่ 5 การกำหนดอัตราเวลาเรียนหลักเกณฑ์ในการวัดและประเมินผลการเรียนกำหนดเวลาการเรียนการสอนโดยจัดเนื้อหาวิชาตามลำดับก่อนหลังให้สัมพันธ์กับจำนวนชั่วโมงต่อสัปดาห์ส่วนการวัดผลประเมินผลควรกำหนดวิธีการเกณฑ์การตัดสินใจตัดสินและเกณฑ์การจบหลักสูตร

ขั้นที่ 6 การนำหลักสูตรไปใช้หลังจากร่างหลักสูตรแล้วต้องมีการตรวจสอบข้อบกพร่องที่ควรปรับปรุงไขหรือเพิ่มเติม

ขั้นที่ 7 การประเมินผลหลักสูตรเมื่อใช้หลักสูตรไปได้สักระยะเวลาหนึ่งควรมีการประเมินผลหลักสูตรในด้านต่างๆ ว่ามีข้อบกพร่องที่ควรแก้ไขปรับปรุงหรือเพิ่มเติมอะไรอีกบ้าง

ขั้นที่ 8 การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรหลังจากที่ทราบข้อบกพร่องของหลักสูตรอาจจะต้องมีการศึกษาปัญหาเพื่อปรับปรุงข้อบกพร่องให้หลักสูตรเหมาะสมยิ่งขึ้น

โซเวลล์ (Sowell, 1996, p.6) ได้แบ่งหลักสูตรออกเป็น 4 ระดับ คือ

1. หลักสูตรระดับสังคม (the society curriculum) เป็นหลักสูตรที่อยู่ใกล้ตัวผู้เรียนและถูกสร้างโดยรัฐ นักการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ ผู้บริหารระดับต่างๆ และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขาวิชา

2. หลักสูตรระดับสถาบัน (the institutional curriculum) เป็นหลักสูตรที่ใช้ในสถานศึกษา และได้รับมาจากหลักสูตรระดับสังคมซึ่งมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมโดยนักการศึกษาและคณะทำงานในระดับท้องถิ่น

3. หลักสูตรระดับการเรียนการสอน (the institutional curriculum) เป็นหลักสูตรที่วางแผนโดยครูและถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการเรียนการสอน

4. หลักสูตรระดับประสบการณ์ (the experience curriculum) เป็นหลักสูตรที่ยอมรับและถูกจัดขึ้นโดยตัวผู้เรียนเองทั้งนี้เพราะว่าผู้เรียนแต่ละคนมีความแตกต่างระหว่างบุคคลดังนั้นหลักสูตรจึงต้องสอดคล้องกับผู้เรียนแต่ละคน

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า 1) การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติเป็นการพัฒนาหลักสูตรในลักษณะกว้างๆ โดยยึดถือแผนการศึกษาของชาติเพื่อให้ผู้ใช้ในระดับต่างๆ นำไปขยายหรือปรับเป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตร 2) การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นหมายถึง ระดับภาค เขตพื้นที่การศึกษา จังหวัด กลุ่มโรงเรียน เครือข่ายโรงเรียน ซึ่งจะนำหลักสูตรระดับชาติมาปรับเปลี่ยนเนื้อหาสาระให้มีความสอดคล้อง โดยมีคณะกรรมการหลักสูตรและคณะกรรมการที่ปรึกษาในระดับต่างๆ 3) การพัฒนาหลักสูตรระดับชั้นเรียนเป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่างๆ และคณะกรรมการการพัฒนาหลักสูตรของโรงเรียนทำหน้าที่ขยายและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องในการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่เน้นความต้องการและความถนัดความสนใจของผู้เรียนโดยการปรับจุดประสงค์ เนื้อหาวิชา และกิจกรรมการเรียนการสอนโดยครูผู้สอน

9. กระบวนการพัฒนาหลักสูตร

การดำเนินงานในการพัฒนาหลักสูตรทุกระดับ ทุกประเภทและทุกลักษณะจะต้องดำเนินการเป็นระบบ โดยอาศัยแนวคิด รูปแบบและกระบวนการดังต่อไปนี้

9.1 แนวคิดการพัฒนาหลักสูตร

นิคม ชมภูหลง (2545, หน้า 53) ได้สรุปแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นไว้ 6 ขั้นตอนดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานได้แก่ทรัพยากรธรรมชาติทรัพยากรมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ทรัพยากรมนุษย์ สภาพความต้องการของท้องถิ่น สภาพการจัดการศึกษา และสภาพความต้องการของนักเรียน ผู้ปกครอง และประชาชน

2. การสร้างหลักสูตรฉบับร่าง ได้แก่ คำชี้แจง เหตุผลความจำเป็นในการพัฒนาหลักสูตรหลักของหลักสูตร โครงสร้างเนื้อหา อัตราเวลาเรียน แนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน สื่อ การเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล คำอธิบายรายวิชา ตารางวิเคราะห์หลักสูตร จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม รายละเอียดของเนื้อหาของแต่ละหน่วย โดยละเอียดพร้อมภาพประกอบทุกขั้นตอนและบรรณานุกรมซึ่งจะต้องปรึกษากับผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องที่พัฒนาอย่างจริงจัง แล้วจัดพิมพ์เป็นเล่ม

3. การตรวจสอบหลักสูตรฉบับร่าง เป็นการตรวจสอบคุณภาพของหลักสูตร และวัสดุหลักสูตรต่าง ๆ เพื่อนำมาผลปรับปรุงข้อบกพร่องก่อนนำหลักสูตรไปทดลองใช้ โดยจะต้องมีการกำหนดเป็นแผนอย่างมีขั้นตอนและเป็นระบบมีการประชุมพิจารณาาร่วมกันหรือให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบว่าองค์ประกอบต่าง ๆ ของหลักสูตรเช่น จุดประสงค์ เนื้อหา กิจกรรม การเรียนการสอนคาบเวลาเรียน วิธีการวัดและประเมินผล มีความสอดคล้องกันหรือไม่อย่างไร

4. การนำหลักสูตรไปทดลองใช้ มีการขออนุมัติหลักสูตรจัดทำตาราง แผนการใช้หลักสูตรประชาสัมพันธ์หลักสูตรเตรียมความพร้อมของบุคลากร งบประมาณ วัสดุ หลักสูตรโดยการใช้หลักสูตรอาจเป็นการสอนเองหรือให้คนอื่นสอนแทนและจะต้องมีการจัดทำ คู่มือการใช้หลักสูตรโดยระบุขั้นตอนต่างๆ อย่างละเอียด

5. การประเมินผลการนำหลักสูตรไปทดลองใช้ มีการวางแผนการประเมิน ประเมินย่อย ประเมินรวบยอด ประเมินการสอนของผู้สอน ประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน

6. การปรับปรุงแก้ไข เพื่อปรับแก้หลักสูตรอันได้แก่ แผนการสอน สื่อและ เครื่องมือวัดผลประเมินผลให้สมบูรณ์และมีคุณภาพ

ไทเลอร์ (Tyler, 1949, p.99) ได้ให้แนวคิดในการวางโครงสร้างหลักสูตร โดยใช้วิธี means ends approach เป็นหลักการและเหตุผลในการสร้างหลักสูตรที่เรียกว่า "หลักการของไทเลอร์" (Tyler's rationale) ซึ่งมีหลักเกณฑ์ในการจัดหลักสูตรและการสอนที่เน้นการตอบ คำถามที่เป็นพื้นฐาน 4 ประการ คือ

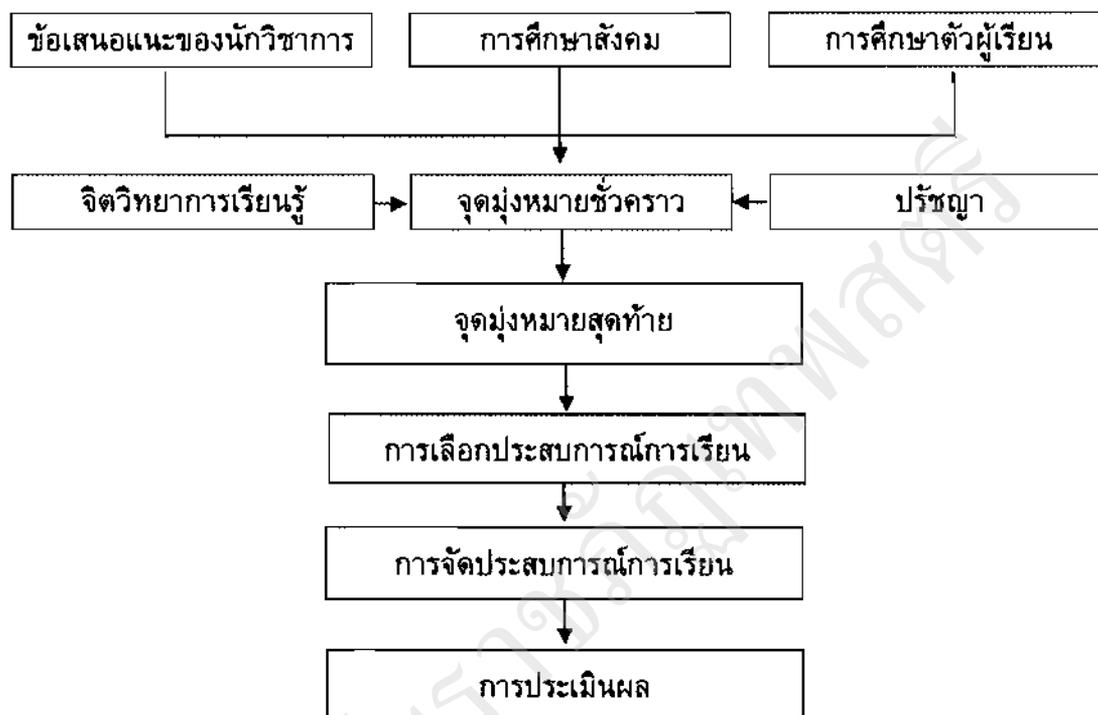
1. มีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาอะไรบ้างที่สถาบันการศึกษาจะต้องกำหนดให้ ผู้เรียน
2. มีประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้างที่สถานบันการศึกษาควรจัดขึ้น เพื่อช่วยให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้
3. จะจัดประสบการณ์ทางการศึกษาอย่างไรจึงจะทำให้การสอนมี ประสิทธิภาพ
4. จะประเมินผลประสิทธิภาพของประสบการณ์ในการศึกษาอย่างไรจึงจะ ตัดสินได้ว่าบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

ไทเลอร์เน้นว่าคำถามทั้ง 4 ข้อนี้ต้องเรียงลำดับกันลงมาเพราะฉะนั้นการ กำหนดจุดมุ่งหมายจึงเป็นขั้นที่สำคัญที่สุดเพราะคำตอบอีก 3 ข้อที่เหลืออยู่นั้นขึ้นอยู่กับ จุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

แนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรของไทเลอร์ เป็นไปตามลำดับขั้นโดยอาศัย ข้อมูลจากแหล่งกำเนิดที่จะเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจ 3 แหล่งด้วยกัน คือ ศึกษาจากสังคม ศึกษาจากผู้เรียน และข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญในเนื้อหาวิชา

ข้อมูลที่ได้จากแหล่งทั้ง 3 ดังกล่าว จะเป็นเครื่องช่วยในการตั้งจุดมุ่งหมาย ชั่วคราวจุดมุ่งหมายที่ได้ในขั้นนี้บางครั้งอาจมีเกินกว่าที่จะจัดเข้าไว้ในหลักสูตรได้ทั้งหมดจึงควร

ได้มีการพิจารณาเลือกเฉพาะจุดมุ่งหมายที่มีความสำคัญและสอดคล้องกัน เพื่อนำไปเป็นหลักในการปฏิบัติต่อไป ไทเลอร์ เสนอว่าการเลือกจุดมุ่งหมายควรผ่านการกลั่นกรองเพื่อพิจารณาข้อที่ไม่สำคัญและไม่สอดคล้องกันออกไป ดังภาพ 3

ภาพ 3 แนวคิดการพัฒนาหลักสูตรของไทเลอร์

ที่มา: ไทเลอร์ (Tyler, 1949, p.99)

ทาบามา (Taba, 1962, p.12) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรที่เรียกว่า "grass roots approach" หรือวิธีการจากเบื้องล่างสู่เบื้องบนซึ่งทาบามาเชื่อว่าผู้ที่มีหน้าที่สอนในหลักสูตรควรได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรด้วย วิธีการพัฒนาหลักสูตรของทาบามานี้มีขั้นตอนคล้ายคลึงกับไทเลอร์ แต่ต่างกันตรงที่วิธีการที่ไทเลอร์เสนอนั้นค่อนข้างเป็นวิธีการแบบ "top-down" คือการพัฒนาหลักสูตรที่มาจากข้อเสนอแนะของนักวิชาการให้ครูปฏิบัติและผู้บริหารสั่งการมายังครูผู้สอนอีกทีหนึ่ง สำหรับขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรของทาบามา มีดังนี้

ขั้นที่ 1 การสำรวจความต้องการ (diagnosis of needs) ครูหรือผู้ร่างหลักสูตรเริ่มกระบวนการด้วยการสำรวจความต้องการของนักเรียนที่หลักสูตรได้วางแผนไว้

ขั้นที่ 2 การกำหนดจุดมุ่งหมาย (formulation of objectives) หลังจากที่ครูได้ระบุความต้องการของนักเรียนแล้วครูกำหนดจุดมุ่งหมายที่จะให้บรรลุ

ขั้นที่ 3 การเลือกเนื้อหา (selection of contents) จุดมุ่งหมายที่เลือกไว้หรือที่สร้างขึ้นเป็นตัวชี้แนะแนวทางในการเลือกรายวิชาหรือเนื้อหาของหลักสูตรและควรเลือกเนื้อหาที่มีความเที่ยงตรงและสำคัญด้วย

ขั้นที่ 4 การจัดเนื้อหา (organization of contents) เมื่อครูเลือกเนื้อหาได้แล้ว ต้องจัดเนื้อหาโดยเรียงลำดับขั้นตอนให้ถูกต้องโดยคำนึงถึงวุฒิภาวะของนักเรียน ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความสนใจของผู้เรียนด้วย

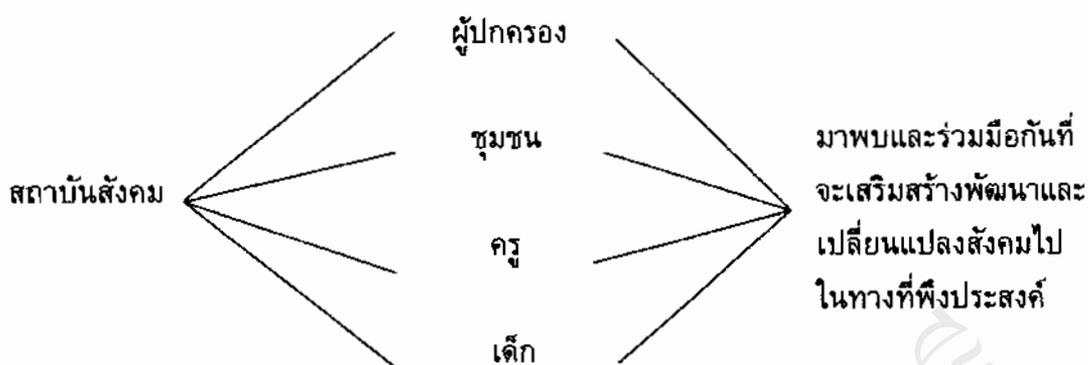
ขั้นที่ 5 การเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ (selection of learning experiences) เมื่อได้เนื้อหาแล้วครูเลือกวิธีการสอนที่เหมาะสมกับเนื้อและผู้เรียน

ขั้นที่ 6 การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ (organization of learning experiences) กิจกรรมการเรียนรู้การสอนควรได้รับการจัดเรียงลำดับขั้นตอนเช่นเดียวกับเนื้อหา แต่ครูต้องจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนให้เหมาะกับผู้เรียนด้วย

ขั้นที่ 7 การประเมินผลและวิธีการประเมินผล (evaluation and means of evaluation) ผู้ที่วางแผนหลักสูตรต้องประเมินว่าจุดมุ่งหมายใดบรรลุผลสำเร็จและทั้งครูและนักเรียนควรร่วมกันกำหนดวิธีการประเมินผล

วิธีการของทาบาได้รับการยกย่องมากอย่างไรก็ตามการใช้วิธีดังกล่าวมีจุดอ่อนอยู่บ้างเนื่องจากการให้ครูมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรนั้นเป็นสิ่งที่ดีแต่มีข้อจำกัดอยู่เฉพาะหลักสูตรที่ปฏิบัติจริงในห้องเรียนโดยยังไม่สามารถรับประกันได้ว่าเป็นหลักสูตรที่มีคุณภาพ อีกประการหนึ่งวิธีการนี้เชื่อว่าครูเป็นผู้เชี่ยวชาญและที่สำคัญคือ มีเวลาพอที่สามารถพัฒนาหลักสูตรได้การพัฒนาหลักสูตรตามวิธีการจากเบื้องล่างสู่เบื้องบนของทาบาได้ทำให้นักพัฒนาหลักสูตรทั้งหลายได้ตระหนักว่าในการพัฒนาหลักสูตรนั้นควรมีบุคคลหลายๆ ฝ่ายมาร่วมดำเนินการด้วยโดยเฉพาะครูผู้สอนซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในการตัดสินใจเกี่ยวกับหลักสูตร

ชนัท ธาตุทอง (2552, หน้า 78-80) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรของ สมิท, สแตนเลย์, และชอร์ (Smith, Stanley, & Shores 1976 p.102) โดยใช้รูปแบบการศึกษาสังคมเป็นพื้นฐาน (socialized - approach) สมิท และคณะมีแนวคิดที่ว่าโรงเรียนทั้งโรงเรียนเป็นสังคมหนึ่ง ดังนั้นการพัฒนาหลักสูตรของเขาจึงมุ่งเน้นทางด้านการศึกษาสังคมเป็นหลัก ทั้งทางด้านทักษะ ค่านิยม รูปแบบของสังคมและสภาพปัญหาและความต้องการของสังคม เพื่อพยายามนำมาหล่อหลอมและส่งผลกระทบไปยังโรงเรียนในรูปแบบที่เป็นปัญหาของสังคม และโรงเรียนพยายามจัดการศึกษาเพื่อมุ่งฝึกคนให้เข้าใจสังคมและแก้ไขปัญหาของสังคม สมิทและคณะได้ใช้การศึกษาสังคมในปัจจุบันมาเป็นพื้นฐานในการกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร การเลือกเนื้อหาวิชาและประสบการณ์ การเรียนการสอนที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย การเลือกประเภทของหลักสูตรและการสอนที่นำมาใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและการจัดคุณภาพหลักสูตรและการนำหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้ สมิทและคณะได้เสนอว่าในการพัฒนาหลักสูตรและการปฏิบัติทางหลักสูตรต้องอาศัยความร่วมมือกันทั้งโรงเรียนและสังคม ดังภาพ 4

ภาพ 4 ความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและสถาบันสังคมตามแนวคิดของสมิธ, แสตันเลย์, และชอร์
ที่มา: สมิธ, แสตันเลย์, และชอร์ (Smith, Stanley, & Shores, 1985, p.108)

จากสภาพการณ์ในสังคมปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป การที่จะให้ตัวแทนจากแต่ละฝ่ายมาพบและร่วมมือกัน เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ทิศทางที่พึงประสงค์นั้นเป็นไปได้ค่อนข้างยากอาจปรับเปลี่ยนวิธีการที่ต้องให้บุคคลซึ่งเป็นตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ มาพบแบ่งกันหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกันนั้นอาจใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ การใช้แบบสอบถาม การใช้เทคนิคเดลฟายการติดต่อกันทางอินเตอร์เน็ต หรือประชุมทางไกลที่เรียกว่าวิดีโอเทเลคอนเฟอร์เรนซ์ (vedio-tele conference) เป็นต้น ทั้งนี้แล้วแต่บริบทของแต่ละสังคม

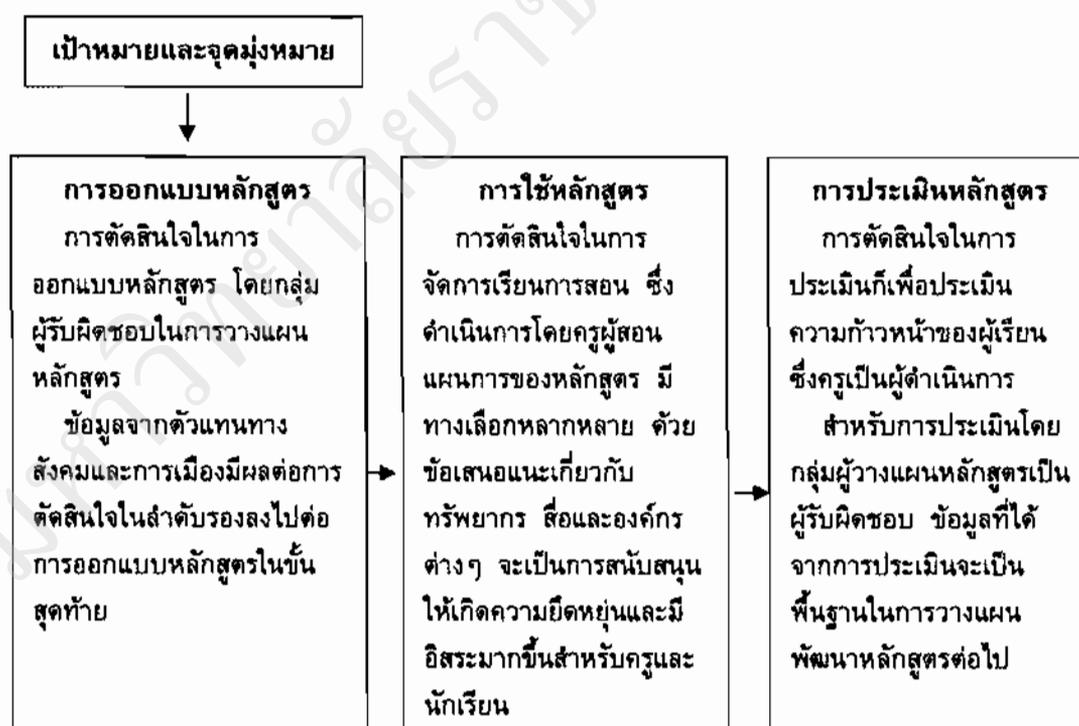
เซเลอร์, อเล็กซานเดอร์, และเลวิส (Saylor, Alexander, & Lewis, 1981, pp.28-29) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรซึ่งเขามีแนวคิดว่าหลักสูตรเป็นแผนการในการจัดโอกาสการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนดังนั้น หลักสูตรจึงต้องมีการกำหนดไว้อย่างเป็นระบบ (curriculum system) ดังนี้

1. เป้าหมาย จุดมุ่งหมายและขอบเขต (goals objectives and domains) การพัฒนาหลักสูตรควรกำหนดเป้าหมายและจุดมุ่งหมายหลักสูตรเป็นสิ่งแรกเป้าหมายแต่ละประเด็นจะบ่งบอกขอบเขตหนึ่งๆ ของหลักสูตรมี 4 ขอบเขตที่สำคัญคือ พัฒนาการส่วนบุคคล (personal development) สมรรถภาพทางสังคม (social competence) ทักษะการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (continued learning skills) และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (specialization) นอกจากนี้ ยังมีขอบเขตอื่นๆ อีกซึ่งนักพัฒนาหลักสูตรอาจจะพิจารณาตามความเหมาะสมกับผู้เรียนและลักษณะทางสังคม เป้าหมาย จุดมุ่งหมายและขอบเขตต่างๆ ของหลักสูตรจะได้รับการพิจารณาคัดเลือกจากตัวแปรภายนอก (external variables) เช่น ทัศนคติและความต้องการทางสังคมข้อบังคับทางกฎหมายของรัฐข้อค้นพบจากงานวิจัยต่างๆ ปรัชญาของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางด้านหลักสูตร เป็นต้น

2. การออกแบบหลักสูตร (curriculum design) เมื่อกำหนดเป้าหมายและจุดมุ่งหมายของหลักสูตรแล้วนักพัฒนาหลักสูตรต้องวางแผนออกแบบหลักสูตรตัดสินใจเกี่ยวกับการเลือกและจัดเนื้อหาสาระการเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเนื้อหาสาระที่ได้เลือกแล้ว

3. การใช้หลักสูตร (curriculum implementation) หลังจากตัดสินใจเลือกรูปแบบหลักสูตรแล้วขั้นตอนต่อไปคือการนำหลักสูตรไปใช้โดยครูผู้สอนต้องวางแผนและจัดทำแผนการสอนตามรูปแบบต่างๆ ครูผู้สอนต้องเลือกวิธีการสอน สื่อ วัสดุการเรียนการสอนที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามที่ได้กำหนดไว้

4. การประเมินหลักสูตร (curriculum evaluation) การประเมินหลักสูตรเป็นขั้นตอนสุดท้ายของรูปแบบนี้ นักพัฒนาหลักสูตรและครูผู้สอนต้องเลือกวิธีการประเมินเพื่อตรวจสอบความสำเร็จของหลักสูตรซึ่งเป็นทั้งการประเมินระหว่างดำเนินการ (formative evaluation) และการประเมินผลรวม (summary evaluation) ทั้งนี้เพื่อนำผลการประเมินไปปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรต่อไปรายละเอียดของแนวคิดการพัฒนาหลักสูตรตามแนวคิดของ เซเลอร์, อเล็กซานเดอร์, และเลวิส ได้เสนอดังภาพ 5

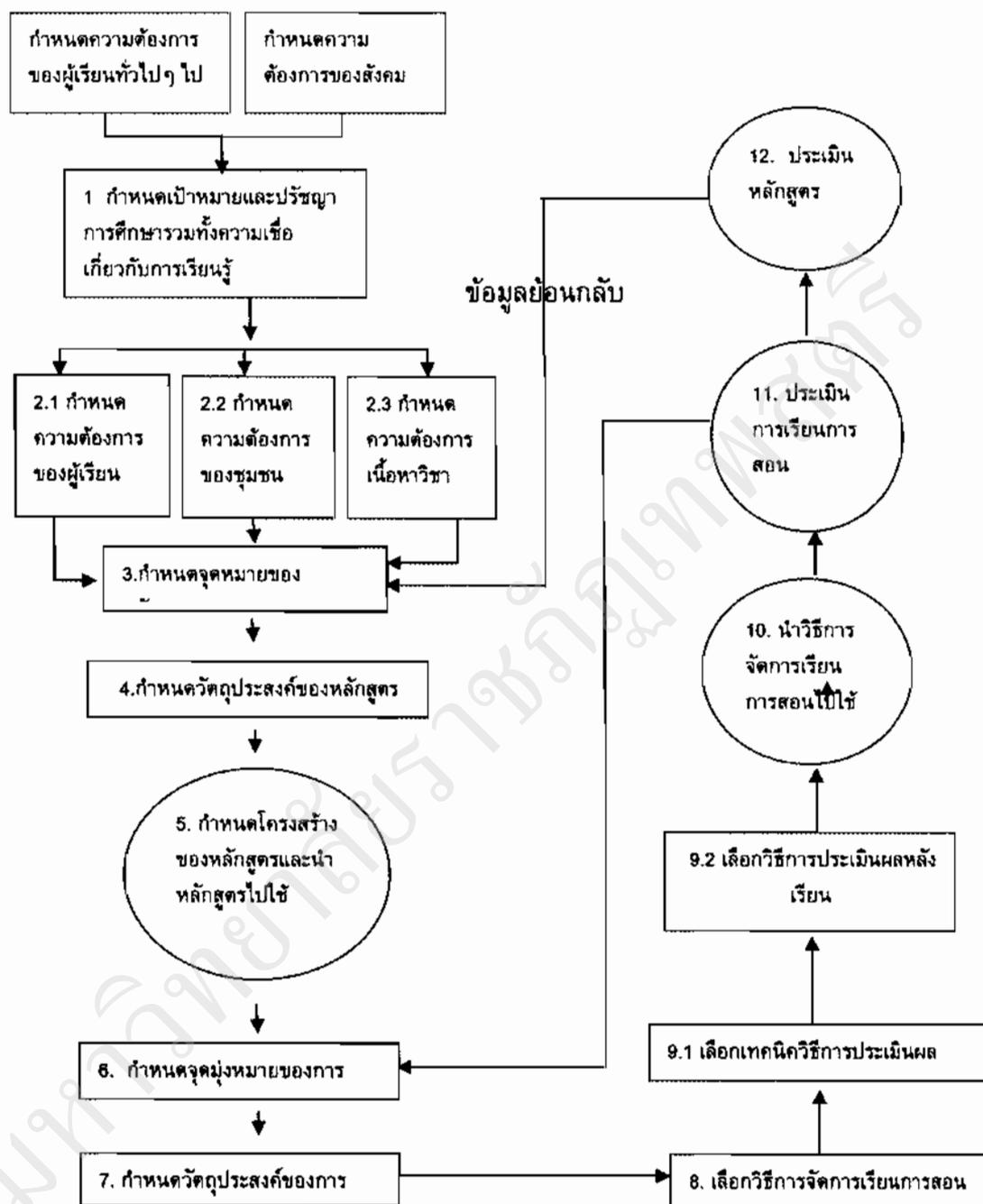
ภาพ 5 แนวคิดการพัฒนาหลักสูตรของเซเลอร์ อเล็กซานเดอร์และเลวิส

ที่มา: เซเลอร์, อเล็กซานเดอร์, และเลวิส (Saylor, Alexander, & Lewis, 1981, p.30)

โอลิวา (Oliva, 1992, pp.171-175) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตร โดยขยายความคิดของตนเองจากที่ได้เสนอรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรไว้เมื่อปี ค.ศ 1976 กระบวนการพัฒนาหลักสูตรของโอลิวาในครั้งนี้ได้เสนององค์ประกอบต่างๆ ดังนี้

1. กำหนดเป้าหมายของการจัดการศึกษา ปรัชญาและหลักจิตวิทยาการศึกษาซึ่งเป้าหมายนี้เป็นความเชื่อที่ได้มาจากความต้องการของสังคมและผู้เรียน
2. วิเคราะห์ความต้องการของชุมชน ผู้เรียน และเนื้อหาวิชา
3. กำหนดจุดหมายของหลักสูตร
4. กำหนดวัตถุประสงค์ของหลักสูตร
5. จัดโครงสร้างของหลักสูตรและนำหลักสูตรไปใช้
6. กำหนดจุดหมายของการเรียนการสอน
7. กำหนดจุดประสงค์การเรียนการสอน
8. เลือกยุทธวิธีการจัดการเรียนการสอน
9. เลือกวิธีการประเมินผลก่อนเรียนก่อนเรียนและหลังเรียน
10. นำยุทธวิธีการจัดการเรียนการสอนไปใช้
11. ประเมินผลการจัดการเรียนการสอนไปใช้
12. ประเมินผลหลักสูตร

ขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรของโอลิวา เสนอดังภาพ 6

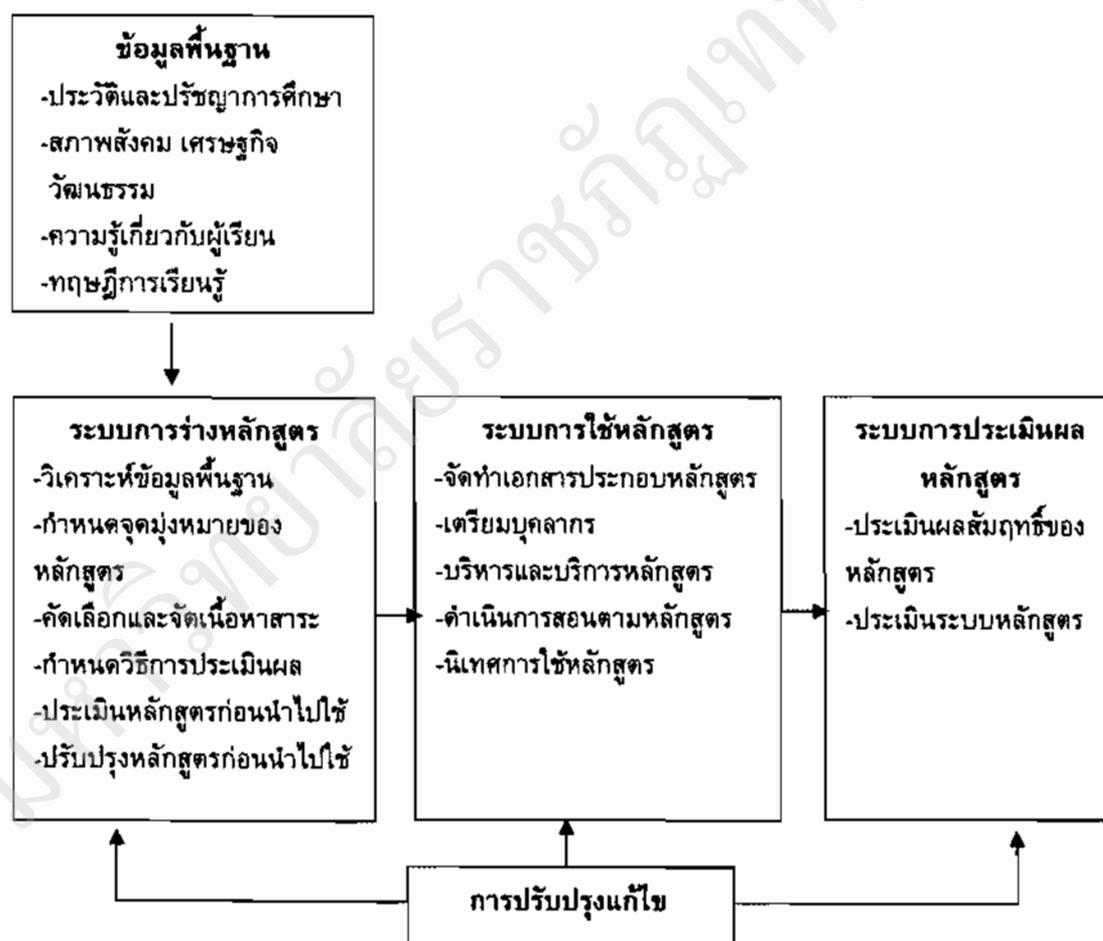
ภาพ 6 แนวคิดการพัฒนาหลักสูตรของโอลิวา
ที่มา: โอลิวา (Oliva, 1992, p.172)

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าแนวคิดของนักการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรพบว่าเป็นกระบวนการทำงานที่เป็นระบบเป็นวงจรเชื่อมโยงกันในมิติต่างๆ นักพัฒนาหลักสูตรต้องดำเนินการให้มีมิติต่างๆ ดำเนินไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ

9.2 รูปแบบการพัฒนาหลักสูตร

รูปแบบการพัฒนาหลักสูตร เป็นการกำหนดลักษณะระเบียบวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ในขณะนั้นโดยมีนักการศึกษาหลายท่านได้กล่าวถึงรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

สงัด อุทรานันท์ (2532, หน้า 34) ได้สรุปเนื้อหาของการพัฒนาหลักสูตรโดยแสดงเป็นแผนภูมิระบบการพัฒนาหลักสูตรดังภาพ 7

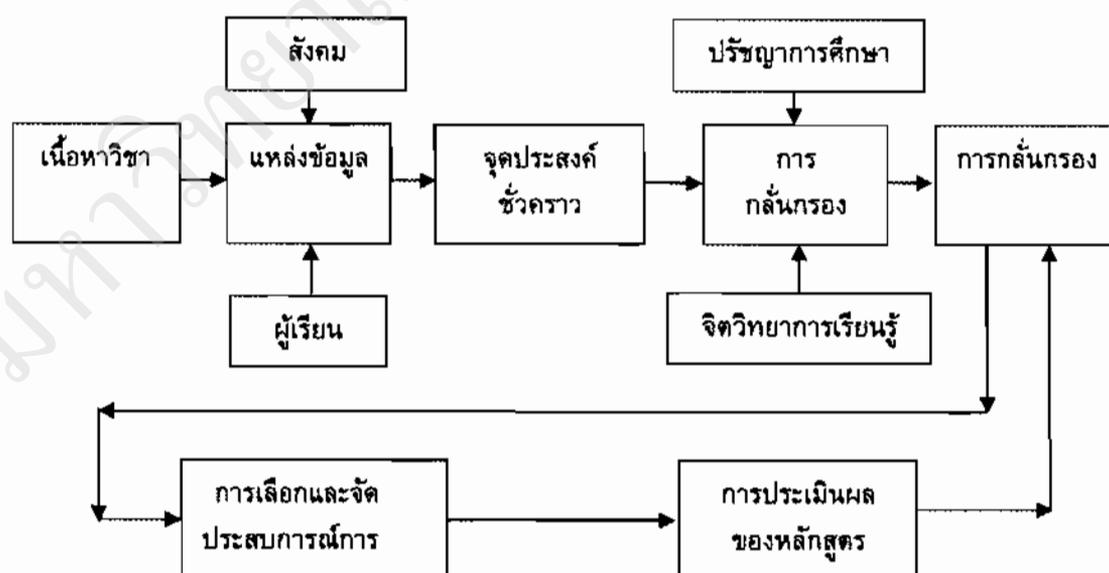

ภาพ 7 แสดงระบบการพัฒนาหลักสูตรของสงัด อุทรานันท์
ที่มา: สงัด อุทรานันท์ (2532, หน้า 34)

โจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539, หน้า 7) ได้อธิบายว่าการพัฒนาหลักสูตรประกอบด้วยสามมิติ (dimensions) คือ มิติที่หนึ่งการวางแผนจัดทำหรือกร่างหลักสูตร (curriculum planning) มิติที่สองการใช้หลักสูตร (curriculum implementation) และมิติสุดท้ายการประเมินผลหลักสูตร (curriculum evaluation) การพัฒนาหลักสูตรให้มีคุณภาพได้นั้นย่อมขึ้นอยู่กับว่าแต่ละมิติมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใดนอกจากนี้ยังมีผู้รู้หรือนักการศึกษาหลายๆ ท่านได้กล่าวถึงรูปแบบของกระบวนการพัฒนาหลักสูตรไว้ต่างกัน

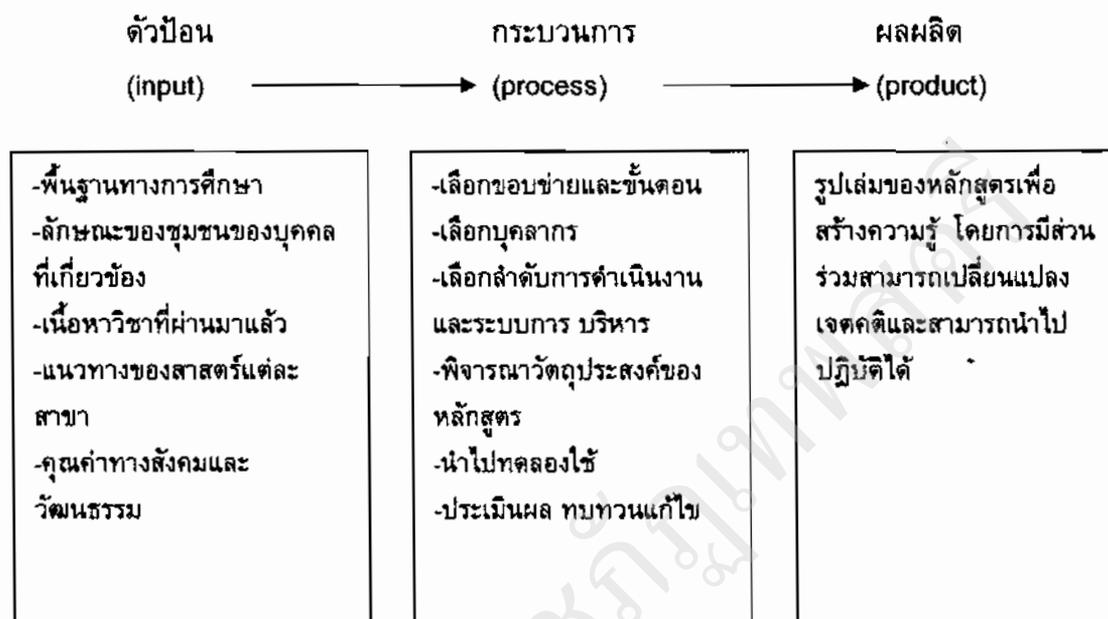
ไทเลอร์ (Tyler, 1950, p.78) ได้กำหนดปัญหาพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรและการสอน 4 ข้อ ซึ่งมีพัฒนาหลักสูตรจะต้องตอบคำถามให้ครบเรียงลำดับจากข้อ 1 ถึงข้อ 4 ดังนี้

1. จุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่โรงเรียนต้องการให้ผู้เรียนบรรลุมีอะไรบ้าง
  2. การที่จะบรรลุตามจุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่กำหนดนั้นจะต้องมีประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้าง
  3. ประสบการณ์ทางการศึกษาที่กำหนดนั้นสามารถจัดให้มีประสิทธิภาพได้อย่างไร
  4. จะทราบได้อย่างไรว่าผู้เรียนได้บรรลุตามจุดมุ่งหมายทางการศึกษานั้นๆ
- จากคำถาม 4 ข้อนี้ ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาหลักสูตรจะต้องคำนึงถึงการกำหนดจุดมุ่งหมายการกำหนดประสบการณ์ทางการศึกษา การจัดประสบการณ์ทางการศึกษาให้ผู้เรียน และการประเมินสัมฤทธิผลของหลักสูตรซึ่งอาจแสดงในรูปของแผนภูมิได้ ดังภาพ 8

ภาพ 8 รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของไทเลอร์
ที่มา: ไทเลอร์ (Tyler, 1950, p.85)

โบว์แชมปี (Beauchamp, 1981, p.66-67) ได้เสนอรูปแบบของระบบหลักสูตรไว้ดังภาพ 9

ภาพ 9 รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของโบว์แชมปี
ที่มา: โบว์แชมปี (Beauchamp, 1981, p.67)

จากที่กล่าวมา สามารถสรุปรูปแบบการจัดทำหลักสูตรหรือพัฒนาหลักสูตรได้ 4 ขั้นตอนคือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร

9.3 กระบวนการพัฒนาหลักสูตร

สังัด อุทรานันท์ (2532, หน้า 36-43) ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาหลักสูตรซึ่งต่อเนื่องสัมพันธ์กันเป็นวัฏจักร ดังนี้

1. จัดวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานเพื่อการพัฒนาหลักสูตร
2. การกำหนดจุดมุ่งหมาย
3. การคัดเลือกและจัดเนื้อหาสาระและประสบการณ์
4. การกำหนดมาตรการวัดและประเมินผล
5. การนำหลักสูตรไปใช้
6. การประเมินผลการใช้หลักสูตร
7. การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

วิชย วงษ์ใหญ่ (2533, หน้า 19) ได้เสนอกระบวนการพัฒนาการพัฒนาหลักสูตรแบบครบวงจรไว้ 3 ระบบโดยเริ่มต้นจากระบบการร่างหลักสูตร ระบบการนำหลักสูตรไปใช้ และระบบการประเมินหลักสูตรซึ่งแต่ละระบบมีรายละเอียดและขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ระบบการร่างหลักสูตร ประกอบด้วย การกำหนดหลักสูตรโดยดูความสอดคล้องกับ วิชา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง หลังจากนั้นเริ่มกำหนดรูปแบบหลักสูตร ได้แก่ การกำหนดหลักการ โครงสร้าง องค์ประกอบหลักสูตร วัตถุประสงค์ เนื้อหา ประสบการณ์ การเรียนและการประเมินผล หลังจากนั้นดำเนินการตรวจสอบคุณภาพหลักสูตรโดยผ่านผู้เชี่ยวชาญ หรือการสัมมนาและมีการทดลองนำร่องพร้อมทั้งรวบรวมผลการวิจัยและปรับแก้หลักสูตรก่อนนำไปใช้โดยคณะกรรมการ

2. ระบบการใช้หลักสูตร ประกอบด้วย การขออนุมัติหลักสูตรจากหน่วยงานหรือกระทรวงดำเนินการวางแผนการใช้หลักสูตรโดยเริ่มจากการประชาสัมพันธ์หลักสูตร การเตรียมความพร้อมของบุคลากร จัดงบประมาณและวัสดุหลักสูตร บริการสนับสนุนจัดเตรียมอาคารสถานที่ ระบบบริหารและจัดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ และติดตามผลการใช้หลักสูตร หลังจากนั้นเข้าสู่ระบบการบริหารหลักสูตร โดยการดำเนินการตามแผนกิจกรรมการเรียนการสอน แผนการสอน คู่มือการสอน คู่มือการเรียน เตรียมความพร้อมของผู้สอน ความพร้อมของผู้เรียนและการประเมินผลการเรียน

3. ระบบการประเมินผล ซึ่งประกอบด้วย การวางแผนการประเมินผลการใช้หลักสูตรทั้งการประเมินย่อย การประเมินรายยอด การประเมินระบบหลักสูตร ระบบบริหารและผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน หลังจากนั้นเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และรายงานข้อมูลตามลำดับ

চার্জ বাব্দী (2542, หน้า 152) ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาหลักสูตรไว้ ดังนี้

- ขั้นที่ 1 การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน
- ขั้นที่ 2 การกำหนดจุดหมายของหลักสูตร
- ขั้นที่ 3 การกำหนดรูปแบบและโครงสร้างของหลักสูตร
- ขั้นที่ 4 การกำหนดจุดประสงค์ของวิชา
- ขั้นที่ 5 การเลือกเนื้อหา
- ขั้นที่ 6 การกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้
- ขั้นที่ 7 การกำหนดประสบการณ์การเรียนรู้
- ขั้นที่ 8 การกำหนดยุทธศาสตร์การเรียนการสอน
- ขั้นที่ 9 การประเมินผลการเรียนรู้
- ขั้นที่ 10 การจัดทำวัสดุหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอน

วิชย ประสิทธิ์วุฒิเวชช์ (2542, หน้า 88) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรไว้ 7 ขั้นตอนคือ

1. การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน
2. การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร
3. การกำหนดเนื้อหาสาระและประสบการณ์
4. การนำหลักสูตรไปใช้
5. การประเมินหลักสูตร
6. การปรับปรุง แก้ไข และเปลี่ยนแปลงหลักสูตร
7. กระบวนการพัฒนาหลักสูตร

พนัก ชาติทอง (2552, หน้า 91-98) มีความเห็นว่าการพัฒนาหลักสูตรมีกระบวนการที่ต้องดำเนินการ 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 การสร้างหรือจัดทำหลักสูตร ส่วนที่ 2 การจัดทำเอกสารหลักสูตร และส่วนที่ 3 การประเมินหลักสูตร โดยมีขั้นตอนในการดำเนินงาน 8 ขั้นตอน ดังนี้

ส่วนที่ 1 การสร้างหรือจัดทำหลักสูตร ประกอบด้วย

ขั้นที่ 1 ออกแบบหลักสูตร โดยดำเนินการดังนี้

1.1 ชี้แจง ทำความเข้าใจ โดยเริ่มจากการนำเข้าสู่ประเด็นการพัฒนาหลักสูตรด้วยการประชุมสัมมนาประชุมเชิงปฏิบัติการ ชี้แจง ทำความเข้าใจ ปรับพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรให้กับผู้บริหารและครู

1.2 ศึกษาข้อมูล ขอบข่ายข้อมูลพื้นฐานและความต้องการของท้องถิ่น ได้แก่สภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นรวมทั้งการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542
- หลักสูตรสตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช

2551

- เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น
- ศึกษาความต้องการของผู้เรียน ผู้ปกครอง ครู กรรมการสถานศึกษา ผู้นำศาสนาและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร

- ศึกษาความต้องการในการพัฒนาหลักสูตร

- ศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับความต้องการด้านการพัฒนา

หลักสูตรด้านเนื้อหาและด้านกิจกรรมการเรียนการสอนจากผู้เกี่ยวข้อง

อนึ่งในการออกแบบหลักสูตรควรใช้ความรู้ทั้งด้าน ปรัชญา ปรัชญา การศึกษา จิตวิทยา สังคมวิทยา ระเบียบวิธีการศึกษา เพื่อให้การออกแบบครอบคลุม มิติด้าน คุณธรรมจริยธรรม สังคม วัฒนธรรม ความแตกต่างและพัฒนาการของบุคคลและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

ขั้นที่ 2 จัดทำเอกสารหลักสูตร

2.1 จัดทำเอกสารหลักสูตรระดับสถานศึกษา โดยกำหนดองค์ประกอบที่สำคัญของหลักสูตรสถานศึกษา ประกอบด้วย วิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย คุณลักษณะอันพึงประสงค์โครงสร้างหลักสูตร รูปแบบการจัดเวลาเรียน ตารางการจัดการเรียนรู้ รายสัปดาห์ รูปแบบและวิธีการจัดการเรียนรู้สื่อการเรียนรู้

2.2 ออกแบบการสอนและการจัดทำหน่วยการเรียนรู้ โดยพิจารณามาตรฐานการเรียนรู้ของทั้ง 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เพื่อนำไปกำหนดสาระการเรียนรู้ที่สอดคล้องด้วยการดำเนินการ 8 ขั้นตอน ต่อไปนี้

- ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาตัวชี้วัดชั้นปีและสาระการเรียนรู้แกนกลาง
- ขั้นตอนที่ 2 ความคิดรวบยอด
- ขั้นตอนที่ 3 คำถามสำคัญ
- ขั้นตอนที่ 4 การวัดและประเมินผลการเรียนรู้
- ขั้นตอนที่ 5 ความสอดคล้องเชื่อมโยงกับกลุ่มสาระการเรียนรู้

อื่น ๆ

- ขั้นตอนที่ 6 เทคนิคและวิธีการเรียนรู้
- ขั้นตอนที่ 7 สื่อ และแหล่งการเรียนรู้
- ขั้นตอนที่ 8 เกณฑ์การประเมินผลงานผู้เรียน

2.3 จัดเอกสารหลักสูตรระดับห้องเรียน ได้แก่ หน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นการดำเนินงานต่อเนื่องจากการออกแบบการสอน โดยแผนการจัดการเรียนรู้มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

- ความคิดรวบยอด
- คำถามสำคัญ
- จุดประสงค์ปลายทาง
- จุดประสงค์นำทาง
- ตัวชี้วัดชั้นปี
- ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง
- สาระการเรียนรู้
- กิจกรรมการเรียนรู้
- สื่อและแหล่งการเรียนรู้
- วิธีการประเมินผลระหว่างเรียน
- วิธีการประเมินผลเมื่อสิ้นสุดการเรียนรู้
- เกณฑ์การประเมินชิ้นงาน (rubric Scores)

- บันทึกหลังการสอน
- อื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม การจัดทำเอกสารหลักสูตร จะแสดงออกมาในรูปของเอกสาร ที่เป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับการเรียนการสอน ที่เขียนขึ้นอย่างเป็นทางการเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการเรียนรู้ เอกสารหลักสูตรแบ่งได้เป็นสองส่วนคือ 1) เอกสารหลักสูตรที่เป็นตัวหลักสูตร ซึ่งกล่าวถึงสาระสำคัญของหลักสูตรโดยตรง และ 2) เอกสารประกอบหลักสูตร เป็นเอกสารที่อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับรายละเอียดต่างๆ ของหลักสูตรเพื่อให้สามารถนำไปใช้ได้ โดยสาระสำคัญของ“เอกสารหลักสูตร” อย่างน้อยควรรวบรวมสาระสำคัญ ดังนี้

1. เหตุผลและหลักการของการจัดทำหลักสูตร เพื่อแสดงให้เห็นผู้ใช้ทราบว่าทำไมต้องจัดทำหลักสูตร และหลักการสำคัญของหลักสูตรเป็นอย่างไร
2. ความมุ่งหมายของหลักสูตรได้แก่จุดมุ่งหมายทั่วไปหรือจุดมุ่งหมายปลายทางที่มีลักษณะเป็นปรัชญาที่เน้นค่านิยมมากกว่าการปฏิบัติหรือการเรียนการสอน
3. สิ่งที่หลักสูตรกำหนดให้กับผู้เรียน ได้แก่เนื้อหาสาระหรือประสบการณ์ ที่คาดหวังว่าถ้านำไปจัดให้กับผู้เรียนแล้วจะทำให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะตามจุดมุ่งหมาย
4. แนวทางการนำหลักสูตรไปใช้ได้แก่แนวทางหรือวิธีการที่จะนำหลักสูตร ไปจัดการเรียนการสอน เช่น ขอบเขตการใช้ การบริหารหลักสูตร การส่งเสริมสนับสนุน บทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ โดยสาระรายละเอียดอาจทำเป็นเอกสารประกอบหลักสูตร
5. การจัดประสบการณ์หรือการจัดการเรียนการสอน ได้แก่แนวทางหรือวิธีการจัดการเรียนรู้สอดคล้องกับรูปแบบของการออกแบบหลักสูตรและเนื้อหาสาระที่กำหนด เป็นวิธียุทธศาสตร์ของการจัดการเรียนการสอนที่หลักสูตรเน้นหรือให้ความสำคัญเป็นพิเศษ
6. การวัดและประเมินผล ได้แก่แนวทางหรือวิธีการที่จะใช้เป็นเครื่องมือสำหรับแสดงให้เป็นถึงความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรเช่น การวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ การประเมินหลักสูตร เป็นต้น

ส่วนที่ 2 การนำหลักสูตรไปใช้ ประกอบด้วย

ขั้นที่ 3 การบริหารจัดการหลักสูตร ซึ่งเป็นกระบวนการวางแผนและการจัดการเพื่อนำหลักสูตรไปสู่การจัดการเรียนการสอนภายหลังจัดทำเอกสารหลักสูตรเรียบร้อยแล้วโดยมีงานหลักที่สำคัญ คือ

3.1 การวางแผนใช้หลักสูตรต้องเร็วที่สุดผู้เรียนหลักสูตรเดิมได้รับผลกระทบน้อยที่สุดไม่เป็นปัญหากับการดำเนินงานของหลักสูตรใหม่และหลักสูตรเดิม

3.2 การประชาสัมพันธ์หลักสูตร เพื่อสร้างความเข้าใจให้ผู้เกี่ยวข้องโดยเฉพาะส่วนที่เป็นการเปลี่ยนแปลงว่าคืออะไร สำคัญอย่างไร ส่งผลต่อบทบาทหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นอย่างไร

3.3 การเตรียมบุคลากร เป็นการให้ความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการดำเนินงานตามแนวคิดของหลักสูตร

3.4 การจัดสภาพแวดล้อม ต้องจัดให้เอื้อกับการดำเนินงานตามแนวคิดของหลักสูตรทั้งในระดับสถานศึกษาและชุมชนโดยจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและระหว่างหน่วยงาน

ขั้นที่ 4 การสนับสนุนส่งเสริมการใช้หลักสูตร จะประกอบด้วยภารกิจสำคัญคือ การนิเทศติดตามผล เพราะจะทำให้ทราบปัญหาและแก้ไขปัญหาของการใช้หลักสูตรได้ทันการ การจัดระบบการส่งเสริมสนับสนุนด้านต่าง ๆ เช่น จัดระบบสารสนเทศและแหล่งการเรียนรู้สำหรับครู นักเรียน ให้การบริการเกี่ยวกับเครื่องมือวัดและประเมินผล การสร้างขวัญกำลังใจ เป็นต้น ทั้งนี้การสนับสนุนส่งเสริมการใช้หลักสูตรคงจะต้องดำเนินการให้ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมายและต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

ขั้นที่ 5 การจัดการเรียนการสอน สำหรับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมีแนวโน้มไปตามรูปแบบหลักสูตรเช่น หลักสูตรที่ยึดเนื้อหาเป็นศูนย์กลางจะมุ่งการนำเสนอเนื้อหาโดยครูจะมีบทบาทมากเน้นการบรรยายและการสาธิต เช่น ถ้าหลักสูตรยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางก็จะต้องตอบสนองต่อความสนใจและความต้องการของผู้เรียนโดยผู้เรียนจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนมากกว่าครูเช่น ถ้าหลักสูตรยึดปัญหาเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอนก็เน้นสร้างสภาพแวดล้อมให้ผู้เรียนแก้ปัญหาเช่นการพิจารณาเทคนิคและวิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับธรรมชาติของสาระการเรียนรู้และผู้เรียน

อย่างไรก็ตามการจัดการเรียนการสอนนับได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่จะสนองเจตนารมณ์ของหลักสูตรต้องพิจารณาถึงจุดหมายของหลักสูตรเป็นสำคัญให้ผู้เรียนทำกิจกรรมอะไรกิจกรรมแต่ละอย่างใช้เวลา ทรัพยากรอะไร และอย่างไร การพิจารณาเลือกกิจกรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญ ต้องคำนึงถึงการบรรลุเป้าหมายที่รวดเร็วและประหยัดที่สุดและต้องเลือกเฉพาะกิจกรรมที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด

ส่วนที่ 3 การประเมินหลักสูตร เป็นการวัด (measurement) การวิจัยประยุกต์ (applied research) การตรวจสอบความสอดคล้อง (determining congruence) การช่วยตัดสินใจ (assist decision making) และเป็นการตัดสินคุณค่า (determining of worth of value) จากการเป็นผู้ให้สารสนเทศเพื่อการตัดสินใจการประเมินก้าวไปสู่ความเป็นผู้เชี่ยวชาญในการให้เหตุผลและสามารถตัดสินคุณค่าของสิ่งที่ประเมินเป้าหมายของการประเมิน คือ 1) การดูผลสำเร็จ (objectives-oriented) เป็นการดูความสอดคล้องของผลที่ทำกับ

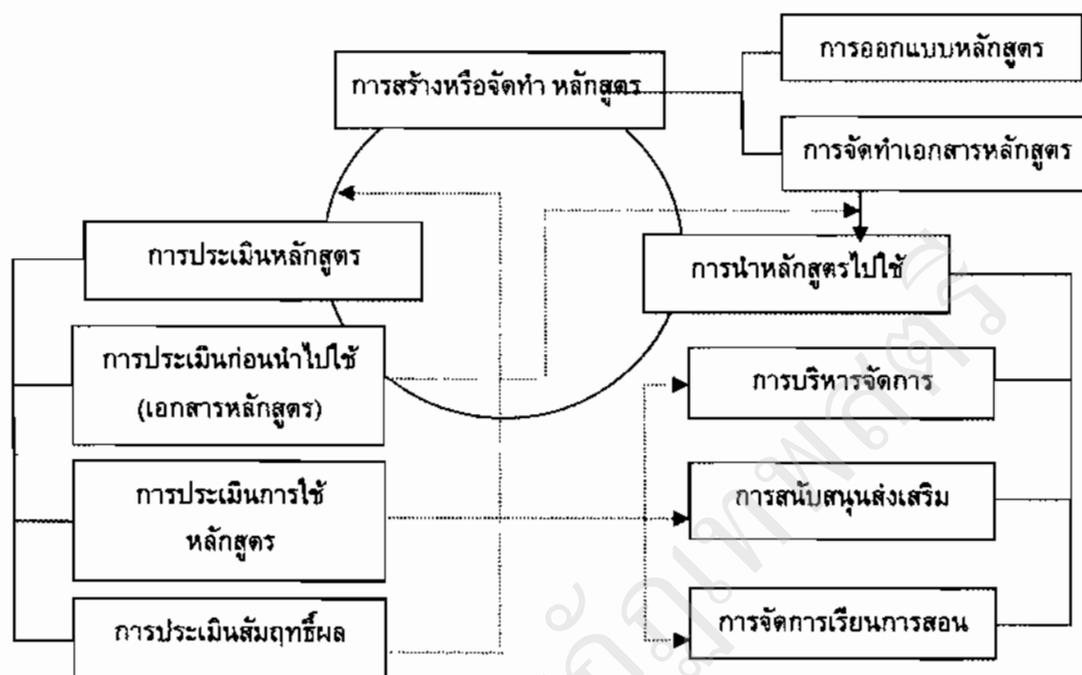
วัตถุประสงค์ 2) เพื่อช่วยในการตัดสินใจ (decision - oriented) โดยการรวบรวมข้อมูลสารสนเทศที่สำหรับการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง และ 3) เพื่อตัดสินใจคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (judgment -oriented) โดยมีจุดหมายของการประเมินหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อหาข้อบกพร่อง และแนวทางการปรับปรุงแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวกับหลักสูตรเพื่อดูความสอดคล้องระหว่างผลการดำเนินงานกับจุดหมายของหลักสูตร และเพื่อตัดสินใจว่าควรใช้หลักสูตรต่อไปหรือควรยกเลิกการใช้หลักสูตร

ขั้นที่ 6 การประเมินก่อนนำไปใช้ (เอกสารหลักสูตร) เป็นการตรวจสอบคุณภาพของหลักสูตรหลังจากจัดทำหลักสูตรเป็นเอกสารหลักสูตรเพื่อดูความสอดคล้องระหว่างหลักสูตรกับทฤษฎีความสอดคล้องขององค์ประกอบในหลักสูตรความถูกต้องชัดเจนในการสื่อความสอดคล้องกับความต้องการของสังคมเป็นการวิเคราะห์เนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญ

ขั้นที่ 7 การประเมินการใช้หลักสูตร เป็นการตรวจสอบกิจกรรมต่างๆ ที่ดำเนินการตามหลักสูตรว่าสามารถใช้ในสถานการณ์จริงได้เพียงใด มีปัญหาอุปสรรคอะไร เพื่อแก้ไขปรับปรุงให้สามารถใช้หลักสูตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผลที่ได้จากการประเมิน จะนำมาใช้ดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบางส่วนของหลักสูตรที่ยังไม่สมบูรณ์ ให้เป็นหลักสูตรที่สมบูรณ์สามารถนำไปใช้ในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมสนองตอบปัญหาและสอดคล้องความต้องการของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ขั้นที่ 8 การประเมินสัมฤทธิ์ผล เป็นการตรวจสอบผู้เรียนทั้งด้านวิชาการ และที่ไม่ใช่วิชาการ เช่น บุคลิกภาพ ความรับผิดชอบ ความสามัคคี ความซื่อสัตย์ เป็นต้น

แผนภูมิกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามกระบวนการดังกล่าวดังภาพ 10

ภาพ 10 กระบวนการพัฒนาหลักสูตรตามแนวคิดของชนิต ชาติทอง
ที่มา: ชนิต ชาติทอง (2552, หน้า 98)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การจัดทำการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำ
เที่ยวเมืองศรีเทพ มีลำดับขั้นตอนดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

1.1. วิเคราะห์หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

1.2. วิเคราะห์หลักสูตรกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

พุทธศักราช 2551

1.3. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตร

1.4. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับหลักการมัคคุเทศก์

1.5. ศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ

1.6. สำรวจความต้องการพัฒนาหลักสูตรจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง

(ผู้อำนวยการโรงเรียน ครูผู้สอนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

ประธานกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐาน ศึกษาพิเศษ ห้วหน้าและนักโบราณคดีของอุทยาน
ประวัติศาสตร์ศรีเทพ นักเรียน)

2. พัฒนาหลักสูตรฉบับร่าง

2.1 การพัฒนาหลักสูตรประกอบด้วย หลักการ จุดมุ่งหมาย โครงสร้าง ขอบข่าย เนื้อหา กิจกรรมในการฝึกอบรม วัสดุ สื่อประกอบการฝึกอบรม ระยะเวลาที่ใช้ในการฝึกอบรม แผนการจัดการฝึกอบรม เอกสารประกอบหลักสูตร การวัดและการประเมินผล

2.2 ประเมินหลักสูตรฉบับร่าง โดยผู้เชี่ยวชาญ ตรวจสอบและหาค่าดัชนีความสอดคล้อง(IOC)

2.3. ปรับปรุงหลักสูตรฉบับร่าง

3. ทดลองใช้หลักสูตร

นำหลักสูตรไปทดลองใช้กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนบ้านบึงนาจาน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 23 คน เป็นเวลา 3 วันๆ ละ 6 ชั่วโมง รวมทั้งหมด 18 ชั่วโมง

4. ประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร

4.1 ประเมินก่อนใช้หลักสูตร คือประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

4.2 ประเมินระหว่างใช้หลักสูตร คือประเมินพฤติกรรมการเรียน

4.3 ประเมินหลังการใช้หลักสูตร คือประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ประเมินทักษะการเป็นมัคคุเทศก์น้อย ประเมินความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตร

4.4 ปรับปรุงแก้ไข

หลักสูตรฝึกอบรม

1. ความหมายหลักสูตรฝึกอบรม

วิจิตรา คำยัง (2542, หน้า 15) กล่าวว่า หลักสูตรฝึกอบรมหมายถึง ขอบเขตเนื้อหาวิชา สาระ ที่กำหนดไว้เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เกิดความรู้ ทำความเข้าใจเพื่อพัฒนาตนเอง ให้มีความรู้ ความสามารถ นำไปปฏิบัติงานและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองให้บังเกิดผลดีต่อตนเองและหน่วยงาน

อ้อม ประนอม (2543, หน้า 9) กล่าวว่า หลักสูตรฝึกอบรมหมายถึงหัวข้อต่างๆ ที่จัดขึ้นเพื่อให้บุคลากรที่เข้าอบรมได้มีความรู้ความเข้าใจและทักษะใดมีทัศนคติอย่างไรจึงถือว่าหลักสูตรการอบรมเป็นหัวใจสำคัญของการจัดฝึกอบรมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นแนวทางการพัฒนาบุคลากรว่าเน้นเรื่องใดอย่างไร

พัฒนา สุขประเสริฐ (2545, หน้า 33) กล่าวว่า หลักสูตรฝึกอบรมคือความรู้และประสบการณ์ การเรียนรู้ที่จะให้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรม เพื่อบรรลุถึงวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการ

กิตติพรพรรณ จันทร์หลง (2545, หน้า 32) กล่าวว่า หลักสูตรฝึกอบรมหมายถึงรูปแบบหรือแบบแผนการจัดเนื้อหา ประสบการณ์ และการจัดกิจกรรมต่างๆ สำหรับผู้เข้ารับการฝึกอบรม หรือผู้เรียน ให้ได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุถึงวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการ

จากความหมายของนักวิชาการดังกล่าวสรุปได้ว่า หลักสูตรฝึกอบรมหมายถึง มวลประสบการณ์ เนื้อหา สาระ กิจกรรมต่างๆที่จัดให้กับผู้เข้ารับการฝึกอบรมเพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการเรียนรู้ มีความสามารถปฏิบัติในสิ่งที่ต้องการ

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่เพื่อให้ได้หลักสูตรมีคุณเทคนิคนำเที่ยวเมืองศรีเทพ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

2. องค์ประกอบของหลักสูตรฝึกอบรม

พจนีย์ มั่งคั่ง (2548, หน้า 96) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักสูตรฝึกอบรมประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ ได้แก่

1. หลักการและเหตุผลของหลักสูตรฝึกอบรม
2. วัตถุประสงค์ของหลักสูตรฝึกอบรม
3. โครงสร้างของหลักสูตรฝึกอบรม
4. กิจกรรมการฝึกอบรม
5. สื่อการฝึกอบรม
6. การวัดและประเมินผลการฝึกอบรม

วิชัย ประสิทธิ์วุฒิเวชช์ (2542, หน้า 50-52) กล่าวว่า การกำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรมี 4 ประการคือ

1. จุดมุ่งหมาย และจุดประสงค์ของหลักสูตร

1.1 จุดหมายเป็นสิ่งที่กำหนดไว้กว้างๆ เน้นคุณลักษณะที่คาดหวังของผู้เรียน มักจะไว้ในส่วนแรกของหลักสูตร อันเป็นจุดเริ่มต้นทำให้เป็นโครงสร้างหลักสูตร

1.2 จุดประสงค์ของหลักสูตร เป็นสิ่งที่กำหนดเฉพาะเรื่องในระดับกลุ่มวิชา กลุ่มประสบการณ์และรายวิชาที่มีอยู่ในโครงสร้างของหลักสูตร จุดประสงค์จะเน้นตัวบ่งชี้ให้จัดเนื้อหาสาระ ซึ่งจะต้องจัดให้สอดคล้อง

2. เนื้อหาสาระประสบการณ์

2.1 เนื้อหาสาระที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ตามจุดประสงค์ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ประเภทแรก คือ ข้อเท็จจริงและความรู้ธรรมดา ประเภทที่สอง คือ ความคิดรวบยอดและหลักการ ประเภทที่สาม คือ การแก้ปัญหาและความคิดสร้างสรรค์ ประเภทที่สี่ คือ เจตคติและค่านิยม

2.2 ประสบการณ์ เป็นการกำหนดคุณลักษณะเจตคติและค่านิยมอันพึงปรารถนาให้ผู้สอนได้นำไปพิจารณาตัดสินใจสร้างเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับสภาพผู้เรียนและชั้นเรียน

3. การนำหลักสูตรไปใช้ เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องปรับปรุงตลอดเวลาของการใช้หลักสูตรต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในหน่วยงานต่างๆ และมีการติดตามผลเป็นระยะๆ องค์ประกอบที่สำคัญของการนำหลักสูตรไปใช้คือ

3.1 การเตรียมครูผู้สอน หลักสูตรการผลิตครูเป็นหลักสูตรที่ยึดสมรรถภาพเป็นหลักเน้นด้านความรู้ ด้านเทคนิค ด้านคุณลักษณะ และเจตคติ

3.2 การบริหารโรงเรียน มีบทบาทเกี่ยวข้องกับหลักสูตรไปใช้โดยให้ความสำคัญสนับสนุน ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาหลักสูตรระดับโรงเรียน ซึ่งมีหลักสูตรแกนกลางเป็นแม่บทกำหนดแนวปฏิบัติด้านการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับหลักสูตร

3.3 ครูผู้สอนต้องมีคุณภาพ ซึ่งส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับกระบวนการผลิตครู แต่เมื่อเข้าสู่วิชาชีพแล้วต้องได้รับการส่งเสริมให้พัฒนาสมรรถภาพในความเป็นครูอยู่เสมอๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น การอบรมระยะสั้น การประชุมสัมมนา การฟังหรือพูดปาถกฐา การเป็นวิทยากร การแสดงผลงาน การทำผลงานทางวิชาการ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นอกจากจะพัฒนาครูผู้สอนโดยตรงแล้ว ในทางอ้อมยังเกิดผลดีต่อผู้เรียนเพราะครูผู้สอนมีการศึกษา ค้นคว้าเรียนรู้ให้เกิดความมั่นใจในการสอนเพิ่มมากขึ้น

4. การประเมินผล เป็นการตรวจสอบผลสัมฤทธิ์ของหลักสูตร เช่น

4.1 ช่วยทำให้เกิดจุดหมายและจุดประสงค์ระดับต่างๆ มีความกระจ่างชัดเจนขึ้นเพราะที่คลุมเครือก็ไม่สามารถประเมินผลได้

4.2 ข้อมูลที่ได้จากการประเมินผล มีผลไปสู่การปรับปรุงหลักสูตร

4.3 ข้อมูลที่ได้จากการประเมินผล หลักสูตรจะเป็นตัวบ่งชี้บอกในการพิจารณาตัดสินใจเปลี่ยนหลักสูตรใหม่

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า องค์ประกอบของหลักสูตรฝึกอบรม ประกอบด้วย หลักการวัตถุประสงค์ โครงสร้างของหลักสูตร กิจกรรม สื่อ การนำหลักสูตรไปใช้ และการประเมินผล

3. ลักษณะหลักสูตรการฝึกอบรมที่ดี

หลักสูตรการฝึกอบรมหรือสาระสำคัญการฝึกอบรมเป็นแผนปฏิบัติการของฝ่ายดำเนินการหรือวิทยากร ในการกำหนดการบรรยายหรือจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้เข้าอบรม คือ (อ้อม ประนอม, 2543, หน้า 9)

หลักสูตรการฝึกอบรมที่ดีมีสาระสำคัญ ดังนี้

1. หลักสูตรนั้นเกิดจากการวิเคราะห์หาความจำเป็นในการฝึกอบรมว่าตรงกับความต้องการของผู้เข้าอบรมเพียงใด

2. หลักสูตรการอบรมบอกได้ว่า หลังจากการฝึกอบรมแล้วผู้เข้ารับการอบรมจะเกิดความรู้ ทักษะ ทศนคติและสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพตรงกับ การฝึกอบรมที่มุ่งเน้นการพัฒนางานยิ่งกว่าความรู้

3. หลักสูตรการอบรมที่เน้นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ซึ่งกันและกัน

4. หลักสูตรการอบรมที่จัดหลากหลายมีเทคนิคการถ่ายทอดความรู้หลายๆ แบบ

5. หลักสูตรการอบรมที่เน้นการประเมินผลและการติดตามผลการอบรมว่าทำอย่างไร เพราะส่วนมากจะเน้นความรู้ในห้องประชุมหลังจากอบรมไปแล้วมีการติดตามผลว่าผู้เข้าอบรมได้นำความรู้ไปพัฒนางานมากน้อยเพียงใด

ดังนั้น ผู้จัดการอบรมจึงควรให้ความสำคัญในการกำหนดหลักสูตรการอบรมว่าเรื่องใดจะให้ผู้เข้าอบรมได้รับสิ่งใด อย่างไร จุดเน้นของการอบรมเป็นอย่างไรมีฉะนั้นการอบรมจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ให้การศึกษาแทนที่จะฝึกอบรมเพื่อการปฏิบัติและพัฒนางาน

4. หลักการฝึกอบรม

การจัดการอบรมควรให้ความสำคัญในการกำหนดหลักสูตรการอบรมว่าเรื่องใดจะให้ผู้เข้ารับการอบรมได้รับสิ่งใด อย่างไร จุดเน้นของการอบรมเป็นอย่างไร หลักการฝึกอบรมที่เน้นการเรียนรู้ไว้ดังนี้ (อ้อม ประนอม, 2543, หน้า 10-11)

1. การกระตุ้นประสาทสัมผัสหลายทาง ความเชื่อว่ามนุษย์เรียนรู้ด้วยประสาทสัมผัส ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น ส่วนใหญ่การฝึกใช้ประสาทหูด้วยการฟังและประสาทตาด้วยการดู สื่อโสตทัศนูปกรณ์ เช่น แผ่นใส แผ่นพับ แผนภูมิ
2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้ ทำอย่างไรที่จะทำให้ผู้เรียนรู้จุดประสงค์ของการเรียนหรือทำกิจกรรมในแต่ละเรื่องให้ผู้เรียนมีโอกาสได้ร่วมพิจารณาเนื้อหาและวิธีการฝึกอบรม บอกความต้องการ แล้วฝ่ายจัดอบรมมาจัดเนื้อหาให้สอดคล้องกับความต้องการ
3. ความอยากรู้อยากเห็นของผู้รับการอบรมหากสิ่งที่เรียนรู้ตรงกับความต้องการของเขาและเห็นประโยชน์จากสิ่งที่กระทำนำไปใช้อย่างไรในการปฏิบัติงานจะช่วยให้เกิดความตระหนักและให้ความร่วมมือทำกิจกรรมการอบรม
4. เนื้อหาสาระการอบรมหรือหลักสูตรการอบรม จัดเรียงลำดับจากง่ายไปยาก ตามหลักสูตร โกลัศิวและนำไปใช้ได้มากกว่าเรียนทฤษฎี จัดให้เป็นรูปธรรมนำไปสู่نامธรรม
5. ผู้รับการฝึกอบรมทราบผลการเรียน ความก้าวหน้าของตนในการทำกิจกรรม ทราบว่าตัวเขามีจุดเด่น จุดด้อยอย่างไร เพราะจะเป็นตัวกระตุ้นให้แก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องได้มากขึ้น
6. การให้เกียรติ ยกย่อง สรรเสริญ ให้กำลังใจหรือเสริมแรงที่ดี จะช่วยให้ผู้เข้ารับการอบรมเป็นสุข อยากรเรียน อยากร่วมกิจกรรม มีความมุ่งมั่นเอาใจใส่ในการอบรม ทั้งขณะฝึกอบรมและในอนาคต
7. ผู้เข้ารับการอบรมมีเวลาร่วมในกิจกรรมอย่างเต็มที่เรียนรู้จากการกระทำ กิจกรรมร่วมกัน มีโอกาสถาม - ตอบ ร่วมอภิปราย สรุปผล เสนอความต้องการ
8. ผู้เข้ารับการอบรมมีเวลาพอในการกระทำกิจกรรม ฝึกฝนจนได้ ทักษะ ความเข้าใจ สามารถปรับปรุงงานและตนเองได้ดีขึ้น ตามหลักการฝึกที่ว่า การฝึกทำให้เกิดความสมบูรณ์
9. จัดสิ่งที่เรียนรู้ให้ท้าทาย มีความใหม่ แต่ให้เรียนรู้ได้ตรงตามความสามารถและประสบการณ์ สร้างความสนใจและกระตุ้นให้เกิดแข่งขันแต่กิจกรรมนั้นไม่ยากและซับซ้อนเกินไป

10. การฝึกอบรมเน้นการแก้ปัญหาที่ชัดเจนเฉพาะเรื่อง และเหมาะสมกับความต้องการจำเป็นของผู้เข้ารับการอบรมลักษณะโครงการมีความยืดหยุ่นเข้ากับบุคคลสถานการณ์สนองความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วยเสมอ

จากหลักการฝึกอบรมที่เน้นการเรียนรู้ สรุปได้ว่าหลักการฝึกอบรมต้องอาศัยหลักสูตรที่ดี กระบวนการฝึกอบรมที่มีประสิทธิภาพ ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางใช้กระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องเหมาะสมแล้วการอบรมนั้นจะเกิดผลดี เป็นที่พึงพอใจของผู้เข้ารับการอบรม

การฝึกอบรม

1. ความหมายของการฝึกอบรม

จันทราณี สงวนนาม (2537, หน้า 7-8)ได้ศึกษาและรวบรวมความหมายของการฝึกอบรมไว้ดังนี้

การฝึกอบรม หมายถึง การพัฒนาบุคลากรด้วยการเพิ่มพูนความรู้และทักษะในการทำงาน เพื่อให้การปฏิบัติงานในหน่วยงานหรือองค์การมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

การฝึกอบรม เป็นกระบวนการที่ช่วยพัฒนาความรู้ ความเข้าใจทัศนคติในหน้าที่ และการปฏิบัติงานด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะเพื่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน

การฝึกอบรม คือการเพิ่มพูนความรู้ ความชำนาญ และการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ทำให้ความรู้สึกรู้สึกของผู้เข้ารับการฝึกอบรมเพื่อให้สามารถปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนอย่างมีประสิทธิภาพสามารถแก้ไขข้อบกพร่องในการทำงานปัจจุบันและการรับตำแหน่งที่มีความรับผิดชอบสูงขึ้น

การฝึกอบรม เป็นกระบวนการที่จัดขึ้นเพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เกิดการเรียนรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งภายในระยะเวลาที่ไม่นานนักส่วนใหญ่จะจัดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาหรือเป็นความต้องการของหน่วยงานที่จะเพิ่มพูนความรู้ทักษะและประสบการณ์ให้แก่บุคลากรของหน่วยงานนั้นๆ

การฝึกอบรม เป็นวิธีการหรือเครื่องมือที่จะทำให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดการเรียนรู้ มีความรู้ ความเข้าใจ และมีทัศนคติที่ถูกต้องเหมาะสมและเกิดความชำนาญในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมนั้นๆ

การฝึกอบรม คือกิจกรรมที่จัดไว้อย่างมีลำดับขั้นตอนและเป็นระบบในช่วงระยะเวลาและรูปแบบที่กำหนดเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่พึงประสงค์

การฝึกอบรม เป็นกระบวนการสื่อสารที่ได้วางแผนไว้ซึ่งยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเจตคติ ทักษะ หรือความรู้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยเกี่ยวข้องกับรูปแบบพฤติกรรมที่พึงปรารถนา

การฝึกอบรม คือการให้ผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้ ความสามารถมีความชำนาญ และมีทัศนคติอันเหมาะสมเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งอันจะยังผลให้มีความสามารถที่จะปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายหรือกำลังจะได้รับมอบหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นิรชรา ทองธรรมชาติ, และคนอื่นๆ (2544, หน้า 12) กล่าวว่า การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการ หรือกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อพัฒนาทักษะความชำนาญความรู้อันจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่จำกัด การศึกษา สถานที่ เพศ และโอกาส และเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตการฝึกอบรมจะช่วยลดปัญหา ของการทำงานและป้องกันปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นได้

จากความหมายของการฝึกอบรมสรุปได้ว่า การฝึกอบรมเป็นกระบวนการ เป็นวิธีการให้ผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้ ความสามารถ มีความชำนาญเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างมีประสิทธิภาพ

2. ความสำคัญและประโยชน์ของการฝึกอบรม

การฝึกอบรมมีความสำคัญในการพัฒนาบุคลากรเป็นกิจกรรมที่ทำให้ง่ายใช้เวลา สั้นมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนสามารถวัดผลได้ที่น่าเชื่อถืออีกทั้งสามารถจัดให้แก่คนจำนวนมากๆ ได้ ทำให้ประหยัดกว่าวิธีการอื่นๆ (อ้อม ประนอม, 2543, หน้า 4)

การฝึกอบรมที่จัดได้อย่างดีมีระบบจะเกิดผลดีหลายประการดังนี้

1. ช่วยป้องกันปัญหาโดยการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจกับบุคลากรเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาระหว่างปฏิบัติงานได้
2. ช่วยเสริมสร้างความรู้ใหม่ๆ ที่ทันสมัยให้กับบุคลากร
3. ช่วยประหยัดงบประมาณรายจ่ายเนื่องจากเป็นกรรมวิธีทำในระยะสั้นงบประมาณจำกัด มีวัตถุประสงค์เจาะชัดเจน
4. เป็นการช่วยให้บุคลากรเกิดการเรียนรู้ และเพิ่มเติมประสบการณ์โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่องานที่ปฏิบัติซึ่งสามารถจัดขึ้นในระหว่างปฏิบัติงานและนอกเวลาทำงาน
5. เป็นกรรมวิธีที่ก่อให้เกิดความสามัคคีที่ทำงานในหน่วยงานเดียวกันเพราะการฝึกอบรมทำให้บุคลากรมีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันช่วยให้เกิดความเข้าใจกันมากยิ่งขึ้น
6. เป็นกรรมวิธีที่ช่วยให้บุคลากรมีโอกาสพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองและปรับปรุงวิธีการปฏิบัติงานให้เหมาะสมกับงานที่ต้องปฏิบัติ
7. ช่วยให้บุคลากรมีความเชื่อมั่นในตนเองและมีความพร้อมที่จะทำงานกล้าเผชิญปัญหาและอุปสรรค
8. ช่วยสนับสนุนการศึกษาตลอดชีวิตและช่วยให้บุคลากรรู้จักการพัฒนาตนเอง

การให้การฝึกอบรมแก่บุคลากรจึงมีความสำคัญและก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้

1. ช่วยปรับปรุงหรือเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน
2. ช่วยให้ผู้ปฏิบัติงานสามารถปรับตัวให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและความเปลี่ยนแปลง
3. ช่วยเสริมสร้างทัศนคติที่ถูกต้องในการปฏิบัติ
4. ช่วยสร้างขวัญกำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงาน
5. ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนผู้ปฏิบัติงานโดยการเพิ่มคุณภาพของผู้ปฏิบัติงาน ที่มีอยู่จำกัดแทนการเพิ่มงบประมาณหรือเพิ่มจำนวนผู้ปฏิบัติงาน
6. ช่วยยกระดับความสามารถของบุคลากรในการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามทิศทาง เป้าหมายและนโยบายขององค์กร (จันทรานี สงวนนาม, 2537, หน้า 8-9)

การพัฒนาบุคลากรทำได้หลายอย่างเช่น การให้การศึกษา การอบรมและการพัฒนาในขณะทำงานปกติ แต่มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์และกระบวนการที่แตกต่างกันซึ่งอาจเขียนเปรียบเทียบได้ ดังภาพ 11

การศึกษา (education)	การฝึกอบรม (training)	การพัฒนา (development)
มุ่งคน เพิ่มความรู้ / สติปัญญา	มุ่งงาน เพิ่มความรู้ / ทัศนคติ ความชำนาญ	มุ่งองค์กร เพิ่มความสามารถ/ศักยภาพ ในการปฏิบัติงาน
ใช้ระยะเวลานาน	ใช้ระยะเวลาสั้น	ใช้ระยะเวลาสั้น/ต่อเนื่อง
พิจารณาอายุ/สติปัญญา จัดโดยสถาบัน	พิจารณางานที่ทำ จัดหน่วยงานภายใน/ภายนอก สังกัด	พิจารณาศักยภาพ จัดโดยองค์กร
เนื้อหากว้าง	เนื้อหาตรงกับงานที่ปฏิบัติ	เนื้อหาตรงกับความสามารถ และงานในอนาคต

ภาพ 11 เปรียบเทียบการพัฒนาบุคลากร
ที่มา: จันทรานี สงวนนาม (2537, หน้า 5)

จากความสำคัญและประโยชน์ของการฝึกอบรมสรุปได้ว่าการฝึกอบรมเป็นกรรมวิธีเทคนิคที่จำเป็นในการบริหารบุคลากร ช่วยให้บุคลากรในหน่วยงานมีความรู้ ความชำนาญในการปฏิบัติงานเฉพาะอย่างได้อย่างมีประสิทธิภาพ การฝึกอบรมจึงเป็นกระบวนการที่คุ้มค่าในการพัฒนาคนและพัฒนาางานสร้างขวัญและกำลังใจก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำงานร่วมกัน

3. วัตถุประสงค์การฝึกอบรม

ในการฝึกอบรมทุกประเภทจำเป็นต้องรู้จักวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม ทั้งนี้เพื่อทราบแนวทางในการจัดการฝึกอบรมที่ชัดเจน การฝึกอบรมนั้นจึงจะบรรลุเป้าหมาย ซึ่งนักการศึกษาได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม ดังนี้

ปราโมทย์ จันทรเรือง (2545, หน้า 28-29) กล่าวไว้ว่า การฝึกอบรมโดยทั่วไปมีจุดมุ่งหมายเพื่อ

1. เพื่อเพิ่มพูนความรู้ (knowledge)
2. พัฒนาทักษะ (skill)
3. เปลี่ยนแปลงเจตคติ (attitude)

เมื่อบุคคลได้รับการฝึกอบรมทางด้านความรู้ ทักษะและเจตคติแล้วอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกัน เมื่อกลับไปปฏิบัติงานจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือเจตคติในการปฏิบัติงานทำให้การปฏิบัติงานได้ผลดีขึ้น

นนทวัฒน์ สุขผล (2547, หน้า 15) ได้กล่าววัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมดังนี้

1. เพื่อช่วยพัฒนาบุคลากร ปรับปรุงความสามารถในการทำงานให้สูงขึ้น ให้ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ทักษะคิด รวมถึงมีแนวคิดหรือวิทยาการใหม่ๆ อันทันสมัยเพื่อให้อำนาจต่อความเจริญก้าวหน้าและทันต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้น

2. เพื่อจะช่วยให้ผู้ที่เข้ารับการอบรม มีความเชื่อมั่นในตนเอง และมีความมั่นใจในการปฏิบัติงานเพิ่มมากขึ้น

3. การฝึกอบรมจะช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลให้สอดคล้องทันต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของหน่วยงานนั้นๆ ด้วย

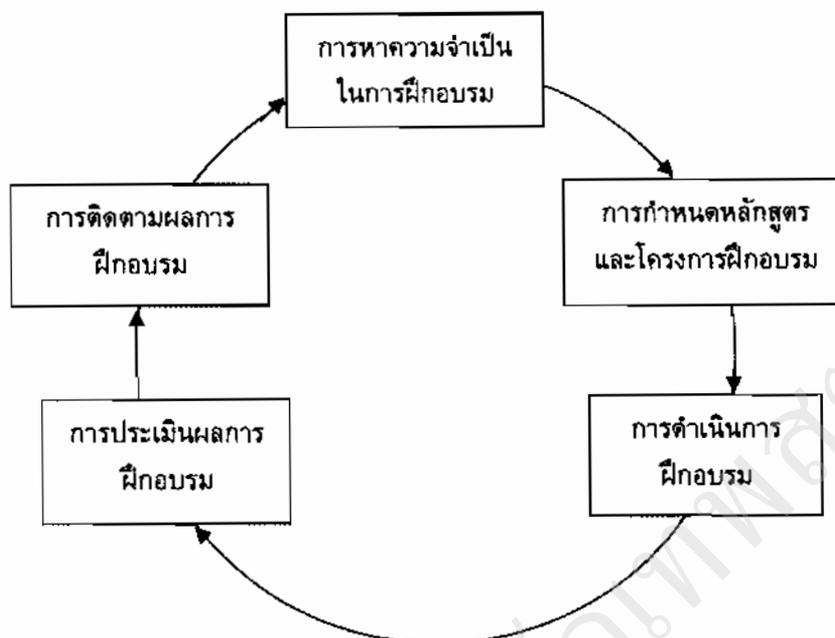
จากแนวคิดของนักการศึกษาเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม สรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมเพื่อ 1) เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจเรื่องที่ต้องการฝึกอบรม 2) เพื่อเพิ่มพูนทักษะในการปฏิบัติงาน มีความชำนาญในเรื่องฝึกอบรม 3) เพื่อเปลี่ยนแปลงเจตคติ มีความเชื่อมั่นในตนเองในการปฏิบัติงานได้ผลดีขึ้น

4. กระบวนการฝึกอบรม

กระบวนการหรือขั้นตอนในการฝึกอบรม (training process) อาจแบ่งได้เป็นหลายขั้นตอนขึ้นอยู่กับว่าจะต้องการให้ละเอียดมากน้อยเพียงใด

1. การหาความจำเป็นในการฝึกอบรม
2. การกำหนดหลักสูตรและโครงการฝึกอบรม
3. การดำเนินการฝึกอบรม
4. การประเมินผลการฝึกอบรม

กระบวนการทั้ง 5 ขั้นตอน จะต้องมีความสอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ และต่อเนื่องกัน เขียนเป็นแผนภูมิได้ ดังภาพ 12

ภาพ 12 กระบวนการหรือขั้นตอนในการฝึกอบรม

ที่มา: จันทรานี สงวนนาม (2537, หน้า 19)

5. เทคนิคการฝึกอบรม

วิน เชื้อโพธิ์ทัก (2546, หน้า 68-84) กล่าวว่า เทคนิคการฝึกอบรมเป็นวิธีการที่จะใช้ในการฝึกอบรมเพื่อสื่อสารความหมายถ่ายทอดความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นระหว่างวิทยากรกับผู้เข้ารับการฝึกอบรม หรือผู้เข้ารับการฝึกอบรมด้วยกัน เทคนิคการฝึกอบรมบางเทคนิคช่วยให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมสามารถค้นหาเหตุผล ค้นหาข้อมูลเพื่อใช้เหตุผลและข้อมูลนั้นช่วยในการตัดสินใจ หาความยินยอม หาข้อตกลงและหาทางปฏิบัติที่เหมาะสม เทคนิคการฝึกอบรมจึงมีความสำคัญดังนี้

1. ทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันซึ่งกันและกัน ความผูกพันนี้มีด้วยกันทุกฝ่าย มีทั้งวิทยากรกับผู้เข้ารับการฝึกอบรม ผู้เข้ารับการฝึกอบรมกับผู้เข้ารับการฝึกอบรมด้วยกัน
2. ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความภูมิใจที่มีส่วนร่วมในการฝึกอบรม ได้อภิปรายตามแนวความคิดเห็นของตน ได้ทำกิจกรรมด้วยความสามารถของตน
3. ฝึกฝนบุคคลให้เคารพเหตุผล เคารพความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าความคิดเห็นของตนเป็นฝ่ายถูกต้อง เคารพความเป็นประธาน ความเป็นหัวหน้า ความเป็นลูกน้อง
4. ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น เทคนิคการฝึกอบรมที่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีส่วนร่วมมักเปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้แสดงความคิดเห็น จึงเป็นการระดมสมอง ทำให้ช่วยในการตัดสินใจได้อย่างรอบคอบ

5. สามารถแก้ปัญหา และแสวงหาแนวทางสร้างสรรค์ให้หน่วยงาน หน่วยงานมีทางเลือกที่นำมาปฏิบัติได้หลายทาง แต่ละทางขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมในหน่วยงานบางหน่วยงาน เลือกวิธีหนึ่งแต่บางหน่วยงานอาจเลือกอีกวิธีหนึ่ง

6. ยึดแนวทางประชาธิปไตยในการทำงาน การทำงานที่ยึดหลักประชาธิปไตย ช่วยให้บุคลากรในหน่วยงานได้แสดงความคิดเห็น บุคลากรเกิดความภูมิใจ จึงมีขวัญและกำลังใจในการทำงาน งานก็จะสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

เทคนิคการฝึกอบรมมีหลายอย่าง แต่ละอย่างผู้เข้ารับการฝึกอบรมจะได้รับความรู้ทักษะ เจตคติและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมแตกต่างกัน จึงเป็นหน้าที่ของวิทยากรที่จะต้องรู้จักเลือกใช้เทคนิคอบรมให้เหมาะสม เพื่อให้บังเกิดผลกับผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม เทคนิคการฝึกอบรมแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. เทคนิคการฝึกอบรมที่เป็นการบรรยายหรืออภิปรายโดยผู้ทรงคุณวุฒิ เทคนิคการฝึกอบรมประเภทนี้มักใช้กับผู้เข้ารับการฝึกอบรมจำนวนมาก โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิคนเดียวหรือหลายคนมาบรรยายหรืออภิปราย ผู้เข้ารับการฝึกอบรมนั่งฟัง ผู้เข้ารับการฝึกอบรมไม่มีโอกาสร่วมกิจกรรมหรือแสดงบทบาทอะไรเลย

2. เทคนิคการฝึกอบรมที่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีบทบาทร่วม เทคนิคการฝึกอบรมประเภทนี้ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีส่วนร่วมในการแสดงบทบาท อาจได้อภิปรายบรรยายสรุป แสดงบทบาทเสนอความคิดเห็นทั้งในทางสนับสนุนและโต้แย้ง ลงมือปฏิบัติจึงเป็นเทคนิคที่ช่วยให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความรู้ แนวคิด ทักษะ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจากการปฏิบัติจริงอันจะช่วยให้มีเจตคติตรงตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม เทคนิคการฝึกอบรมที่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีบทบาทร่วมมีหลายอย่าง

3. เทคนิคการฝึกอบรมที่พัฒนาเฉพาะตัวบุคคล เทคนิคการฝึกอบรมประเภทนี้ใช้สำหรับพัฒนาแต่ละบุคคล

4. เทคนิคการฝึกอบรมที่ใช้โสตทัศนอุปกรณ์เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ เทคนิคการฝึกอบรมดังกล่าวอาจใช้โสตทัศนอุปกรณ์เข้าช่วย เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เกิดความรู้ ความเข้าใจรวดเร็วขึ้น โสตทัศนอุปกรณ์ที่นำมาใช้มีหลายอย่าง เช่น วิทยุ โทรทัศน์ วีดีโอ เทป สไลด์ โสตทัศนอุปกรณ์แต่ละอย่างให้ประโยชน์ต่างกัน เทคนิคการฝึกอบรมที่ใช้โสตทัศนอุปกรณ์เป็นส่วนประกอบสำคัญอาจจำแนกได้ตามชนิดของโสตทัศนอุปกรณ์ที่ใช้

"เทคนิคการฝึกอบรม" ถือเป็นปัจจัยหลักอีกอย่างหนึ่งของผู้จัดทำหลักสูตรฝึกอบรมต้องคัดเลือกเพื่อให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรฝึกอบรมที่สร้างขึ้น (เมธีพันธุ์ รัตนกุล, 2552, ย่อหน้า 1)

เทคนิคการฝึกอบรม (training technique) หมายถึง วิธีการที่ใช้ในการสื่อสารหรือถ่ายทอดความรู้ ความคิดเห็น ข้อเท็จจริง ประสบการณ์ หรือข้อมูลต่าง ๆ ระหว่างผู้ให้การ

อบรมและผู้เข้ารับการอบรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่ได้กำหนดไว้ ข้อควรคำนึงในการเลือกใช้เทคนิคการฝึกอบรม

1. พิจารณาถึงความเหมาะสมของเทคนิคที่จะนำมาใช้ คือ ต้องเหมาะสมกับลักษณะของหัวข้อวิชาและสอดคล้องกับความต้องการ ของการพัฒนานั้น ๆ
  2. พิจารณาถึงขนาดของกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรม ว่ามีมากน้อยเพียงใด ลักษณะของการฝึกอบรมนั้นเป็นประการใด ควรจะแบ่งกลุ่มย่อยหรือไม่ กลุ่มละเท่าใด แล้วเลือกใช้เทคนิคการฝึกอบรมให้เหมาะสม
  3. พิจารณาถึงลักษณะของกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรมว่า มีพื้นฐานความรู้มากน้อยเพียงใด
  4. พิจารณาถึงความสามารถ ความคุ้นเคย ต่อเทคนิคการฝึกอบรมที่จะนำไปใช้ว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมคุ้นเคยต่อวิธีการนั้น ๆ หรือไม่
  5. พิจารณาถึงเวลาและอุปกรณ์ที่จะนำมาใช้ว่ามีเพียงพอหรือไม่
  6. พิจารณาถึงงบประมาณที่มีอยู่
  7. พิจารณาและประเมินค่าเกี่ยวกับทัศนคติของผู้เข้ารับการฝึกอบรมว่าเป็นอย่างไร
- เทคนิคการฝึกอบรมสรุปได้ว่า เทคนิคการฝึกอบรม หมายถึงวิธีการที่จะใช้ในการฝึกอบรมเพื่อสื่อความหมายถ่ายทอดความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น ข้อเท็จจริง ประสบการณ์ หรือข้อมูลต่าง ๆ ระหว่างวิทยากรกับผู้เข้ารับการฝึกอบรม หรือผู้เข้ารับการฝึกอบรมด้วยกัน ซึ่งช่วยให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมสามารถค้นหาเหตุผล ค้นหาข้อมูลเพื่อใช้เหตุผลและข้อมูลนั้นช่วยในการตัดสินใจ หาข้อตกลงและหาทางปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่ได้กำหนดไว้

ความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์

1. ความหมายของมัคคุเทศก์

คำว่ามัคคุเทศก์เริ่มเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายเมื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้เจริญเติบโตขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากในการนำนักท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่าง ๆ นั้นจำเป็นต้องมีมัคคุเทศก์ที่มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับเส้นทางตลอดจนมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในท้องถิ่น หรือสถานที่ที่นำเที่ยว นั้นๆ เป็นอย่างดี สามารถอำนวยความสะดวก ความปลอดภัย และให้ความรู้ความเข้าใจ รวมทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่นักท่องเที่ยวได้ ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่นี้ต่อมาได้กลายเป็นอาชีพสำคัญอย่างหนึ่งในวงการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวภาคที่พักพิงของคำว่า มัคคุเทศก์มาจากภาษาบาลีคือ มคฺค + อุทฺเทศก โดย มคฺค แปลว่า ทาง อุทฺเทศกแปลว่า ผู้นำผู้อธิบาย เมื่อนำมารวมกันเป็นคำว่ามัคคุเทศก์จึงหมายถึง ผู้นำทาง ผู้อธิบายทาง อันหมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่นำผู้อื่นไปยังสถานที่ต่าง ๆ และให้คำอธิบายแนะนำเกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า tourist guide หรือ tour guide ส่วนการให้ความหมายคำว่า

"มัคคุเทศก์" ในทางวิชาการนั้นผู้ให้คำจำกัดความอย่างหลากหลายดังนี้
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546, หน้า 849) ได้ให้ความหมายของมัคคุเทศก์ไว้ว่า หมายถึง ผู้นำทาง ผู้ชี้ทาง ผู้บอกทาง ผู้นำเที่ยว

พระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ.2535 มาตรา 3 (กุลวรา สุวรรณพิมล, 2552, หน้า 284) ได้ให้ความหมายมัคคุเทศก์ไว้ว่า หมายถึง ผู้ที่นำนักท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆและให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับสถานที่หรือบุคคลโดยได้รับค่าตอบแทน

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 74) กล่าวว่า มัคคุเทศก์ (tourist guide) หรือที่เรียกย่อๆว่า "ไกด์" (guide) หมายถึง ผู้นำทาง ผู้ชี้ทางแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นคนต่างถิ่นให้ได้ทราบเรื่องราวต่างๆเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยว

ครุส (Ktuse, 1982, p.179) กล่าวว่ามัคคุเทศก์ (guide หรือ tour guide)หมายถึง บุคคลที่นำเที่ยวและอธิบายเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจ

แมนซินี (Mancini, 1990, p.254) กล่าวว่ามัคคุเทศก์หมายถึงบุคคลที่นำนักท่องเที่ยวไปชมสถานที่ท่องเที่ยวภายในระยะเวลาที่กำหนด

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า มัคคุเทศก์ หมายถึง บุคคลที่เป็นผู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวและเรื่องราวต่างๆ แก่นักท่องเที่ยว

2. บทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 73) ได้กล่าวว่าบทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว องค์ประกอบที่สำคัญสิ่งหนึ่งที่จะขาดเสียไม่ได้ คือ มัคคุเทศก์ ซึ่งในปัจจุบันรัฐบาลก็มองเห็นถึงบทบาทและความสำคัญของมัคคุเทศก์ที่มีต่อระบบการท่องเที่ยว จึงได้มีการออกพระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. 2535 และในทางปฏิบัติมัคคุเทศก์เป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวมากที่สุดและเป็นผู้ที่นักท่องเที่ยวให้ความไว้วางใจซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจหรือความไม่ประทับใจต่อการท่องเที่ยวได้ ทั้งยังเป็นตัวแทนของประเทศ ดังนั้นหากมีมัคคุเทศก์ดีมีจรรยาบรรณ มีมารยาท และมีคุณธรรม การท่องเที่ยวของประเทศก็ย่อมดีด้วย นักท่องเที่ยวมีความรู้สึกประทับใจและมีความพึงพอใจในการท่องเที่ยวในประเทศนั้น และเกิดภาพพจน์ที่ดีต่อประเทศที่เดินทางไปเยือน ฉะนั้นมัคคุเทศก์จึงมีหลายบทบาทในคนเดียวกัน ตั้งแต่เป็นครู นักจิตวิทยา นักแสดง รวมทั้งนักการทูตด้วย

เป็นที่ทราบกันดีว่าอุตสาหกรรมท่องเที่ยวนั้นเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้ให้แก่ประเทศเป็นอย่างมาก และส่วนประกอบสำคัญหนึ่งของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในอันที่จะนำนักท่องเที่ยวให้รู้เห็นถึงความสวยงามของบ้านเมือง ความประเพณีของศิลปะ ความสูงส่งของวัฒนธรรม ความดีงามของขนบธรรมเนียมประเพณี และความงามของทิวทัศน์ ธรรมชาติ รวมถึงอื่นๆ อีกมากมาย ก็คือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์นั่นเอง เพราะฉะนั้นมัคคุเทศก์จึงควรจะได้เรียนรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับหน้าที่และความรับผิดชอบ คุณลักษณะอันจำเป็นที่มัคคุเทศก์

จะทำให้ชื่อเสียงของประเทศชาติเป็นที่รู้จักทั่วโลกและช่วยเพิ่มพูนจำนวนนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวในประเทศไทยให้มากขึ้น

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 84-85) หน้าที่และความรับผิดชอบของมัคคุเทศก์มีดังนี้

1. เป็นตัวแทนของชาติ

1.1 สร้างภาพพจน์ที่ดีให้แก่ชาติ และหลีกเลี่ยงที่จะทำให้ภาพพจน์ของประเทศเสียหาย

1.2 ให้นักท่องเที่ยวมีความเข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่น

1.3 ให้นักท่องเที่ยวเข้าใจในสถาบันต่างๆ ของชาติ

2. ความรับผิดชอบต่อบริษัทที่ตนสังกัดที่ได้รับมอบหมาย

2.1 ลักษณะของบริษัทนำเที่ยว

2.2 งานที่จะมอบให้มัคคุเทศก์เข้ารับนักท่องเที่ยวจากสนามบินรายการนำเที่ยว และการส่งนักท่องเที่ยวออกจากสนามบิน ฯลฯ

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 85-89) บทบาทหน้าที่ของมัคคุเทศก์ โดยทั่วไปในฐานะผู้นำเที่ยว มัคคุเทศก์มีหน้าที่ 3 ประการ คือ

1. การรับเข้านักท่องเที่ยว (transfer-in)

2. การนำเที่ยว (tourist guide)

3. การส่งออกนักท่องเที่ยว (transfer – out)

ในบางบริษัทนั้นจะแยกหน้าที่รับ - ส่งนักท่องเที่ยวกับการนำเที่ยวออกจากกัน โดยเรียกมัคคุเทศก์ที่ทำหน้าที่รับ - ส่งนักท่องเที่ยวว่า ทรานสเฟอร์ไกด์ (transfered Guide) ส่วนมัคคุเทศก์ที่ทำหน้าที่นำเที่ยวเรียกว่า ทัวริสต์ไกด์ (tourist guide) แต่โดยทั่วๆ ไปเมื่อมัคคุเทศก์ได้รับมอบหมายจากบริษัทให้ดูแลนักท่องเที่ยวกลุ่มใดก็จะรวมหน้าที่ตั้งแต่ต้น คือ การรับเข้า การนำเที่ยวและการส่งออกนักท่องเที่ยว

มัคคุเทศก์ที่สังกัดบริษัทและมัคคุเทศก์อิสระ (freelance guide) ต้องปฏิบัติ ดังนี้

1. หน้าที่ในการรับเข้านักท่องเที่ยว การรับเข้านักท่องเที่ยวหมายถึง การไปรับนักท่องเที่ยวจากจุดเข้าเมืองหรือเข้าจังหวัด เช่น ท่าอากาศยาน ท่าเรือ สถานีรถไฟ หรือสถานีรถยนต์ แล้วนำมาส่งยังสถานที่พักแรม ดูแลให้นักท่องเที่ยวเข้าที่พักอย่างเรียบร้อย โดยมีแนวในการปฏิบัติงาน ดังนี้

1.1 รับงานจากแผนกทัวร์ (operation) ของบริษัท

1.2 ควรศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับงานให้เข้าใจ เช่น รายชื่อ นักท่องเที่ยว จำนวนวันและเวลาเดินทางมาถึง โดยเที่ยวบิน เทียวรถไฟ เรือหรือทางรถยนต์เที่ยวใด ที่พักแรมที่ใด รวมทั้งรายละเอียดเกี่ยวกับการพักแรมเช่น ระดับของห้องพัก บริการที่ได้รับ บริการพิเศษ

รายการท่องเที่ยวของแต่ละวัน ที่รวมทั้งวันและเวลาเดินทางกลับโดยเที่ยวบิน เที่ยวบินรถไฟ เรือ หรือรถยนต์เที่ยวใด

- 1.3 จัดเตรียมเอกสารเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวให้เรียบร้อย
  - 1.4 ตรวจสอบวันและเวลาข่าวของเที่ยวบิน (กรณีนักท่องเที่ยวเดินทางโดยเครื่องบิน) อย่างช้าก่อนเวลาข่าวของเที่ยวบินนั้น 5 ชั่วโมง
  - 1.5 นัดหมายคนขับรถ
  - 1.6 เดินทางไปถึงจุดหมายก่อนเวลาอย่างน้อย 30 นาที กรณีที่นักท่องเที่ยวเดินทางโดยเครื่องบิน มัคคุเทศก์ต้องติดต่อกับพนักงานต้อนรับที่สนามบินของบริษัทให้เป็นผู้ไปรับนักท่องเที่ยวมาส่งให้มัคคุเทศก์อีกทอดหนึ่ง
  - 1.7 จัดเตรียมป้ายชื่อของนักท่องเที่ยวหรือป้ายชื่อของบริษัทนำเที่ยวเพื่อแสดงแก่นักท่องเที่ยว ณ จุดรับเข้า
  - 1.8 ตรวจสอบสัมภาระของนักท่องเที่ยวก่อนนำขึ้นรถ
  - 1.9 ตรวจสอบใบสัญญาการซื้อบริการนำเที่ยว (voucher) หรือบัตรใช้บริการด้านต่าง ๆ เช่น ที่พักแรม อาหารและเครื่องดื่ม จากนักท่องเที่ยว
  - 1.10 นำบัตรโดยสารการเดินทางไปยืนยัน (reconfirm) เทียบกลับ
  - 1.11 นำนักท่องเที่ยวไปส่ง ที่พัก โดยระหว่างการเดินทางมัคคุเทศก์ควรใช้เวลาในการสนทนาพูดคุยกับนักท่องเที่ยวเพื่อทำความรู้จักและสร้างความคุ้นเคยกับนักท่องเที่ยว เช่น กล่าวต้อนรับ ถามเกี่ยวกับการเดินทางว่าสะดวกสบายหรือมีปัญหาอะไรหรือไม่ พร้อมให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทยทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สถานที่สำคัญ และน่าสนใจระหว่างทาง ข้อมูลเกี่ยวกับที่พักแรม และบริการต่าง ๆ ที่จัดให้รวมทั้งรายการท่องเที่ยวในวันต่อไป
  - 1.12 ดูแลส่งนักท่องเที่ยวเข้าที่พักแรมกับเจ้าหน้าที่ของสถานที่พักแรมจนเรียบร้อย
  - 1.13 นัดหมาย วัน เวลาครั้งต่อไปรวมทั้งแจ้งข้อควรและไม่ควรปฏิบัติ เช่น การเข้าชมพระบรมมหาราชวัง มัคคุเทศก์ควรบอกให้นักท่องเที่ยวทราบล่วงหน้าว่าจะต้องแต่งกายให้สุภาพ ไม่สวมเสื้ออกกลม กางเกงขาสั้นสำหรับนักท่องเที่ยวชาย ส่วนนักท่องเที่ยวหญิงจะต้องสวมกระโปรงหรือการพาไปเที่ยวชมตลาดน้ำดำเนินสะดวกก็ควรแนะนำนักท่องเที่ยวให้เตรียมร่มและให้สวมกางเกงเพื่อความสะดวก เป็นต้น
2. หน้าที่ในการนำเที่ยว การนำเที่ยวได้แก่การนำนักท่องเที่ยวไปท่องเที่ยวตามสถานที่ต่าง ๆ ในรายการที่กำหนดแต่ละครั้ง แล้วนำมาส่งยังที่พักซึ่งมีแนวปฏิบัติ ดังนี้
- 2.1 นัดหมายคนขับรถ
  - 2.2 มัคคุเทศก์ต้องเดินทางไปถึงที่พักแรมของนักท่องเที่ยวก่อนกำหนดอย่างน้อย 30 นาที

2.3 ดูแลตรวจสอบจำนวนนักท่องเที่ยวให้ครบพร้อมทั้งช่วยเหลือแก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยวเพื่อให้สามารถออกเดินทางได้ตามเวลาที่กำหนด

2.4 ทำสัญลักษณ์นักท่องเที่ยวในกลุ่มของตนเพื่อความสะดวกในการตรวจสอบซึ่งอาจทำเป็นของที่ระลึกที่ใช้ประโยชน์และมองได้ง่ายขึ้น เช่น หมวก เข็มกลัด กระเป๋าสะพาย ป้ายที่ติดตราบริษัทนำเที่ยว ฯลฯ

2.5 ตรวจสอบสัมภาระของนักท่องเที่ยวและทำเครื่องหมาย เพื่อป้องกันการพลัดหลงสูญหายในกรณีเดินทางหลายวัน ซึ่งอาจทำโดยใช้แถบผ้าสีเดียวกันผูก หรือใช้แถบชื่อบริษัทนำเที่ยวให้เป็นที่สังเกตได้ การตรวจสอบสัมภาระต้องทำทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนที่พักแรม

2.6 นำนักท่องเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ให้ครบถ้วนตามที่กำหนดในรายการและตรงตามเวลาที่กำหนดและให้ข้อมูลที่ถูกต้องเหมาะสมแก่ความสนใจของนักท่องเที่ยว

2.7 ดูแลอำนวยความสะดวกช่วยเหลือแก้ปัญหาให้นักท่องเที่ยวสนองความประสงค์ตามขอบเขตของกฎหมายและศีลธรรมตลอดจนสร้างบรรยากาศการท่องเที่ยวให้สนุกสนานรื่นรมย์ตลอดรายการ

2.8 นำนักท่องเที่ยวกลับมาส่ง ณ ที่พัก และดูแลให้นักท่องเที่ยวเข้าพักโดยเรียบร้อย

2.9 นัดหมาย วัน เวลา ครึ่งต่อไปถ้ามีรายการต่อ

3. หน้าที่ในการส่งออกนักท่องเที่ยว การส่งออกนักท่องเที่ยวคือ การนำนักท่องเที่ยวจากที่พักไปส่งยังท่าอากาศยาน ท่าเรือ สถานีรถไฟ หรือสถานีขนส่ง เพื่อเดินทางกลับโดยมีแนวปฏิบัติ ดังนี้

3.1 ตรวจสอบยืนยัน (reconfirm) บัตรโดยสาร โดยปกติต้องทำก่อนเวลาเดินทางไม่น้อยกว่า 72 ชั่วโมง

3.2 ตรวจสอบเวลาออกที่แน่นอนของเที่ยวบิน

3.3 นัดคนขับรถ

3.4 ดูแลการคือที่พัก (check - out) ของนักท่องเที่ยวเป็นไปโดยเรียบร้อย

3.5 ตรวจสอบสัมภาระของนักท่องเที่ยวให้ถูกต้อง

3.6 นำนักท่องเที่ยวไปส่งยังท่าอากาศยานโดยไปถึงท่าอากาศยานก่อนเวลาเครื่องบินออกอย่างน้อย 2 ชั่วโมงครึ่ง

3.7 ดูแลการ "เช็กอิน" (check - in) ของนักท่องเที่ยว ณ เคาน์เตอร์ สายการบินที่นักท่องเที่ยวใช้บริการให้เป็นไปโดยเรียบร้อย เช่น การชั่งน้ำหนักกระเป๋า นับจำนวนกระเป๋าทั้งหมด ดูแลการติดป้ายชื่อบนกระเป๋า (tag) ตลอดจนบัตรผ่านขึ้นเครื่องบิน (boarding pass)

3.8 ดูแลให้นักท่องเที่ยวผ่านการตรวจสอบหนังสือเดินทางเข้าไปสู่ห้องพัก
ผู้โดยสารโดยเรียบร้อย

การส่งออกนักท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นที่สถานีขนส่งผู้โดยสารหรือสถานีรถไฟ
รวมทั้งท่าเรือก็ใช้แนวปฏิบัติเหมือนกันดังกล่าว

3. ความสำคัญของมัคคุเทศก์ต่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยว

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 74-75) มัคคุเทศก์หรือไกด์ มีความสำคัญต่อ
อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะธุรกิจการท่องเที่ยว และจากประวัติศาสตร์ที่ได้มี
การศึกษาค้นคว้าก็อาจจะกล่าว“มัคคุเทศก์”เป็นอาชีพหนึ่งที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาอาชีพเก่าๆ
ของโลกเพราะมนุษย์เริ่มมีการท่องเที่ยวหรือการเดินทางมาเป็นเวลาช้านานแล้วจะเห็นได้ว่าใน
สมัยแรกเริ่มมีผู้กล่าวถึงมัคคุเทศก์ในการเป็นผู้นำท่องเที่ยวหรือผู้นำทางได้แก่ ผู้เบิกทาง
(pathfinders) คนนำเที่ยว (bear leaders) ตัวแทน (proxemos) และคนนำทางนักท่องเที่ยว
(cicerones) ที่กล่าวมาทั้งหมด ก็คือที่มาของมัคคุเทศก์ในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อมีการศึกษาค้นคว้าหาหนังสือ “คู่มือการท่องเที่ยว” (travelogue) หรือ
guide book เพื่อเป็นคู่มือแนวทางในการเดินทางท่องเที่ยวจนกระทั่งถึงปี ค.ศ.1841 ได้เริ่มมีธุรกิจ
ทางการท่องเที่ยวอย่างจริงจังโดย โทมัส คูก (Thomas Cook) ซึ่งเป็นตัวแทนจัดการนำ
ท่องเที่ยวขึ้นโดยที่ตัวเขาทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ คอยดูแลให้ความความช่วยเหลือบริการลูกค้า
ด้วยตนเองซึ่งจัดว่าเป็น “มัคคุเทศก์เชิงชีวิต” (live guide) คนแรกและต่อมาเขาก็ได้ว่าจ้าง
พนักงานที่มีความรู้ภาษาต่างประเทศเข้ามาเป็นมัคคุเทศก์ให้กับบริษัทจัดนำเที่ยวของเขาอาจ
กล่าวได้ว่า“มัคคุเทศก์”เริ่มถือกำเนิดในยุคของ โทมัส คูก และปัจจุบันความจำเป็นที่ต้องมี
มัคคุเทศก์สำหรับอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวและความรู้ต่างๆ และในทางอ้อม
เป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นการสร้างภาพพจน์ที่ดีให้กับประเทศโดยเฉพาะ มัคคุเทศก์เชิง
ชีวิตที่ช่วยเหลือดูแลอำนวยความสะดวกบริการแก่นักท่องเที่ยว ดูแลความปลอดภัยในกรณีที่เกิด
ปัญหาต่างๆ ก็ช่วยแก้ปัญหาได้ ดังนั้นมัคคุเทศก์เชิงชีวิตจึงมีความสำคัญโดยตรงต่อ
นักท่องเที่ยวและต่อธุรกิจบริการท่องเที่ยวด้วย

4. ประเภทของมัคคุเทศก์

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 75-77) มัคคุเทศก์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. มัคคุเทศก์เชิงชีวิต (live guide) ได้แก่ บุคคลที่นำทางชี้ทางให้นักท่องเที่ยว
โดยให้คำแนะนำและอธิบายในขณะนำเที่ยว

2. มัคคุเทศก์ไร้ชีวิต (guide book) ได้แก่ เอกสารต่างๆ สิ่งตีพิมพ์ที่นักท่องเที่ยว
นำติดตัวไปเพื่อประกอบการท่องเที่ยวมีคำอธิบายสถานที่ท่องเที่ยว (travel book)

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้แยกประเภทมัคคุเทศก์ไว้ในพระราชบัญญัติ
ธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. 2535 เพื่อความชัดเจนในการพิจารณาออกใบอนุญาตเป็น

มัลคูลเทคก็ให้เหมาะสมและง่ายในการควบคุมให้เป็นไปตามกฎหมายจึงแบ่งประเภทมัลคูลเทคก็ออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. มัลคูลเทคก็ทั่วไป เป็นมัลคูลเทคก็ซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับงานทั่วๆ ไปในการนำเทียวนักท่องเที่ยวไปยังที่ต่างๆ ได้ทั่วราชอาณาจักรโดยใช้ภาษาไทยหรือภาษาต่างประเทศ ปฏิบัติงานในการบรรยายให้ความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่นับตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการเดินทางตามรายการนำเที่ยวกระทั่งเดินทางกลับซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

1.1 มัลคูลเทคก็ทั่วไป(ต่างประเทศ)บัตรสีบรอนซ์เงินนำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ สามารถเที่ยวได้ทั่วราชอาณาจักร

1.2 มัลคูลเทคก็ทั่วไป (ไทย) บัตรสีบรอนซ์ทองนำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยสามารถนำเทียวกได้ทั่วราชอาณาจักร

2. มัลคูลเทคก็เฉพาะ เป็นมัลคูลเทคก็ซึ่งมีความรู้เฉพาะทางพิเศษเช่นการให้ความรู้พิเศษในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี การนำเทียวกป่า ฯลฯ อันเป็นการให้ความรู้พิเศษอย่างอื่นที่นักท่องเที่ยวโดยทั่วๆ ไปที่มีความสนใจในด้านนั้นต้องการจะทราบ ซึ่งแบ่งออกเป็น 8 ประเภท คือ

2.1 มัลคูลเทคก็เฉพาะ (ต่างประเทศ – เฉพาะพื้นที่) บัตรสีชมพูนำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือต่างประเทศเฉพาะจังหวัดที่ระบุไว้บนบัตรและจังหวัดที่มีพื้นที่ติดต่อกัน

2.2 มัลคูลเทคก็เฉพาะ (ไทย – เฉพาะพื้นที่) บัตรสีฟ้านำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยเฉพาะจังหวัดที่ระบุไว้บนบัตรและจังหวัดที่มีพื้นที่ติดต่อกัน

2.3 มัลคูลเทคก็เฉพาะ (เดินป่า)บัตรสีเขียวนำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ ในเขตพื้นที่ป่า

2.4 มัลคูลเทคก็เฉพาะ (ศิลปวัฒนธรรม) บัตรสีแดง นำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ ทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม วรรณคดีไทย ได้ทั่วราชอาณาจักร

2.5 มัลคูลเทคก็เฉพาะ (ทางทะเล) บัตรสีส้ม นำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ ในเขตพื้นที่ทางทะเล

2.6 มัลคูลเทคก็เฉพาะ (ทางทะเลชายฝั่ง) บัตรสีเหลือง นำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ ในเขตพื้นที่ทางทะเลหรือเกาะต่างๆ โดยมีระยะห่างจากชายฝั่งถึงสถานที่ท่องเที่ยวได้ไม่เกิน 40 ไมล์ทะเล

2.7 มัลคูลเทคก็เฉพาะ (แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ) บัตรสีม่วง นำเทียวกให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ เฉพาะภายในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่ระบุชื่อไว้บนบัตร

2.8 มัคคุเทศก์เฉพาะ (วัฒนธรรมท้องถิ่น) บัตรสีน้ำตาล นำเที่ยวให้นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ ทางด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ โบราณคดี เฉพาะภายในแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ระบุชื่อไว้บนบัตรเท่านั้น

5. ทักษะการเป็นมัคคุเทศก์

5.1 บุคลิกลักษณะที่จำเป็นของมัคคุเทศก์

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 77-80) บุคคลที่ทำงานในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ควรจะมีบุคลิกลักษณะพิเศษหลายอย่างประกอบกัน เพราะมัคคุเทศก์ก็คือผู้ที่สามารถเป็นผู้นำได้ และข้อสำคัญนั่นคือความภูมิใจในอาชีพของตน มีความอดทนอดกลั้น มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพการณ์ได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะผู้ที่ทำหน้าที่มัคคุเทศก์ซึ่งเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ใกล้ชิดนักท่องเที่ยวตลอดเวลาการนำเที่ยวเสมือนเป็นตัวแทนของประเทศในการสร้างภาพพจน์ และทำให้นักท่องเที่ยวมีความรู้สึกประทับใจมีความเข้าใจในภาพรวมของประเทศ ทั้งทางด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และสถาบันอื่นๆ ดังนั้นมัคคุเทศก์จึงจำเป็นจะต้องมีบุคลิกลักษณะพิเศษมากขึ้น เพื่อให้ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความเชื่อถือและไว้วางใจยินดีให้เป็นผู้ดำเนินการท่องเที่ยวและแน่ใจว่าจะได้รับความเพลิดเพลินและได้รับความรู้ที่ถูกต้องเพื่อประโยชน์ต่อธุรกิจบริการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์ของประเทศด้วย

มัคคุเทศก์ที่ดีต้องมีบุคลิกทั่วไปดี บุคลิกทั่วไปประกอบด้วย บุคลิกภาพภายนอก และบุคลิกภาพภายในดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. บุคลิกภาพภายนอกสำหรับมัคคุเทศก์หมายถึง สิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้ มัคคุเทศก์ได้แก่ ร่างกาย การแต่งกาย การพูดจา กิริยามารยาท ดังนี้

1.1 ร่างกาย มัคคุเทศก์ควรให้ความสนใจและเอาใจใส่ต่อร่างกายเป็นอันดับแรก โดยพิจารณาที่จะทำให้ผู้พบเห็นเกิดความสบายตา จมูก และอารมณ์ โดยมีจุดสำคัญๆ ในร่างกายที่จะต้องคำนึงถึง ได้แก่

1.1.1 ผม ไม่ปล่อยให้ยุ่งเหยิงตามบุญตามกรรม แต่ควรดูแลให้สะอาด มองดูเรียบร้อย ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงการตกแต่งที่จะต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย

1.1.2 หน้าตา ต้องมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส ไม่ยุ่งหรือหน้าอ

1.1.3 หู จมูก ฟัน ควรดูแลทำความสะอาดให้เรียบร้อยตั้งแต่จะออกจากบ้าน ไม่ควรแคะหู จมูก ฟัน ในที่สาธารณะหรือต่อหน้าบุคคลอื่น

1.1.4 เล็บ ตัดให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม ทั้งเล็บมือและเล็บเท้า ถ้าจะไว้ยาวก็ควรคำนึงถึงความสะอาดด้วย

1.2 การแต่งกาย ควรได้รับความดูแลเอาใจใส่ โดยคำนึงถึงความสะอาด เรียบร้อยและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ ได้แก่

1.2.1 เสื้อ กระโปรงหรือกางเกง ควรให้อยู่ในสภาพที่ควรจะเป็นทั้งรูปร่าง ลักษณะ และสีสันทัน นอกจากความสะอาดเรียบร้อยแล้ว ต้องคำนึงถึงกาลเทศะที่ใช้เสื้อผ้าชุดนั้นๆ

1.2.2 รองเท้า ถุงเท้า ต้องสะอาด ไม่ขาดหรือชำรุด และเหมาะสมกับโอกาสหรือที่สถานที่ที่จะใช้ด้วย

1.3 การพูดจา ควรระมัดระวังเกี่ยวกับคำพูด น้ำเสียง และปฏิกริยาของผู้ฟัง ดังนี้

1.3.1 คำพูด ควรระมัดระวังควรใช้ถ้อยคำให้สุภาพเหมาะสมไม่ใช้คำกำกวมหรือคำที่มีความหมายสองแง่สองมุม

1.3.2 น้ำเสียง ไม่พูดจาห้วนๆ หรือตวาดกระโชกโฮกฮากให้เห็นน้ำหนักเสียงให้เหมาะสม พูดให้ชัดถ้อยชัดคำไม่ซ้ำหรือเร็วเกินไป

1.3.3 ปฏิกริยาของผู้ฟัง ขณะพูดควรสังเกตปฏิกริยาของผู้ฟังว่าสนใจหรือต้องการมากน้อยเพียงใด มีผู้ใดต้องการซักถาม ไม่พูดสวนหรือแย้งพูด

1.4 กิริยามารยาทหมายถึง การแสดงออกทางสีหน้าท่าทาง และความประพฤติ จะต้องอยู่ในอาการที่สำรวม เช่น ไม่ล้วง แคะ แกะ เกา ส่วนใดๆ ของร่างกายในที่ชุมชน

2. บุคลิกภาพภายในหมายถึง สิ่งที่มีคุณค่าแสดงออกจกความรู้สึกภายในของมัตคฺเทศก์เอง ที่สำคัญมี ดังนี้

2.1 มีเจตคติและทัศนคติที่ดีต่ออาชีพ และหน้าที่ของมัตคฺเทศก์ต่อธุรกิจ การท่องเที่ยว และต่อชื่อเสียงของประเทศชาติ

2.2 มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อนักท่องเที่ยวและทุกๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งบริษัทจัดนำเที่ยวคนสังกัดอยู่และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

2.3 มีสติในการปฏิบัติหน้าที่การงาน

2.4 มีน้ำใจต่อนักท่องเที่ยว

2.5 มองโลกในแง่ดี และมีมนุษยสัมพันธ์ดี

2.6 มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่

5.2 คุณสมบัติที่ดีของมัตคฺเทศก์

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 80-81) นอกจากบุคลิกทั่วไปดังกล่าวข้างต้นดีแล้ว มัตคฺเทศก์จะต้องมีคุณสมบัติที่ดีเพื่อสร้างความรู้สึกที่ดีต่อนักท่องเที่ยว และมีเจตคติที่ดีต่องานอาชีพ ดังนั้น มัตคฺเทศก์ที่ดีจึงควรมีคุณสมบัติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. มิมนุษย์สัมพันธ์ดี มนุษย์สัมพันธ์ (human relationship) ได้แก่ ความสามารถในการสร้างความประทับใจและควรผูกมิตรกับผู้อื่น บุคคลที่มีมนุษยสัมพันธ์ดีมักเป็นบุคคลที่มีลักษณะดังนี้

- 1.1 มองโลกในแง่ดี มีความสุจริตใจ
  - 1.2 สดชื่น ร่าเริง และมีอารมณ์ขัน
  - 1.3 มีน้ำใจ พร้อมทั้งจะให้ความช่วยเหลือ ยินดีที่ได้เห็นผู้อื่นมีความสุข
  - 1.4 มีความเอื้อเฟื้อ รู้จักห่วงใยผู้อื่น
  - 1.5 มีอัธยาศัย ไม่ก้าวร้าว ไม่สำคัญตนว่าเหนือผู้อื่น
2. มีบุคลิกภาพดี มัคคุเทศก์ที่มีบุคลิกภาพที่ดีจะช่วยให้นักท่องเที่ยวเกิดความเชื่อถือและไว้วางใจ บุคคลที่มีบุคลิกภาพดีมีลักษณะ ดังนี้
- 2.1 มีร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ ไม่อ้วนหรือผอมบางเกินไป
  - 2.2 มีความคล่องแคล่วว่องไว กระฉับกระเฉง สดชื่นแจ่มใส
  - 2.3 มีอารมณ์มั่นคง เยือกเย็น ไม่หวั่นไหวง่าย เคารพศรัทธาในหน้าที่ต่าง ๆ

ได้อย่างสงบ สุขุม

- 2.4 แต่งกายเหมาะสมกับกาลเทศะ คือ เหมาะสมกับสถานที่และโอกาส
  - 2.5 มีกิริยามารยาทอ่อนโยน
  - 2.6 วาจาสุภาพ อ่อนหวานไพเราะ
3. มีความรู้ดี มัคคุเทศก์ที่มีความรู้ดี จะช่วยให้นักท่องเที่ยวได้รับข้อมูลที่ถูกต้อง และได้รับประโยชน์คุ้มกับเงินที่เสียไปบุคคลที่มีความรู้ดีมีลักษณะ ดังนี้
- 3.1 สนใจสิ่งรอบตัว
  - 3.2 ช่างสังเกต
  - 3.3 รักการค้นคว้า
  - 3.4 เป็นนักอ่าน

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 82) ได้นำแนวความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของมัคคุเทศก์ที่ดี ของศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พระบุตร แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ไว้ดังนี้

1. มีใจรักที่จะทำ รักที่จะอธิบาย และสนใจศึกษาเนื้อหาข้อมูลต่างๆ และรักที่จะศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว
2. ต้องมีบุคลิกภาพที่ดี เช่น เป็นคนกระตือรือร้น ตาหูไวที่จะสังเกตปฏิกิริยาของนักท่องเที่ยว เป็นคนเอื้อเฟื้อมีน้ำใจ วยและรูปโฉมมีส่วนช่วยให้น่าดู ท่าทางแจ่มใส แต่งกายรัดกุม ฯลฯ
3. มีความรู้ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการนำชมสถานที่ต่างๆ ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ประเพณี วัฒนธรรม และสามารถที่จะตอบคำถามได้ทุกเรื่องด้วยมั่นใจ

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 82) ได้นำแนวความคิดเห็นสำหรับมัคคุเทศก์ของ ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์ แห่งศูนย์พัฒนาบุคลิกภาพ ไว้ดังนี้

1. มีความเป็นกันเอง
2. ลดความเห็นแก่ตัว
3. เอาใจใส่นักท่องเที่ยวทุกคนในกลุ่ม
4. ยิ้มแย้มแจ่มใสอยู่เสมอ
5. สดชื่นร่าเริง มีอารมณ์ขัน
6. รู้ให้จริง (อย่าเดา)
7. จำชื่อลูกค้าให้ได้ เรียกชื่อให้ถูก
8. หัดเป็นนักอ่านและสังเกตจดจำ
9. เป็นนักฟังที่ดี
10. สร้างทัศนคติที่ดีต่อประเทศ

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 83-84) คุณลักษณะที่ดีของมัคคุเทศก์ดังที่
ได้ยกตัวอย่างมาข้างต้นมัคคุเทศก์ควรมีคุณลักษณะสำคัญอื่นๆ อีก 4 ประการ คือ

1. ควรจะมีความรู้ทางด้านภาษาต่างประเทศในขั้นที่ใช้การได้ดี และสามารถ
สื่อสารภาษาแก่นักท่องเที่ยวรู้เรื่องเข้าใจ ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวหลายชาติหลายภาษา
นอกเหนือจากภาษาอังกฤษ ดังนั้นมัคคุเทศก์ควรมีทักษะในการพูด อ่าน ฟัง เขียน ภาษา
เหล่านั้นด้วย

2. ความมีอารมณ์มั่นคง มีสติและไหวพริบดี สามารถแก้ไขปัญหาได้และมีความ
รอบคอบ เพราะในการปฏิบัติงานในบางสถานที่อาจจะมีเหตุการณ์เฉพาะหน้าเกิดขึ้นได้
ดังนั้นมัคคุเทศก์ที่ดีต้องให้ข้อมูล คำแนะนำที่ถูกต้องในการเข้าชมสถานที่แต่ละแห่ง และเตรียม
ความพร้อม เช่น ในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนั้น ควรจะหลีกเลี่ยงข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น
ได้ โดยเฉพาะการนำชมสถานที่ต่างๆ ทางเรือ และในป่า

3. มีศิลปะในการพูด รู้จังหวะ และรู้ว่าควรจะพูดอธิบายเวลาใด เรื่องอะไร
ก่อนหลัง และบริษัทธุรกิจนำเที่ยวบางแห่งต้องการให้มัคคุเทศก์เป็นผู้ชี้ชวนให้นักท่องเที่ยว
ได้ซื้อบริการนำเที่ยวอื่นๆ เพิ่มเติม มัคคุเทศก์จึงต้องเป็นนักขายที่ดีด้วยสำหรับบางบริษัท

4. มีมนุษยสัมพันธ์ดี นอกเหนือจากความรู้รักในการทำงาน มีศิลปะใน
การพูดที่ดีและมีบุคลิกภาพที่ดีและอื่นๆ แล้วมัคคุเทศก์ควรมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีด้วยคือ การรู้จัก
สัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน หรืออีกนัยหนึ่งก็หมายถึง การติดต่อระหว่างคนกับคนเกิด
ความรู้สึกที่ดีต่อกัน เกิดความรู้สึกเชื่อถือ ไว้วางใจ ซึ่งมีหลักมนุษยสัมพันธ์ที่สำคัญบางประการ คือ

- 4.1 สร้างความเป็นมิตรไมตรี เช่น การยิ้ม การทักทาย
- 4.2 มีความจริงใจ
- 4.3 การแสดงออก การปฏิบัติคนเสมอต้นเสมอปลาย
- 4.4 รู้จักฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ในบางครั้งอาจมีการแลกเปลี่ยนความ

ความคิดเห็นกับนักท่องเที่ยว และบางครั้งอาจเป็นข้อถกเถียงกัน เช่นในเรื่องการเมือง ศาสนา

ปรัชญา ฯลฯ แต่ในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนั้น ควรจะหลีกเลี่ยงข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะการหยิบยกเรื่องการเมือง ศาสนา ปรัชญา มาเป็นหัวข้อในการสนทนา

5.3 คุณลักษณะของมัคคุเทศก์ที่ดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2541, หน้า 13) กล่าวว่า คุณลักษณะของมัคคุเทศก์ที่ดีที่จะช่วยสร้างความประทับใจให้แก่นักท่องเที่ยว นอกเหนือจากจะประทับใจในสถานที่ท่องเที่ยวและทัศนียภาพแล้ว มัคคุเทศก์จะต้องมีคุณลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ 1) มนุษย์สัมพันธ์ดี 2) บุคลิกภาพทั่วไปดี 3) มีศิลปะในการพูด

ไพฑูริย์ พงศบุตร, และวิลาสวงศ์ พงศบุตร (2542, หน้า 11) กล่าวว่า ผู้ประกอบอาชีพมัคคุเทศก์ และมีโอกาสที่จะเป็นมัคคุเทศก์ที่ดีได้ ควรจะมีลักษณะที่เหมาะสมบางประการดังนี้

1. มีบุคลิกภาพดี มัคคุเทศก์ควรมีรูปร่างหน้าตาไม่พิกลพิการ หากเป็นผู้ที่มีรูปร่างหน้าตาดี ก็ย่อมเป็นข้อได้เปรียบมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังควรมีสุภาพดี แข็งแรง และมีความเป็นผู้นำ มีน้ำเสียงไพเราะ พูดจาออกเสียงได้ชัดเจน ไม่ติดอ่าง หรือเสียงแหบแห้งรักษาความสะอาดของร่างกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผิวหนัง ผม ฟัน เล็บ ต้องหมั่นรักษาให้สะอาดและเรียบร้อย ไม่มีกลิ่นตัวและกลิ่นปากเป็นที่น่ารังเกียจ มีสติอารมณ์มั่นคงสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างสุขุมรอบคอบ ไม่วู่วาม หรือแสดงความวิตกกังวลมากเกินไป

2. มีความรู้ดี มัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ตลอดจนความรู้พื้นฐานในด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของประเทศชาติและของท้องถิ่น รวมทั้งความรู้ทั่วไปที่ควรทราบ ด้วยเหตุนี้มัคคุเทศก์ที่ดีจึงควรเป็นผู้ที่หมั่นแสวงหาความรู้ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา รวมทั้งติดตามสถานการณ์ปัจจุบันของประเทศ และของโลกจากสื่อมวลชนด้วย

3. มีมนุษยสัมพันธ์ดี มัคคุเทศก์ควรมีมมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สามารถเข้ากับนักท่องเที่ยวได้ โดยไม่ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกเป็นปรปักษ์หรือไม่ไว้วางใจ

4. มีจิตวิญญาณของความเป็นมัคคุเทศก์ คุณลักษณะนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญมากเพราะผู้ที่จะเป็นมัคคุเทศก์ได้ดี นอกจากจะมีคุณลักษณะอย่างอื่น ๆ ดังกล่าวมาแล้ว จะต้องมิใช่รักในอาชีพมัคคุเทศก์ด้วย มิใช่ทำด้วยความฝืนใจ หรือเพื่อแสวงหาผลประโยชน์เพียงอย่างเดียวจิตวิญญาณของความเป็นมัคคุเทศก์ ก็คล้ายคลึงกับจิตวิญญาณของความเป็นครู คือ พอใจในการให้ความรู้แก่ผู้อื่น และมีน้ำใจคอยช่วยเหลือผู้อื่น นอกจากนี้ยังต้องมีจิตวิญญาณของความเป็นศิลปินประกอบด้วย คือ การให้ความบันเทิง และความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นนันทนาการสำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยว

นันทิษ วรณณอม (2546, หน้า 21-29) ได้กำหนดคุณสมบัติที่ดีของ
 มัคคุเทศก์ ดังนี้

1. มีบุคลิกภาพดี มัคคุเทศก์ที่ดีต้องมีบุคลิกภาพทั่วไปดูดี บุคลิกภาพที่ดี
 ของมัคคุเทศก์นั้นควรเริ่มต้นจากให้ความสนใจต่อร่างกายเป็นอันดับแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
 เรื่องความสะอาดและความเป็นระเบียบของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายและการแต่งกาย
2. มีมนุษยสัมพันธ์ดี คือ ต้องมีความสามารถในการสร้างความประทับใจและ
 ผูกมิตรกับนักท่องเที่ยวได้อย่างดี สามารถทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกผ่อนคลายให้ความเป็นกันเอง
3. มีความรู้ดี มัคคุเทศก์ควรเป็นผู้มีความรอบรู้ รู้กว้างและรู้สึกได้ยิ่งดี
 เพราะจะช่วยให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้จากการท่องเที่ยว ทำให้เขาเกิดความรู้สึกว่าการ
 ท่องเที่ยวในครั้งนั้น ๆ ได้รับประโยชน์ เกิดความรู้เพิ่มเติมนอกเหนือจากความเพลิดเพลินความ
 สบายงามจากสถานที่ท่องเที่ยว
4. มีวาทศิลป์ มัคคุเทศก์เป็นอาชีพที่ต้องอาศัยการพูดเป็นเครื่องมือในการ
 นำพาไปสู่ความสำเร็จ ดังนั้นมัคคุเทศก์จึงควรเอาใจใส่ฝึกฝนการพูดของตนอยู่เสมอ เพื่อให้
 นักท่องเที่ยวฟังแล้วเกิดความสุขสนานในการท่องเที่ยว ยอมรับและเชื่อถือปฏิบัติคล้อยตาม
 เมื่อมัคคุเทศก์ขอความร่วมมือ และถึงแม้ปัจจุบันเครื่องมือสื่อสารจะก้าวหน้าทันสมัยช่วยในการ
 นำเที่ยวได้มาก แต่ความสำคัญของการพูดก็มีได้ลดน้อยลงไป ตรงข้ามกลับทวีความสำคัญมาก
 ขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพมัคคุเทศก์เป็นอาชีพที่ต้องเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวที่เป็น
 คนแปลกหน้า ไม่มีความคุ้นเคยกันมาก่อน
5. เป็นคนช่างสังเกต มัคคุเทศก์ต้องรู้จักใช้สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวให้เป็น
 ประโยชน์ต่อการปฏิบัติงาน เป็นคนช่างสังเกต ช่างจดจำสิ่งต่าง ๆ ให้ได้รวดเร็วกว่า
 นักท่องเที่ยวเพื่อเตรียมพร้อมที่จะตอบคำถามนักท่องเที่ยวได้อย่างไม่อ้ำอึ้ง สิ่งใดที่นักท่องเที่ยว
 ถามแล้วไม่รู้คำตอบก็ควรตอบแบบสงวนท่าทีไม่ควรตอบว่าไม่รู้ ควรตอบว่าไม่แน่ใจในคำตอบ
 อาจผิดพลาดถ้าตอบไปขอติดคำตอบไว้ก่อนหลังจากนั้นจึงค่อยไปหาคำตอบมาบอก
 นักท่องเที่ยวภายหลัง
6. มีจิตวิญญาณรักและตั้งใจในงานการเป็นมัคคุเทศก์ คุณสมบัติข้อนี้ถือว่า
 สำคัญมากเพราะต้องเป็นผู้มีความรักและเต็มใจที่จะบริการแก่ผู้อื่นอย่างมีความสุขไม่ใช่ทำด้วย
 ความฝืนใจหรือเพื่อแสวงหาผลประโยชน์อื่นใด คิดเอาตัวรอดทำงานให้พ้นไปวัน ๆ ต้องมีจิต
 วิญญาณความรู้สึกที่คำนึงถึงผลประโยชน์ของนักท่องเที่ยวอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้จิตวิญญาณของ
 ความเป็นมัคคุเทศก์ ก็คล้ายกับจิตวิญญาณของความเป็นครู คือพอใจและพยายามที่จะ
 ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้อื่น มีน้ำใจให้อภัยแก่ผู้อื่นเมื่อทำผิดพลาดขึ้นมาควรเป็นผู้ที่ตั้งใจจริงที่จะ
 เอาดีทางด้านนี้ทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถ และมุ่งที่จะสร้างความก้าวหน้ามิใช่เข้ามา
 เพื่อหาประสบการณ์ชั่วคราว หรือเพียงเพื่อเป็นทางผ่านรอไปทำงานอื่น เพราะจะก่อให้เกิด
 ความเสียหายต่อความเจริญของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

7. มีประสบการณ์เดินทาง คุณสมบัติอย่างหนึ่งของมัคคุเทศก์ที่ควรมีคือ มีประสบการณ์ในการเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยว เพราะการที่ได้เคยเห็นเคยรู้จักคุ้นเคยกับสถานที่ท่องเที่ยวเกี่ยวกับสถานประกอบการที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ก็จะช่วยให้มีมัคคุเทศก์ทำงานด้วยความมั่นใจ ไม่ต้องกลัวว่าไม่รู้ สามารถตอบคำถามนักท่องเที่ยวได้อย่างมั่นใจ อีกทั้งเมื่อมีประสบการณ์การเดินทางมาแล้ว การเตรียมความพร้อมในด้านข้อมูลหรือการแก้ไขปัญหาในครั้งต่อไปก็ไม่ต้องหนักหนาเหมือนการทำงานที่ต้องประสบพบเจอครั้งแรก และประสบการณ์การเดินทางนี้เองที่ทำให้มัคคุเทศก์สามารถเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างรวดเร็ว ถ้ามีโอกาสได้ทำงานแก้ไขปัญหาในครั้งต่อไป

8. มีความรับผิดชอบสูง ตรงต่อเวลา เนื่องจากบางครั้งผู้เป็นมัคคุเทศก์ต้องดูแลนักท่องเที่ยวคราวละหลายสิบหรือหลายร้อยชีวิต คงไม่มีความรับผิดชอบใดยิ่งใหญ่ไปกว่าการต้องรับผิดชอบต่อชีวิตของคน ในการเดินทางนักท่องเที่ยวมักต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นอันดับแรก ฉะนั้นมัคคุเทศก์จึงต้องแสดงหรือจัดการกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้นักท่องเที่ยวได้เห็นว่าการเดินทางในครั้งนั้น ๆ มีความปลอดภัยไร้กังวล

9. มีความอดทนอดกลั้น รับผิดชอบต่อสถานการณ์ จากลักษณะงานที่ต้องเจอกับนักท่องเที่ยวที่มาจากพื้นฐานทางความคิด ความต้องการที่ต่างกันทำให้มัคคุเทศก์ต้องมีขันติ มีความอดทนอดกลั้น ทั้งความคิด การกระทำที่จะนำไปสู่ความขัดแย้ง หรือความไม่ราบรื่นในการทำงานกับนักท่องเที่ยว

10. มีสติปัญญา และไหวพริบดี มัคคุเทศก์ต้องทำงานทุกอย่างด้วยสติสัมปชัญญะและไหวพริบดี ทำงานโดยมีการไตร่ตรอง วางแผนล่วงหน้าทุกขั้นตอน มีการวางแผนเพื่อเผื่อความผิดพลาดไว้ด้วยยิ่งดี มัคคุเทศก์ที่มีสติและไหวพริบดีนั้น แม้ว่าเจอเหตุการณ์ใด ๆ ก็จะไม่หวั่นไหวอะไรง่าย ๆ แต่การไม่หวั่นไหวอะไรง่าย ๆ นั้นยังไม่พอ มัคคุเทศก์ต้องสามารถใช้สติและไหวพริบดีที่ดีกว่าบุคคลอื่นนั้นแก้ไขปัญหาหรือทางออกให้ได้อย่างรวดเร็วด้วย

11. สามารถสร้างอารมณ์ขัน อารมณ์ขันเป็นส่วนช่วยให้การเดินทางเที่ยวไปด้วยรอยยิ้ม และความสุขจากนักท่องเที่ยว มัคคุเทศก์คนใดมีพรสวรรค์ในการสร้างอารมณ์ขันให้กับผู้อื่นก็จะได้เปรียบเพราะบางครั้งนักท่องเที่ยวก็ไม่ชอบข้อมูลที่เป็นวิชาการมากเกินไป แต่ถ้าจะให้มีความสนุกสนานปนเปื้อนด้วยเรื่องตลกขบขันกลับมีความชอบมากกว่า ทั้งนี้อารมณ์ขันอาจไม่ใช่เป็นเรื่องไร้สาระทั้งหมด มัคคุเทศก์อาจนำเอาเรื่องวิชาการนี้แหละมาเสริมเติมแต่งให้ฟังดูสนุกสนานก็ได้

12. มีสุขภาพจิต และสุขภาพกายที่ดี เพราะนักท่องเที่ยวต้องเจอกับผู้คนที่หลากหลายต้องเจอกับการทำงานที่ค่อนข้างหนัก มีเวลาพักน้อยกว่าคนอื่น ดังนั้นถ้ามัคคุเทศก์มีพื้นฐานทางด้านสุขภาพจิตและสุขภาพกายที่ไม่ดีแล้ว ก็จะทำหน้าที่ไม่เต็มที่ ทำงานโดยมีข้อผิดพลาดที่สำคัญการมีสุขภาพจิตและสุขภาพกายไม่ดีจะส่งผลต่อการแสดงออกทางสีหน้า

แหวดตา บุคลิกท่าทางว่าไม่เต็มร้อย อาจทำให้นักท่องเที่ยวขาดความมั่นใจในตัวผู้นำและผลงานที่ออกมาจะไม่ดีในที่สุด

13. มีความจำที่ดี ผู้มีความจำดีจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่การมีความรู้ดีได้อย่างง่าย เพียงแต่ต้องเป็นคนที่ยืนยันชวนขายสักหน่วย การมีความจำดีนั้นอาจหมายถึงการเรียกหรือทักทายชื่อนักท่องเที่ยวได้อย่างถูกต้อง จะสร้างความภูมิใจแก่นักท่องเที่ยวหรือผู้ถูกเรียก

14. เป็นผู้นำที่ดี เนื่องจากมัคคุเทศก์จะเป็นที่พึ่งในทุกๆ เรื่องของนักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว จะยึดถือเชื่อถือคำแนะนำจากมัคคุเทศก์ ดังนั้นบุคลิกภาพความเป็นผู้นำจึงมีความสำคัญ และอาจมีความจำเป็นมากกว่าการมีความรู้ก็ได้ในบางสถานการณ์ มัคคุเทศก์ควรเป็นแบบอย่างที่ดีมีความเป็นตัวของตัวเอง กล่าวหาญเมื่อพบสถานการณ์ที่คับขัน กล่าวในสิ่งที่ควรกล่าว กล่าวตัดสินใจ มีความสามารถในการควบคุมกลุ่มให้มีความคิดเห็นคล้อยตามเพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อย

15. ชื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่การงาน เป็นคุณสมบัติที่สำคัญของทุกๆ อาชีพ การชื่อสัตย์ของอาชีพมัคคุเทศก์นั้นหมายถึงได้หลาย ๆ ความหมาย ได้แก่ การชื่อสัตย์ต่อ นักท่องเที่ยว คือต้องพานักท่องเที่ยวไปเที่ยวตามโปรแกรมที่ระบุ ไม่พาไปนอกเหนือโปรแกรม เพื่อให้ตนได้ประโยชน์ไม่หลอกลวงนักท่องเที่ยว

16. มีความสามารถในการใช้ภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาของประเทศ ที่ไปเยือนหลายครั้งที่มัคคุเทศก์ต้องสอนการใช้คำอย่างง่ายแก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้นักท่องเที่ยว ได้ทราบและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในเบื้องต้น เพื่อการพูดคุยหรือต่อรองราคาในการซื้อสินค้า

17. มีความกระตือรือร้น มัคคุเทศก์ต้องมีท่าทีกระฉับกระเฉง ว่องไว กระตือรือร้นที่จะช่วยเหลือ อำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเวลาในการนำเที่ยวหรือนอกเหนือจากการนำเที่ยว ถ้ามัคคุเทศก์ขาดความกระตือรือร้น นักท่องเที่ยวก็จะเฉื่อยตามอาจทำให้รายการนำเที่ยวเสียหาย

18. มีความยืดหยุ่น แก้ปัญหาได้ฉับไว หลายโอกาสรายการนำเที่ยวอาจไม่ได้เป็นไปตามที่ระบุเนื่องจากสภาพอากาศ การเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่คาดไม่ถึง ดังนั้นคุณสมบัติที่ดีของมัคคุเทศก์อีกอย่างหนึ่งก็คือต้องมีความยืดหยุ่นได้ในสถานการณ์ต่าง ๆ บางสถานการณ์ในการนำเที่ยวจะใช้วิธีเด็ดขาดไม่ได้เพราะอาจเกิดผลเสียหายหรือเกิดอันตราย มัคคุเทศก์ควรอธิบายให้นักท่องเที่ยวได้เข้าใจและทราบถึงเหตุการณ์ว่าถ้ายังขึ้นต้นทัวร์ก็อาจส่งผลในด้านลบ นอกจากนี้มัคคุเทศก์ยังต้องแก้ไขสถานการณ์ให้ได้อย่างฉับไวคิดอ่านให้ทันการ

6. มารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์

สุภาพร มากแจ้ง (2534, หน้า 62-63) มารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์ คือ กิริยา วาจา และข้อพึงประพฤติปฏิบัติของมัคคุเทศก์ที่ดี เพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่งเกียรติภูมิของสถานภาพแห่งวิชาชีพ และทำให้อาชีพมัคคุเทศก์เป็นอาชีพที่มีเกียรติ ได้รับการยกย่องในฐานะ

เป็นตัวแทนของประเทศและของคนไทย มิใช่นักฉวยโอกาสหรือนักต้มตุ๋นนักท่องเที่ยว โดยทั่วไปแล้วข้อพึงประพฤติดังกล่าวของมัคคุเทศก์ได้แก่

1. ความตระหนักรู้ในหน้าที่และความรับผิดชอบ มัคคุเทศก์พึงปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยเต็มกำลังความสามารถ มีความรับผิดชอบตลอดเวลาที่ปฏิบัติงาน ตลอดจนนำนักท่องเที่ยวสู่ที่พักโดยสวัสดิภาพ ไม่ทอดทิ้งนักท่องเที่ยวเผชิญโชคโดยลำพัง หรือละเลย ไม่เอาใจใส่ดูแลความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

2. ความซื่อสัตย์สุจริต มัคคุเทศก์ไม่พึงปล่อยให้ความโลภความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเข้าครอบงำ และถือโอกาสจากความไว้วางใจของนักท่องเที่ยวทำให้นักท่องเที่ยวเสียผลประโยชน์ เช่น นำนักท่องเที่ยวไปซื้อของโดยเฉพาะร้านที่จ่ายค่าพาหนะพิเศษให้ โดยไม่คำนึงคุณภาพของสินค้ากับราคาที่นักท่องเที่ยวจ่าย ผลของการกระทำไม่กระทบเฉพาะชื่อเสียงของมัคคุเทศก์ แต่กระทบต่อบริษัทนำเที่ยวที่มัคคุเทศก์สังกัดและชื่อเสียงของประเทศอีกด้วย

3. ความรู้จักประมาณตัว มัคคุเทศก์พึงเข้าใจว่าตนอยู่ในฐานะผู้ให้บริการ นักท่องเที่ยว ส่วนนักท่องเที่ยวเป็นผู้รับบริการ ซึ่งเปรียบเทียบเสมือนนายจ้าง จึงไม่ควรคิดตนเสมอกับนักท่องเที่ยวทั้งด้านกิริยา ท่าทางความประพฤติและวาจา เช่น ไม่ตะโกน หรือดบมือดังๆ เพื่อเรียกนักท่องเที่ยว ไม่แสดงอาการขัดเคืองหรือเบียดเบียนเมื่อนักท่องเที่ยวพลาดเวลานัดหมาย ไม่เรียกรวดเอาแต่ใจเมื่อนักท่องเที่ยวไม่ปฏิบัติตามกำหนดการที่วางไว้ ทั้งไม่ร่วมโต๊ะรับประทานอาหารหรือเครื่องดื่มกับนักท่องเที่ยวที่ไม่ได้รับการเชิญ เป็นต้น

4. ความเข้าใจเพื่อนมนุษย์ มัคคุเทศก์พึงเข้าใจว่ามนุษย์ทุกคนปรารถนาความรักความเอาใจใส่ดูแล ต้องการให้เห็นว่าตนเป็นคนสำคัญ จำควรปฏิบัติตนต่อนักท่องเที่ยวอย่างเสมอหน้า เอาใจใส่ดูแลอย่างทั่วถึง ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ระวังระมัดระวังไม่ก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนใจโดยมิได้เจตนา เป็นต้น

5. ความเมตตากรุณาปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข มัคคุเทศก์พึงเข้าใจจุดประสงค์ของนักท่องเที่ยวว่าต้องการความสุขและความเพลิดเพลินจากการท่องเที่ยว ทั้งนี้มัคคุเทศก์เป็นผู้สามารถสนองความประสงค์ได้ โดยกระตือรือร้นและเต็มใจ ไม่ก่อทุกข์ให้แก่นักท่องเที่ยว เช่น การเล่าเรื่องส่วนตัว หรือความทุกข์ร้อนเพื่อขอความเห็นใจ

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2541, หน้า 19) มรรยาท หมายถึง กิริยา วาจา ที่ถือว่าเรียบร้อยการวางตัว หมายถึง พฤติกรรม การปฏิบัติ การทำตัวที่แสดงออกให้เห็น ฉะนั้น มรรยาทและการวางตัวของมัคคุเทศก์ก็คือ กิริยา วาจา ท่าทาง การแสดงออก ข้อควรประพฤติ และไม่ควรประพฤติของมัคคุเทศก์ เพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่งเกียรติภูมิของสถานภาพแห่งวิชาชีพ มัคคุเทศก์ ทั้งนี้ การวางตัวของมัคคุเทศก์อาจหมายถึง การปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ กาลเทศะ ซึ่งเป็นหลักอันควรประพฤติปฏิบัติ และเป็นคุณสมบัติอันดีงามที่มัคคุเทศก์พึงปฏิบัติ ซึ่งหลักเกณฑ์ดังกล่าวมีประเด็นสำคัญ ๆ ดังนี้

1. มัคคุเทศก์ต้องผสมผสานระหว่างมรรยาทไทย กับมรรยาทแบบต่างประเทศ ให้ได้ในลักษณะที่สอดคล้องกลมกลืนไม่ขัดกัน และควรเน้นการแสดงออกถึงเอกลักษณ์ไทยให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจ
2. พุดจาสุภาพ ไม่เกรี้ยวกราดกับนักท่องเที่ยว พยายามเก็บอารมณ์โกรธไม่ทำให้งานเสีย
3. ไม่พุดคุยเรื่องทุข์ร้อนหรือเรื่องส่วนตัวให้นักท่องเที่ยวฟัง เพื่อขอความเห็นอกเห็นใจ
4. ให้ปฏิบัติในการพูดกับนักท่องเที่ยวทั้งกลุ่มอย่างเท่าเทียมไม่เลือกอธิบายกับนักท่องเที่ยวบางคนที่ชอบเท่านั้น
5. ปฏิบัติตนให้นักท่องเที่ยวเกิดความไม่วางใจ และรู้สึกอบอุ่นใจในการเดินทางท่องเที่ยว
6. ไม่แสดงความสนิทสนมกับนักท่องเที่ยว จนเกินสมควรโดยเฉพาะในด้านชู้สาว สุวรรณชัย ฤทธิ์รักษ์ (2545, หน้า 34-35) จรรยาบรรณของมัคคุเทศก์ หมายถึง หลักอันพึงปฏิบัติของผู้ประกอบอาชีพมัคคุเทศก์ ซึ่งจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์ที่สมาคมมัคคุเทศก์อาชีพกำหนดไว้เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน ดังนี้
  1. เกิดทุนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ
  2. เลื่อมใสการปกครองระบอบประชาธิปไตย
  3. ยึดมั่นในศาสนาที่ตนนับถือ ไม่ลบหลู่คูห่มัณศาสนาอื่น
  4. มีความรับผิดชอบและตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนตามที่ได้รับมอบหมายด้วยความเสียสละ และอุทิศตนโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ จะละทิ้งหรือทอดทิ้งหน้าที่การงานไม่ได้
  5. รักษาชื่อเสียงของตน โดยการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสุจริต และไม่แสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบหรือปฏิบัติตนอันเป็นการฝ่าฝืนต่อศีลธรรมอันดี หรือเสื่อมเสียต่อศักดิ์ศรีและเกียรติคุณของวิชาชีพมัคคุเทศก์
  6. พึงมีทัศนคติที่ดี พัฒนาตนเองให้มีคุณภาพ คุณวุฒิ คุณธรรม และทักษะในการปฏิบัติงาน ในวิชาชีพมัคคุเทศก์
  7. พึงเป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวให้ยั่งยืน ทั้งทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และศิลปวัฒนธรรม
  8. ถือปฏิบัติตามคำสั่งกฎระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณี อันดีงาม ของสถานที่ท่องเที่ยวทุกแห่ง ตลอดจนการปฏิบัติตามกฎหมาย และระเบียบของทางราชการ
  9. ประพฤติตนด้วยความสุภาพ รู้รักสามัคคีต่อผู้ร่วมวิชาชีพอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและบุคคลทั่วไปโดยปราศจากอคติใด ๆ ทั้งสิ้น

จากการศึกษาความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์ สรุปได้ว่า มัคคุเทศก์หรือผู้นำเที่ยวที่ดีนั้นจะต้องมีคุณลักษณะดังนี้

1. มีบุคลิกภาพดี มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง รักษาความสะอาดของร่างกายสม่ำเสมอ
2. มีความรู้ สติปัญญา และไหวพริบดี มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ มีความรู้รอบตัวดี และหมั่นแสวงหาความรู้ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา
3. มีมนุษยสัมพันธ์ดี ต้องสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว สามารถเข้ากับนักท่องเที่ยวได้โดยไม่ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจ
4. มีวาทศิลป์ดี พูดจาสุภาพ ควรเอาใจใส่ฝึกฝนการพูดของตนเองอยู่เสมอ เพื่อให้ นักท่องเที่ยวยอมรับและเชื่อถือ ฟังแล้วเกิดความสนุกสนานในการเดินทางท่องเที่ยว
5. มีความเป็นผู้นำ กล้าหาญ มีความสามารถในการควบคุมกลุ่มให้มีความคิดเห็นคล้อยตามเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย
6. มีความรับผิดชอบ ตรงต่อเวลา และซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่การงาน
7. มีจิตวิญญาณรักและตั้งใจในการเป็นมัคคุเทศก์ จะต้องเป็นผู้ที่มีความรักและเต็มใจที่จะบริการแก่ผู้อื่นอย่างมีความสุข

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 91-92) นอกจากมารยาทและจรรยาบรรณของมัคคุเทศก์แล้ว มัคคุเทศก์ยังต้องคำนึงถึงสิ่งที่มัคคุเทศก์พึงปฏิบัติ ซึ่งมีดังต่อไปนี้

1. ต้องรู้จักขอโทษและขอบคุณ
2. หน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสอยู่เสมอ
3. ต้องให้ความสนใจและช่วยดูแลคนแก่ คนพิการ เด็ก อย่างใกล้ชิด เช่น การขึ้นลงรถ ข้ามถนน การขึ้นบันได
4. ก่อนที่จะพูดหรือบรรยาย ต้องสำรวจความพร้อมในการรับฟังของนักท่องเที่ยว เพราะบางคนค้นหาของยังไม่พบ หรือกำลังคุยกับเพื่อน ฯลฯ
5. รักษาภิรียมารยาทที่ติงามของคนไทย ให้นักท่องเที่ยวรู้สึกประทับใจ
6. ต้องเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนและให้เกียรติกับนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะในเรื่องที่มัคคุเทศก์กำลังบรรยายอยู่ ถ้ามีนักท่องเที่ยวถามหรือขัดคอขึ้นมัคคุเทศก์จะต้องแสดงความสนใจและขอให้เขาได้พูดบ้าง และควรกล่าวขอบคุณทุกครั้งที่นักท่องเที่ยวถาม
7. ในขณะที่คณะนักท่องเที่ยวนั่งอยู่ในรถ อย่าปล่อยให้บรรยายภาคเดียวโดยเว้นระยะไม่พูดอะไรเลย อย่างน้อยก็กล่าวคำต้อนรับ เล่าเรื่องวัฒนธรรมไทยชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย หรือเรื่องที่จะนำนักท่องเที่ยวไปชม
8. ให้คำแนะนำกับนักท่องเที่ยวในเรื่องทั่ว ๆ ไป เช่น เรื่องการคมนาคมขนส่ง เวลาทำการของไปรษณีย์ หรือการติดแสดงมีที่จะส่งไปประเทศต่าง ๆ อัตราการแลกเปลี่ยนเงินตรา

9. ถ้านักท่องเที่ยวต้องการถ่ายรูป มัคคุเทศก์ควรให้โอกาสกับนักท่องเที่ยวโดยอาจกำหนดเวลาไว้เลยว่าจะให้เวลาถ่ายรูปนานเท่าใด

กุลวรา สุวรรณพิมล (2552, หน้า 92) สิ่งที่มัคคุเทศก์ยังต้องคำนึงถึงสิ่งที่มัคคุเทศก์ไม่พึงปฏิบัติ ซึ่งมีดังต่อไปนี้

1. ไม่ตะโกน ตบมือดังๆ เพื่อเรียกนักท่องเที่ยวให้เข้ามาหา เพราะเป็นกิริยาที่ไม่สุภาพ

2. ไม่พูดจาดูว่า เมื่อนักท่องเที่ยวมาถึงสถานที่ที่นัดหมายเข้าไป เพราะนักท่องเที่ยวอาจไม่เข้าใจ และอาจทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกอายที่ถูกว่าต่อหน้าคนอื่น

3. ไม่ทำตัวเป็นครู ตั้งหน้าแต่จะสอน เพราะนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่มจะสนใจแตกต่างกัน เช่น นักท่องเที่ยวที่เป็นครูหรือหมอ อาจจะสนใจเรื่องความรู้มากกว่ากลุ่มคนงานบริษัทห้างร้าน

4. ไม่ควรสูบบุหรี่หรือดื่มสุราขณะปฏิบัติงาน

5. ไม่ควรนั่งร่วมโต๊ะเครื่องดื่มหรือรับประทานอาหารกับนักท่องเที่ยวนอกจากจะถูกขอร้อง

6. ไม่แสดงความรำคาญเมื่อนักท่องเที่ยวซักถามในกรณีที่ฟังมัคคุเทศก์บรรยายแล้ว เพราะนักท่องเที่ยวอาจจะสนใจในเรื่องนั้นๆ อยู่แล้ว

7. ในกรณีที่นักท่องเที่ยวถาม และมัคคุเทศก์ไม่มีความรู้ในเรื่องนั้นๆ ก็ให้ตอบว่าเสียใจที่ไม่มีความรู้ในเรื่องนั้นๆ แต่จะไปค้นคว้าหาคำตอบมาให้ทีหลังอย่าตอบคำถาม ใดๆ ที่ไม่ทราบ

อุทยานประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพ

1. ข้อมูลเบื้องต้นเมืองศรีเทพ

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม (2550, หน้า 11-35)

1.1 ที่ตั้ง เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในเขต ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ประมาณบริเวณ รุ่งที่ 15 องศา 27 ลิปดา 30 ฟลิปดาเหนือ แวงที่ 101 องศา 03 ลิปดา 20 ฟลิปดาตะวันออก หรือพิกัด 48 PQT 305108 (กระทรวงวัฒนธรรม, กรมศิลปากร, 2550, หน้า 11)

อำเภอศรีเทพมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่างๆ ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่นเดียวกัน ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอสำสนธิ อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

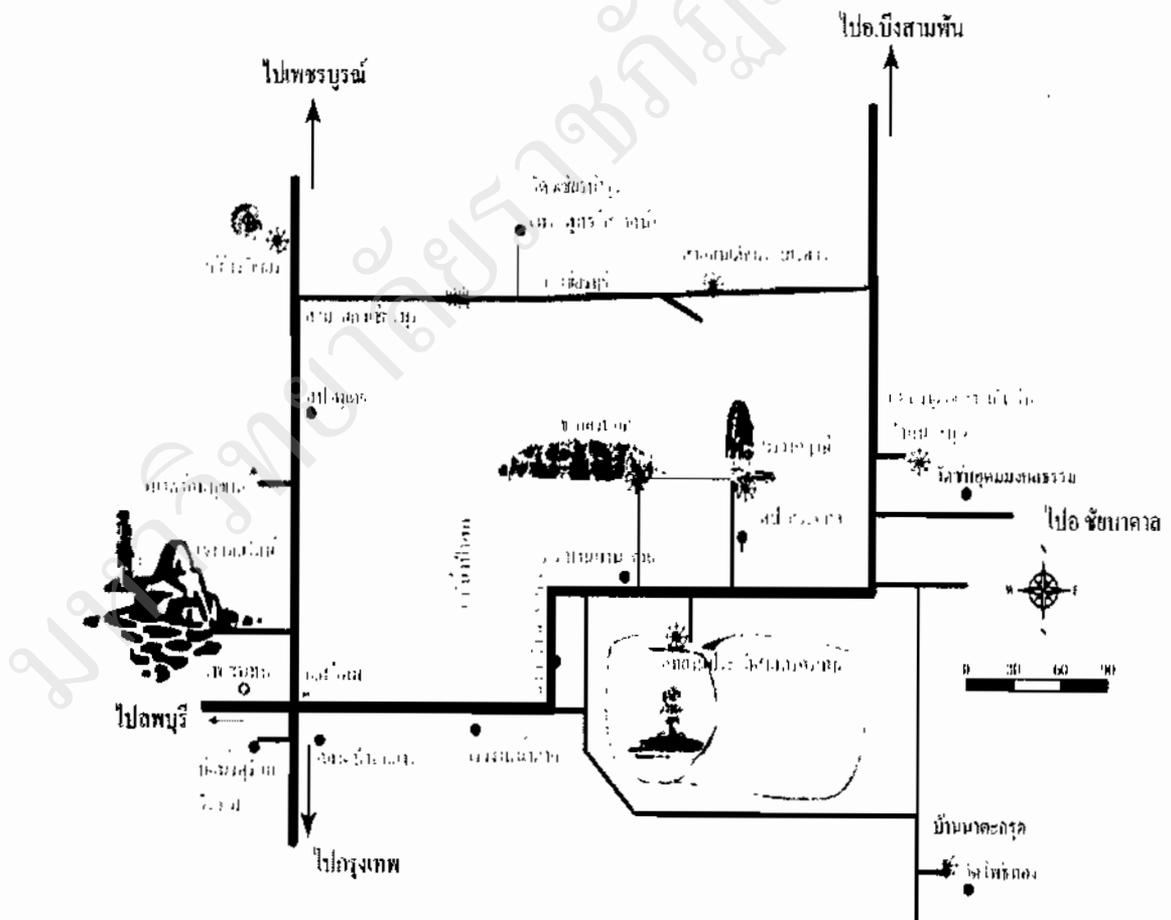
ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอโคกเจริณู อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี และอำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

1.2 การเดินทาง เมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่างบริเวณซึ่งเป็นเขตติดต่อกันระหว่างภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือ ตัวเมืองโบราณตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของตัวอำเภอศรีเทพ ห่างจากกรุงเทพมหานคร ราว 240 กิโลเมตร การเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณศรีเทพซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้นสามารถกระทำได้โดยสะดวก ดังนี้

1.2.1 รถยนต์ส่วนตัว ใช้ทางหลวงหมายเลข 21 (สระบุรี-หล่มสัก) ถึงกม.ที่ 102 สี่แยกศรีเทพ (ใกล้ที่ว่าการอำเภอศรีเทพ) เลี้ยวขวาเข้าสู่ทางหลวงหมายเลข 2211 ไปอีกราว 10 กิโลเมตร จะถึงทางเข้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

1.2.2 รถยนต์โดยสารประจำทาง มีรถยนต์โดยสารปรับอากาศชั้น 1 และชั้น 2 จากสถานีขนส่งสายเหนือ(หมอชิต 2) วังขึ้น-ล่องตลอดวัน สายกรุงเทพ-เพชรบูรณ์ และกรุงเทพ-หล่มสัก ลงที่สถานีตลาดบ้านกลาง(ตลาดอำเภอศรีเทพ)แล้วต่อรถรับจ้างเข้ามายังอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ภาพ 14 แผนที่ที่ตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ที่มา: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ (2552, เอกสารแผ่นพับ)

1.3 สภาพทางภูมิศาสตร์เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่บนขอบด้านตะวันตกของที่ราบสูงโคราช ลักษณะพื้นที่ลาดเอียงจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตกโดยมีลำน้ำไหลผ่าน 2 สาย ได้แก่

1.3.1 แม่น้ำป่าสัก อยู่ห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ 5 กิโลเมตร เป็นแม่น้ำที่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ แม่น้ำมีลักษณะแคบและลึกมีเกาะแก่งมากมาย ริมแม่น้ำป่าสักทั้งสองฝั่งจะมีที่ราบชั้นบันได ซึ่งใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม

1.3.2 ลำน้ำเหียง อยู่ห่างจากแม่น้ำป่าสักมาทางทิศตะวันออกประมาณ 2 กิโลเมตร เป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำป่าสักที่ไหลแยกออกจากแม่น้ำป่าสักบริเวณอำเภอบึงสามพันบุรี ทางทิศเหนือของเมืองศรีเทพ และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำป่าสักอีกครั้งที่บ้านนาตะกวดอำเภอสรีเทพ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองศรีเทพไปประมาณ 8 กิโลเมตร

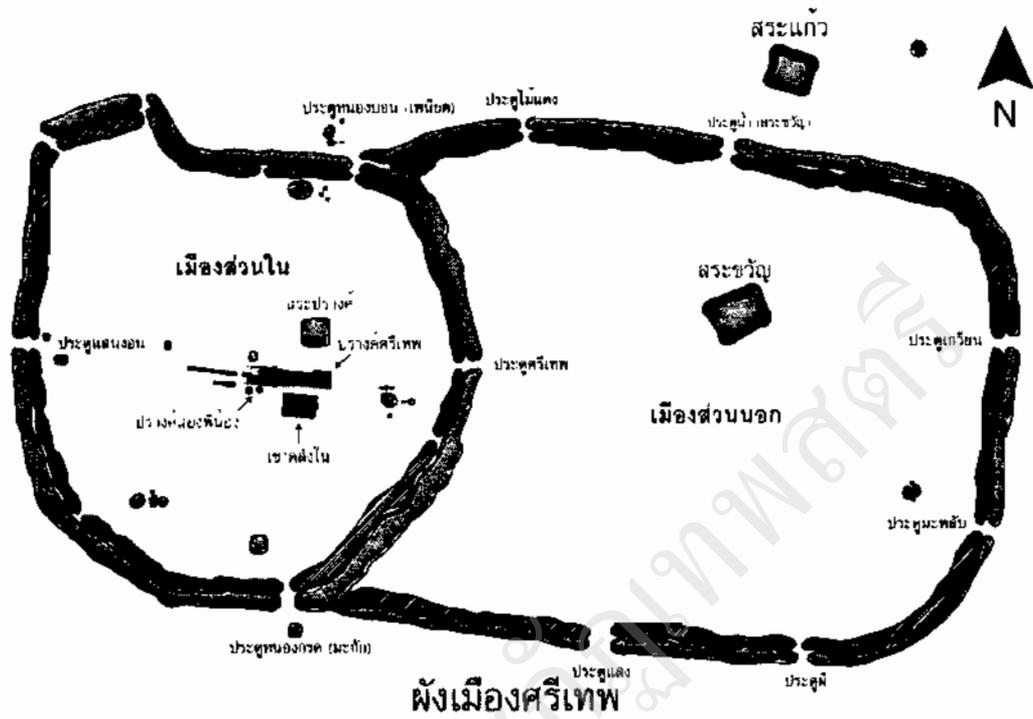
เมืองโบราณและเขตอำเภอสรีเทพ จัดอยู่ในเขตที่สูงภาคกลาง (central highland) ซึ่งลักษณะโดยทั่วไปเป็นบริเวณที่มีเทือกเขาสลับซับซ้อน วางตัวในแนวยาวจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ โดยเริ่มตั้งแต่จังหวัดเลย เพชรบูรณ์ สระบุรี และทางใต้ของนครราชสีมา พื้นที่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 50 เมตร ประกอบด้วยเนินเขาต่อเนื่องคล้ายลูกคลื่นสลับกับเขาสูง เทือกเขาที่สำคัญได้แก่ เทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองศรีเทพ

1.4 สภาพทั่วไป เมืองศรีเทพเคยอยู่ในเขตปกครองของอำเภอบึงสามพันบุรีปัจจุบันขึ้นอยู่กับอำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตัวเมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ระหว่างบ้านบึงนาจานทางทิศตะวันตกกับบ้านศรีเทพน้อยทางทิศตะวันออกและบ้านสระปรีอทางทิศเหนือสภาพพื้นที่รอบเมืองเดิมเป็นป่าโปร่งแต่ในปัจจุบันเป็นพื้นที่ในการเกษตรกรรม

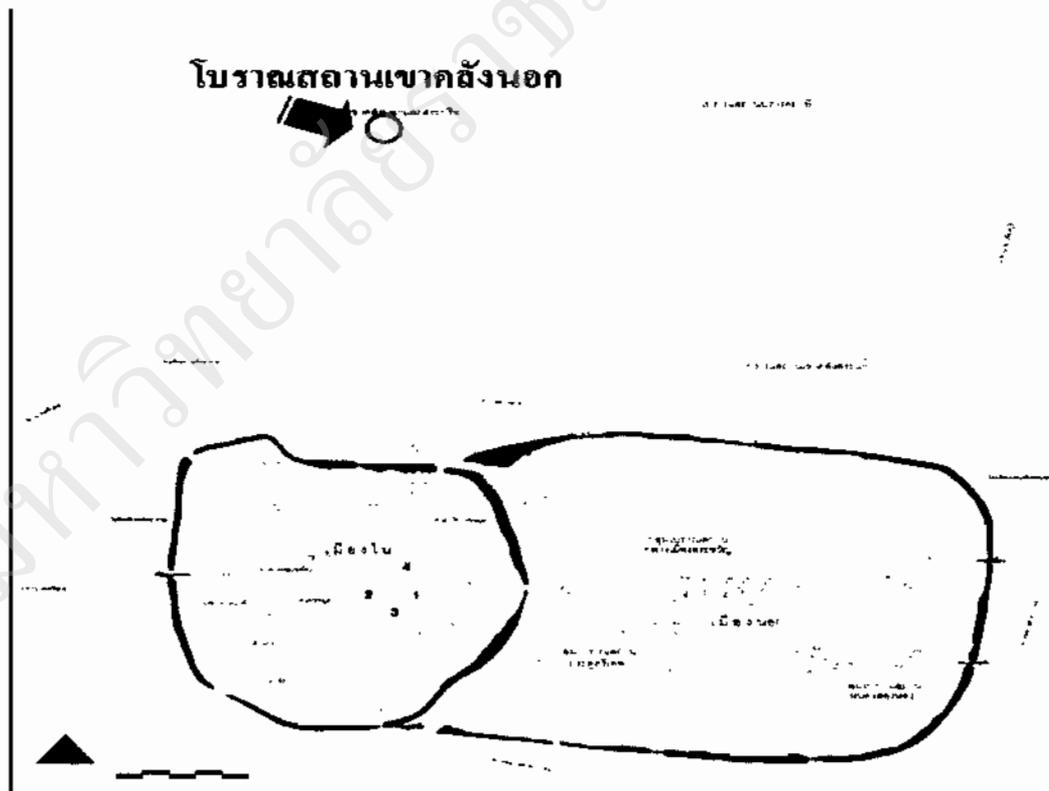
เมืองศรีเทพมีลักษณะเป็นเมืองแฝดที่สร้างอยู่ชิดติดกัน 2 เมือง เรียกว่าเมืองในและเมืองนอก เมืองทั้งสองมีพื้นที่รวมกันราว 2,889 ไร่ หรือประมาณ 4.7 ตารางกิโลเมตร แยกเป็นพื้นที่ของเมืองในราว 1,300 ไร่ และของเมืองนอกราว 1,589 ไร่

ภายในเขตเมืองในนั้น มีโบราณสถานที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ อยู่ 3 แห่ง คือปราสาทศรีเทพ ปราสาทสองพี่น้อง เขาค้างไฉ และมีโบราณสถานเล็กๆ กระจุกกระจายอยู่อีกราว 45 แห่งในปัจจุบันโบราณสถานในเขตเมืองในได้รับการขุดแต่งและบูรณะเกือบหมดแล้ว

สภาพพื้นที่ของเมืองในมีลักษณะเป็นที่ราบลอนลูกคลื่นมีสระน้ำและหนองน้ำอยู่โดยทั่วไปราว 70 สระ ที่สำคัญคือ สระปราสาทซึ่งมีขนาดใหญ่อยู่ทางทิศเหนือติดกับปราสาทศรีเทพ

โบราณสถานเขาค้างนอก

ภาพ 15 แผนผังเมืองศรีเทพ(เมืองใน-เมืองนอก)

ที่มา : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม(2550, หน้า 16)

เขตเมืองนอกอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองในมีลักษณะเป็นที่ลาดเชิงเขาจากทิศตะวันออกมาทิศตะวันตก พบโบราณสถานขนาดเล็กราว 54 แห่ง มีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่กลางเมืองก่อนไปทางทิศเหนือ โบราณสถานในเขตเมืองนอกส่วนใหญ่ยังไม่ได้ทำการขุดแต่งและบูรณะ พื้นที่บางส่วนของบ้านยังใช้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์

คูเมืองนอกและเมืองในแต่เดิมตีขึ้นเป็นเจินบางแห่งแห่งเป็นพื้นดิน และมีบางแห่งที่ยังมีน้ำขัง แต่ปัจจุบันได้รับการขุดลอกแล้ว

นอกเมืองออกไปยังมีโบราณสถานกระจายอยู่อีกราว 50 แห่งที่สำคัญคือโบราณสถานเขาค้างนอกและปราสาทฤๅษี เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่บ้านสระปรี้อและบ้านนาไม้โครม ห่างจากศรีเทพไปทางทิศเหนือราว 2 - 3 กิโลเมตรและโบราณสถานที่ยี่ง่าเขาถมอรัตน์ซึ่งเป็นโบราณสถานแห่งเดียวของเมืองศรีเทพที่ตั้งอยู่บนภูเขา ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันตกราว 20 กิโลเมตร

ในปัจจุบันภายในเมืองในไม่มีประชาชนเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัยส่วนเมืองนอกมีเพียงบางครอบครัวเข้าไปใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรมในพื้นที่บางเท่านั้น

1.5 ชุมชนท้องถิ่น ชาวเมืองศรีเทพในปัจจุบันส่วนใหญ่อพยพมาจากจังหวัดในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ยโสธร ร้อยเอ็ด สกลนคร นครราชสีมา และจังหวัดใกล้เคียง ในภาคกลาง เช่น ลพบุรี นครสวรรค์ โดยเริ่มอพยพเข้ามาอยู่อาศัยบริเวณรอบๆ เมืองโบราณ ซึ่งเป็นที่รกร้างเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วแต่ไม่นิยมเข้าไปอยู่ในตัวเมืองโบราณเนื่องจากมีความเชื่อว่าเจ้าที่แรงใครเข้าไปอยู่จะเจ็บไข้ได้ป่วย หมู่บ้านที่ตั้งอยู่รายรอบเมืองโบราณศรีเทพมี 4 หมู่บ้านคือ

1. บ้านศรีเทพน้อย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มีอายุเก่าแก่กว่าหมู่บ้านอื่นๆ เป็นที่อยู่อาศัยของผู้ใช้ภาษาถิ่นไทยเจ็งหรือไทยเบ็งซึ่งเป็นภาษาถิ่นที่มีผู้ใช้อยู่หลายหมู่บ้านในเขตภาคกลางเช่น บ้านดิลิ่ง อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ชาวบ้านปัจจุบันไม่ทราบว่าบรรพบุรุษของตนมีถิ่นเดิมอยู่ที่ใดและพากันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ตั้งแต่เมื่อใด

2. บ้านบึงนางานและบ้านหลักเมืองตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จัดเป็นหมู่บ้านใหญ่มีประชากรหนาแน่น ส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพมาจากจังหวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ บุรีรัมย์ มหาสารคาม นครราชสีมา อุบลราชธานี ยโสธร ชัยภูมิ ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงกลับไปติดต่อกับญาติพี่น้องและเพื่อนพ้องในท้องถิ่นเดิมและยังมีวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณีภาษาพูดแบบท้องถิ่นภาคอีสาน เนื่องจากเพิ่งอพยพมาเมื่อประมาณ 50 ปีมานี้ ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งของบ้านบึงนางานและบ้านหลักเมืองอพยพมาจากจังหวัดลพบุรี และนครสวรรค์

3. บ้านสระปรือ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นหมู่บ้านเพิ่งเกิดใหม่เมื่อราว 20 กว่าปีมานี้เอง เป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีพื้นเพเดิมมาจากจังหวัดบุรีรัมย์ มหาสารคาม และนครราชสีมา

ชุมชนที่นับว่าใหญ่และมีความเกี่ยวข้องกับเมืองศรีเทพในปัจจุบันเป็นอย่างมากได้แก่ ชุมชนบ้านบึงนาจานและบ้านหลักเมืองซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ติดกับคูเมืองทางด้านทิศตะวันตกเนื่องจากยังอาศัยแหล่งน้ำจากคูเมืองศรีเทพในการอุปโภคบริโภคส่วนชุมชนอื่นที่มีขนาดรองลงมาตั้งบ้านเรือนอยู่นอกเขตเมืองโบราณศรีเทพ คือบ้านศรีเทพน้อยและบ้านสระปรือ

อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา รองลงมาได้แก่ การปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ถั่วเขียว แดงโม มันสำปะหลัง และกระเจี๊ยบ นอกจากนี้ก็มีการเลี้ยงสัตว์ ค้าขาย หาของป่า-ล่าสัตว์ รับจ้าง และทอผ้า

ชาวบ้านในท้องถิ่นนับถือพุทธศาสนาเชื่อในเรื่องกุศลกรรมทำงานบุญกุศลต่างๆ เป็นประจำ เช่น งานกฐิน ผ้าป่า แต่ก็ยังมีการนับถือภูตผีวิญญาณและมีบรรพบุรุษเรียกเป็นเจ้าแม่ เจ้าพ่อต่างๆ

1.6 ประวัติการค้นพบ (กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2550, หน้า 23) เมืองศรีเทพเดิมเป็นเมืองที่รกร้างอยู่กลางป่าไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัดว่าแท้จริงเมืองแห่งนี้มีชื่ออย่างไร ใครเป็นผู้สร้าง และสร้างมาแต่สมัยใด มีเพียงชื่อที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกกันตามคำของพระขุดงค์ว่า“เมืองอภัยสาส์”จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2447 ชื่อเมืองศรีเทพจึงได้ถูกนำมาใช้เรียกขานเมืองโบราณแห่งนี้ เนื่องจากในปีนั้นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชาของรัชกาลที่ 5 และเป็นผู้ที่ได้รับการเชิดชูว่าเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยได้เสด็จตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แต่ก่อนหนีไปจากพระราชภารกิจในตำแหน่งหน้าที่แล้ว พระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยที่จะสืบหาเมืองโบราณแห่งหนึ่งที่มีชื่อว่า“เมืองศรีเทพ”เนื่องจากเมื่อแรกเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้นพระองค์เคยพบทำเนียบเก่าบอกรายชื่อหัวเมืองมีชื่อเมืองศรีเทพปรากฏอยู่เสมอเมื่อได้สอบถามข้าราชการกระทรวงมหาดไทยถึงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองศรีเทพก็ไม่มีใครรู้จัก ต่อมาทรงพบสมุดตำเล่หนึ่งซึ่งเป็นเอกสารฉบับร่างเพื่อออกเส้นทางให้คนเชิญสารตราไปบอกข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 2 ตามหัวเมืองต่างๆ มีเส้นทางหนึ่งไปยังเมืองสระบุรี เมืองชัยบาดาล เมืองศรีเทพ และเมืองเพชรบูรณ์ พระองค์จึงทรงตั้งสมมติฐานว่าเมืองศรีเทพคงอยู่ทางลำน้ำป่าสักแต่อยู่ตรงไหนยังไม่รู้ ครั้นเมื่อเสด็จมาเมืองเพชรบูรณ์แล้วก็ทรงสืบค้นหาแต่ไม่ได้รับความต่อมามีคนมาบอกว่ามีเมืองโบราณเมืองหนึ่งใหญ่โตมากชื่อว่า“เมืองอภัยสาส์”อยู่ในป่าแดงใกล้กับเมืองวิเชียรบุรี พระองค์จึงเสด็จมาเมืองวิเชียรบุรี โดยส่งเรือลงมาทางแม่น้ำป่าสัก เมื่อถึงเมืองวิเชียรบุรีได้ทรงแวะเยี่ยมเยียนพระยาประเสริฐสงครามอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งแก่ชราลงและออกจากราชการนานมาแล้วทรงได้ถามพระยาประเสริฐสงครามถึงเรื่อง“เมืองศรีเทพ”ได้ความว่าเมืองวิเชียรบุรีนั้นแต่เดิมมีชื่อเรียกเป็น

2 อย่างคือเมืองท่าโรงก็เรียก เมืองศรีเทพก็เรียก ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นที่“พระศรีธมมอรัตน” (ตามชื่อเขาแก้วซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในเมืองนี้) จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อครั้งปราบกบฏเวียงจันทน์ พระศรีธมมอรัตนมีความชอบมากจึงโปรดให้ยกศักดิ์เมืองศรีเทพขึ้นเป็นเมืองตรี และเปลี่ยนนามเมืองเป็นวิเชียรบุรี โดยเอาความหมายของธมมอรัตนคือเขาแก้วมาเป็นมงคลนาม และเปลี่ยนนามผู้ว่าราชการจังหวัดจากพระศรีธมมอรัตนเป็นพระยาประเสริฐสงครามตั้งแต่นั้นมา พระองค์ท่านได้ทรงถามถึงเรื่องเมืองอภัยสาลีก็มีความว่า มีเมืองโบราณใหญ่โตจริงแต่ชื่อที่เรียกว่าเมืองอภัยสาลีนั้นเป็นแต่คำพระขูดคั่งจะเอาเป็นชื่อที่แน่นอนไม่ได้

หลังจากนั้นท่านก็ได้ส่งเรือจากเมืองวิเชียรบุรีมาขึ้นบกที่บ้านนาตะกูดพักแรมอยู่คืนหนึ่ง รุ่งเช้าจึงเดินทางไปสำรวจเมืองโบราณที่เรียกว่าเมืองอภัยสาลีได้พบว่าเป็นเมืองใหญ่โตจริงมีคูเมือง กำแพงเมือง ปรางค์ปราสาท สระน้ำ และโคกเนินโบราณสถานต่างๆ หลายแห่งทั้งนอกเมืองในเมือง รวมทั้งประติมากรรมหินต่างๆ เป็นอันมาก

เมื่อดูเมืองโบราณแห่งนี้แล้วพระองค์ท่านได้ทรงลงความเห็นเป็นสองอย่างคือประการที่หนึ่งเมืองโบราณแห่งนี้พวกพราหมณ์จะเรียกชื่ออย่างไรก็ตามชื่อนั้นก็คงจะเป็นต้นเค้าของชื่อเมืองศรีเทพซึ่งเป็นชื่อเก่าของเมืองวิเชียรบุรี ประการที่สองสมัยเมื่อครั้งขอมปกครองเมืองไทย เมืองศรีเทพคงเป็นมหานครหรือเมืองใหญ่แห่งหนึ่งเช่นเดียวกับเมืองที่ดังศรีมหาโพธิ์ (จังหวัดปราจีนบุรี) และเมืองสุโขทัย ในสมัยนั้นห้องที่คงจะทำไร่นาได้ผลอุดมดี มีไพร่บ้านพลเมืองมากจึงสามารถสร้างเป็นเมืองใหญ่โตขนาดนี้ (สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2517, ไม่ปรากฏเลขหน้า)

จากพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่าชื่อเดิมของเมืองโบราณแห่งนี้น่าจะเป็นต้นเค้าที่มาของชื่อเมืองศรีเทพ กรมศิลปากรจึงได้เรียกชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ว่า “เมืองศรีเทพ”ไปก่อนในวันข้างหน้าถ้ามีการค้นพบหลักฐานทางด้านเอกสารที่ยืนยันชื่อที่แท้จริงของเมืองโบราณแห่งนี้ได้ก็คงจะมีการเปลี่ยนแปลงกลับไปใช้ชื่อเดิมที่ถูกต้องหรือถ้ามีการค้นพบหลักฐานที่ยืนยันถึงชื่อดั้งเดิมว่าคือเมืองศรีเทพมาแต่เมื่อแรกตั้ง ชื่อนี้ก็จะคงอยู่คู่กับเมืองโบราณแห่งนี้ตลอดไป

1.7 ประวัติการศึกษาและดำเนินการ หลังจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงค้นพบเมืองโบราณศรีเทพแล้ว เมืองโบราณแห่งนี้ก็ยังคงถูกทิ้งให้รกร้างอยู่กลางป่าอีกเป็นเวลานานกว่าที่กรมศิลปากรจะได้เข้ามาสำรวจขึ้นทะเบียนอนุรักษ์และพัฒนาจนกระทั่งเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการ ในระหว่างเวลาดังกล่าวได้มีการสำรวจศึกษาค้นคว้าวิจัยโดยนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมทั้งการดำเนินการในการอนุรักษ์โบราณสถานดังนี้

พ.ศ. 2478 - 2480 ในปีเดียวกับที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเมืองโบราณแห่งนี้ ด็อกเตอร์ควอริทซ์ เวลส์ (Dr.Quaritch Wales) ได้เดินทางเข้ามาศึกษาและเสนอ

ความคิดเห็นไว้ในบทความเรื่อง the exploration of sri deva an ancient city in indochina 9 หนังสือ indian art and letter vol.x no.11 ว่าเมืองศรีเทพเป็นเมืองของชาวอินเดียที่อยู่ภายใต้ อิทธิพลของอาณาจักรฟูนัน โดยอ้างถึงหลักฐานศิลาจารึก หมายเลขที่ K 978 และจากการศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรม เวลส์เสนอว่า ปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องเป็น สถาปัตยกรรมแบบอินเดีย และอาจจะจัดเป็นอาคารทางศาสนาพราหมณ์ ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดใน อินโดจีนอย่างช้าที่สุดก็ควรมีอายุในพุทธศตวรรษที่ 11 จากหลักฐานอื่นอันได้แก่ ประติมากรรม และโบราณวัตถุอื่นๆ เวลส์ให้ข้อสันนิษฐานว่า ปราสาทใหญ่หรือปราสาทศรีเทพนั้นเป็น สถาปัตยกรรมรุ่นเก่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 นอกจากนี้ เวลส์ ยังเสนอต่อไปว่าเมื่อ อาณาจักรฟูนันเสื่อมลงเมืองศรีเทพก็ร้างมาราว 500 ปี จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งตรงกับ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อเขมรมีอำนาจเข้ายึดดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำป่าสักก็ได้ทำการ บูรณะเมืองศรีเทพขึ้นมาใหม่

พ.ศ. 2505 หน่วยศิลปากรที่ 3 สุโขทัยทำการสำรวจขุดแต่งทำผังและประกาศ ขึ้นทะเบียนโบราณสถานบางแห่ง พร้อมทั้งทำการสำรวจถ้ำเขาถมอรัตนด้วย

พ.ศ. 2509 หน่วยศิลปากรที่ 3 สุโขทัยได้ทำการสำรวจสภาพตัวเมืองและนำ โบราณวัตถุเช่น ศิวลึงค์ ระฆังหิน และเสาประดับกรอบประตูบางชิ้นไปจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จ.สุโขทัย

พ.ศ. 2510 หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงนำคณะนักศึกษาจากคณะ โบราณคดีไปทำการขุดค้นที่ตำบลพุดเคุย อำเภอบึงสามพัน และครั้งนั้นทรงนำนักศึกษากลุ่มหนึ่ง เดินทางไปที่เมืองศรีเทพ ได้พบเศียรของประติมากรรมรูปพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอก และสามารถนำมาต่อได้กับส่วนองค์ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมาเมื่อ พ.ศ. 2447 ลักษณะเป็นเทวรูปสวมหมวกทรงกระบอกแบบอินเดียทางใต้หรือตะวันออกแต่รูปร่างสั้น และทรงพบพระพุทธรูปศิลาแบบทวารวดีมีจารึกคาถาเขมรมาเป็นภาษาบาลี ซึ่งกำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 11-12 นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุประเภทประติมากรรมในสกุลช่างเขมรสมัย ปลายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ราว พ.ศ.1724 -พ.ศ.1760) เช่น รูปทวารบาลศิลา ทำให้ทรง สันนิษฐานว่าพระเจ้ากัรวรมันอาจเป็นผู้รวบรวมและขยายอาณาเขตของเงินลา (chen - la) มา จนครองเมืองศรีเทพได้ ขณะเดียวกันอาณาจักรทวารวดี ที่ครองอำนาจอยู่ทางทิศตะวันตก ก็ พยายามเข้าครอบครองเมืองศรีเทพ ดังนั้นอาณาจักรทั้งสองคงจะผลัดกันมีอำนาจเหนือเมืองศรี เทพ เนื่องจากพบหลักฐานทั้งในศิลปะแบบเขมรและทวารวดี หลังจากนั้นเมืองโบราณศรีเทพก็ ถูกปล่อยให้ร้างมีชาวบ้านไปลักลอบขุดทำลายนำโบราณวัตถุออกไปจำหน่ายเป็นจำนวนมาก

พ.ศ. 2517 หน่วยศิลปากรที่ 3 ได้เสนอโครงการบูรณะขุดค้นเมืองโบราณ แห่งนี้แต่ไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องจากไม่ได้รับอนุมัติงบประมาณดำเนินการ

พ.ศ. 2518 ชอง บวสเซลิเยร์ (Prof.Jean Boissliers) ได้ให้ความเห็น เกี่ยวกับงานประติมากรรมของสกุลช่างศรีเทพว่าได้รับอิทธิพลแบบศิลปะทวารวดี ศรีวิชัย

และเขมรผสมผสานเข้าด้วยกันซึ่งเป็นแนวทางให้เกิดเป็นสกุลช่างแบบลพบุรี ส่วนด้านโบราณสถานนั้นท่านเห็นว่าเป็นสิ่งก่อสร้างของเขมรโบราณอย่างแน่นอนและมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 เท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีการขุดมุดอย่างมากระหว่างปี 4 ด้าน

พ.ศ. 2521 หน่วยศิลปากรที่ 3 สุโขทัยได้ดำเนินงานทางโบราณคดีโดยการขุดหลุมทดสอบบริเวณเขาค้างใน 1 หลุม และบริเวณสระปรางค์ 1 หลุม

พ.ศ. 2522 อนุวิทย์ เจริญศุกกุล (2529, หน้า 31) เสนอข้อคิดเห็นไว้ในบทความเรื่อง การกำหนดอายุปรางค์ที่เมืองศรีเทพ ตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณปีที่ 5 ฉบับที่ 4 ว่าปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่น้องควรจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 เท่านั้น และมีเทคนิคการก่อสร้างเป็นแบบสกุลช่างเขมร

พ.ศ. 2526 กรมศิลปากรดำริที่จะจัดตั้งโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพขึ้น และได้ทำการขุดหลุมทดสอบทางโบราณคดีบริเวณระหว่างสระปรางค์ - เขาค้างใน จากหลักฐานที่พบในขณะนั้นสรุปว่า เมืองศรีเทพเริ่มต้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นระยะสุดท้ายที่ปรากฏหลักฐาน พบว่าศรีเทพมีร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนอย่างต่อเนื่องกันมาโดยไม่มีร่องรอยการทิ้งร้างแต่อย่างใด และที่สำคัญคือหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นว่าเขาค้างในเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่กว่าปรางค์ศรีเทพที่มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 17-18

พ.ศ. 2527-2529 กรมศิลปากรได้เล็งเห็นความสำคัญของเมืองโบราณแห่งนี้ จึงได้จัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพและได้รับความร่วมมือจากสถาบันและหน่วยงานต่างๆ เข้ามาร่วมกันศึกษา สืบสวน และเตรียมการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองศรีเทพร่วมกับกรมศิลปากร ซึ่งได้มีการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นด้านต่างๆ และดำเนินการขุดแต่งปรางค์สองพี่น้องขุดแต่งปรางค์ศรีเทพด้านทิศตะวันออกและโบราณสถานขนาดเล็กและก่อสร้างอาคารสำนักงานชั่วคราว

พ.ศ. 2530-2543 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพดำเนินการทางด้านวิชาการและการพัฒนาพื้นที่ควบคู่ไปกับการจัดทำแผนแม่บท จนกระทั่งสามารถทำแผนแม่บทแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2534 ซึ่งมีระยะเวลาที่กำหนดไว้ในแผนแม่บท 10 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534-2544 นอกจากนี้ยังได้ดำเนินงานทางโบราณคดีบริเวณกลุ่มโบราณสถานหลักได้แก่ โบราณสถานเขาค้างใน ปรางค์ศรีเทพ และปรางค์สองพี่น้อง รวมทั้งโบราณสถานขนาดเล็กในพื้นที่เมืองใน 35 แห่ง เมืองนอก 3 แห่ง นอกเมือง 2 แห่ง สระน้ำ 19 สระ และดำเนินการขุดลอกคูเมืองโดยรอบ โดยได้ดำเนินการบูรณะโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง และปรางค์ศรีเทพในช่วงเวลานี้

จากการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 0971 ในปี พ.ศ. 2531 ได้พบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน 5 โครงพร้อมสิ่งของเครื่องใช้ กำหนดอายุอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งถือได้ว่าเป็นชุมชนแรกเริ่มของเมืองศรีเทพโดยหลังจากนั้นได้ดำเนินการก่อสร้างอาคารคลุมหลุมขุดค้นดังกล่าวเพื่อเปิดให้นักท่องเที่ยวได้เข้าชม

ในปี พ.ศ. 2533-2534 ดำเนินการขุดตรวจแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดงซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองศรีเทพพบหลักฐานของชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ที่มีอายุร่วมสมัยกับชุมชนแรกเริ่มในเขตเมืองศรีเทพเช่นกัน

ส่วนการดำเนินงานด้านการบริการการท่องเที่ยวมีการก่อสร้างอาคารศูนย์ข้อมูล จำนวน 2 แห่ง ซึ่งปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงศูนย์บริการข้อมูลหลังเดิมให้เป็นอาคารห้องสมุดและจุดแนะนำนักท่องเที่ยวจุดย่อย และมีการจัดทำสื่อเผยแพร่แนะนำอุทยานฯ อาทิ เช่น หนังสือ วีซีดี และเว็บไซต์

ในช่วงเวลาดังกล่าวมีพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จพระราชดำเนินมายังอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ดังนี้

- วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2531 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเป็นการส่วนพระองค์มาทอดพระเนตรโบราณสถาน โบราณวัตถุ

- วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2537 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินนำคณะอาจารย์และนักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้ามาทัศนศึกษา

- วันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2543 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์เสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรโบราณสถาน โบราณวัตถุ พร้อมกับทรงนำคณะสมาคมนักภาษาฝรั่งเศสแห่งประเทศไทยมาทัศนศึกษา

พ.ศ. 2544-2546 ดำเนินการขุดตรวจบริเวณฐานและบูรณะเสริมความมั่นคงปราสาทศรีเทพ ซึ่งจากการขุดตรวจได้พบหลักฐานของฐานอาคารที่สร้างมาก่อนการสร้างปราสาทศรีเทพบูรณะเสริมความมั่นคงพร้อมทั้งดำเนินการอนุรักษ์ประติมากรรมปูนปั้นประดับที่ฐานโบราณสถานเขาค้างใน ก่อสร้างอาคารปฏิบัติการทางโบราณคดี ปรับปรุงอาคารหลุมขุดค้นทางโบราณคดีและก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ สำหรับงานบริการการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น เช่น ห้องน้ำสำหรับนักท่องเที่ยวและผู้พิการ ถนนลาดยาง ศาลาที่พัก ป้ายสื่อความหมาย ฯลฯ

พ.ศ. 2547-2548 ดำเนินการขุดทดสอบกลุ่มโบราณสถานเขาค้างสระแก้วที่อยู่นอกเมืองด้านทิศเหนือ พบหลักฐานของอาคารทั้งขนาดใหญ่และเล็กที่ก่อฐานด้วยศิลาแลง และทำการขุดทดสอบบริเวณประตูเมืองและฝายโบราณด้านทิศใต้ซึ่งพบหลักฐานว่าน่าจะเป็นฝายโบราณที่ใช้ศิลาแลงธรรมชาติขนาดใหญ่มาก่อวางเรียงกันเช่นเดียวกับคูเมืองเพื่อกักเก็บและควบคุมการระบายน้ำในคูเมืองบริเวณประตูเมืองด้านทิศใต้ (ประตูผี)

พ.ศ. 2549 ดำเนินงานขุดแต่งโบราณสถานในเขตเมืองนอก จำนวน 10 แห่งด้านทิศใต้ของสระขวัญซึ่งเป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดเล็กที่มีฐานทรงสี่เหลี่ยมหันหน้าไปทางทิศตะวันตก สันนิษฐานว่าเป็นฐานปราสาทขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลง

2. โบราณสถานที่สำคัญในเมืองศรีเทพ

2.1 เมืองศรีเทพ

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม (2550, หน้า 71-116)

มีลักษณะเป็นเมืองแฝดที่ตั้งอยู่ชิดติดกันประกอบด้วย เมืองรูปกลมอยู่ทางด้านทิศตะวันตก เรียกว่า เมืองใน เนื้อที่ 1,300 ไร่ และเมืองรูปสี่เหลี่ยมอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเรียกว่า เมืองนอก เนื้อที่ 1,589 ไร่ โบราณสถานภายในเมืองในที่สำรวจล่าสุดมีจำนวน 48 แห่ง เมืองนอกมีจำนวน 54 แห่ง และนอกเมืองมีจำนวน 50 แห่ง

กำแพงเมือง ลักษณะเป็นคันดินชั้นเดียวที่เกิดจากการขุดคูนำดินมาถมเป็นเนินดินบางจุดมีศิลาแลงเสริมอยู่ข้างบนบ้างเช่นกำแพงเมืองในทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

“เมืองใน” กำแพงเมืองมีความสูงประมาณ 6 เมตร กว้างประมาณ 20 เมตร ความยาวโดยรอบกำแพงประมาณ 5,000 เมตร หน้าตัดกำแพงเป็นเนินดินรูปครึ่งวงรี นอกกำแพงมีคูน้ำล้อมรอบ แต่ละด้านของกำแพงเว้นช่องเป็นประตูทางเข้าออกและมีทางเดินโบราณเชื่อมต่อกับภายนอกทั้งหมด 6 ช่องทาง คือ

ด้านทิศเหนือ ประตูไม่มีชื่อ (เดิมมีทางเดินเชื่อมต่อกับถนนโบราณที่ไปสู่เขาค้างนอกแต่ปัจจุบันทางเดินช่วงที่ผ่านคูเมืองถูกทำลายไปหมดแล้ว) ประตูพะเนียดหรือประตูหนองบอน

ด้านทิศตะวันออก ประตูศรีเทพ

ด้านทิศใต้ ประตูหนองกรดหรือประตูมะกัก

ด้านทิศตะวันตก ประตูแสงอน, ประตูไม่มีชื่อ(ไปลานแข่งม้า)

“เมืองนอก” ลักษณะกำแพงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนยาวด้านละประมาณ 2 กิโลเมตร กว้างด้านละประมาณ 1.5 กิโลเมตร หน้าตัดกำแพงเป็นคันดินรูปครึ่งวงรี เช่นเดียวกับเมืองชั้นใน สูงประมาณ 6 เมตร กว้างประมาณ 20 เมตร มีความยาวโดยรอบกำแพงประมาณ 7,000 เมตร มีคูน้ำล้อมรอบกำแพงทั้ง 3 ด้าน ส่วนทางด้านทิศตะวันตกใช้คูน้ำคันดินร่วมกับเมืองใน ในแต่ละด้านของกำแพงเมืองเว้นช่องเป็นประตูเข้าออกและมีทางเดินโบราณเชื่อมต่อกับภายนอกเมือง 6 ช่องทาง และเชื่อมต่อกับเมืองใน 1 ช่องทาง คือ

ด้านทิศเหนือ ประตูไม้แดง, ประตูน้ำ

ด้านทิศตะวันออก ประตูเกวียน, ประตูมะพลับ

ด้านทิศใต้ ประตูผี, ประตูแลง

ด้านทิศตะวันตก ประตูศรีเทพ

คูเมือง เป็นเครื่องกีดขวางและเป็นสิ่งแสดงขอบเขตของเมืองที่อยู่รอบนอกสุด คูเมืองศรีเทพถูกขุดขึ้นล้อมรอบตัวเมืองนอกและเมืองในตรงรอยต่อระหว่างเมืองนอกและเมืองในจะใช้คูน้ำร่วมกัน

ลักษณะของคูน้ำ เป็นคูที่เกิดจากการขุดดินขึ้นไปถมทำกำแพงเมืองถูกวางประมาณ 50-70 เมตร แต่เดิมสันเขินปัจจุบันได้รับการขุดลอกแล้วทั้งเมืองในและเมืองนอก

บริเวณด้านหน้าประตูเมืองทุกช่องประตูมีถนนดินทอดข้ามคูเข้าไปสู่ภายในเมืองทั้งเมืองในและเมืองนอก

สระน้ำและหนองน้ำ จากการสำรวจสภาพพื้นที่ภายในเมืองศรีเทพปรากฏร่องรอยของสระน้ำและหนองน้ำอยู่เป็นจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วทั้งเมือง มีทั้งสระขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่ มีทั้งรูปกลมและรูปสี่เหลี่ยม

สระน้ำของเมืองในส่วนใหญ่มีขนาดไม่ใหญ่โตนัก ดินเขิน และบางสระก็ได้รับการขุดลอกแล้ว มีทั้งสิ้นราว 70 สระ บางสระที่อยู่ในบริเวณโบราณสถานสำคัญก็จะมีการกรูขอบสระด้วยศิลาแลง เช่น ที่ปราสาทสองพี่น้องและปราสาทศรีเทพ สระที่มีความสำคัญและมีขนาดใหญ่ที่สุดภายในเมือง คือ สระปราสาท เป็นสระรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 120 เมตร ยาว 125 เมตร ลึกประมาณ 3 เมตร ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของปราสาทศรีเทพ

สระน้ำของเมืองนอกมีทั้งสิ้นราว 30 สระ มีสระที่สำคัญและมีขนาดใหญ่จำนวน 3 สระ คือ

สระขวัญ เป็นสระรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 150 เมตร ยาว 200 เมตร ลึกประมาณ 4 เมตร ขอบสระเป็นคันดินสูงประมาณ 2 เมตร เหนือระดับผิวดินมีช่องทางระบายน้ำจากด้านนอกเข้าสู่สระทางด้านทิศตะวันตกสระแห่งนี้ตั้งอยู่กลางเมืองก่อนไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองนอก ในปัจจุบันดินเขินแต่ก็ยังมีน้ำขังอยู่บ้างในช่วงฤดูฝน

สระหนองไผ่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของสระขวัญ มีขนาดเล็กกว่าสระขวัญ คือมีเส้นผ่าศูนย์กลางราว 40 เมตร มีรูปทรงไม่แน่นอน เข้าใจว่าคงจะเป็นสระหรือหนองน้ำตามธรรมชาติใกล้ๆ กันนั้นมีเนินดินและกลุ่มโบราณสถานตั้งอยู่

หนองสองห้อง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองนอกเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมใกล้หนองน้ำมีซากโบราณสถานและกลุ่มศิลาแลงจำนวนมากซึ่งมีลักษณะคล้ายศิลาแลงธรรมชาติ

ทางด้านนอกเมืองออกไป ยังมีสระน้ำสำคัญอีกสระหนึ่งคือ สระแก้ว อยู่ทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองนอกตรงข้ามกับประตูทางเข้าสระขวัญ ขนาดสระยาว 150 เมตร กว้าง 110 เมตร ลึกประมาณ 4 เมตร ปัจจุบันมีน้ำขัง สระแก้วมีลักษณะคล้ายคลึงกับสระขวัญ ขอบสระก่อเป็นคันดินสูงขึ้นมาประมาณ 2 เมตร และด้านบนของคันดินถูกปราบเป็นพื้นราบ กว้างประมาณ 3 เมตร

เป็นที่น่าสังเกตว่าในบริเวณใกล้เคียงกับสระน้ำมักจะปรากฏซากโบราณสถานและลักษณะของเนินดินที่เคยเป็นที่อยู่อาศัย

2.2 หลุมขุดค้นทางโบราณคดี

ในปี พ.ศ. 2531 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 0971 (MN1/88) ซึ่งตั้งอยู่บนเนินดินขนาดย่อมแห่งหนึ่งภายในเขตเมืองใน ขณะเดียวกันก็ได้ขุดค้นทางโบราณคดีบนเนินดินห่างจากตัวโบราณสถานมาทางทิศตะวันตก

เจียงใต้เล็กน้อย (ปัจจุบันคือบริเวณอาคารคลุมหลุมขุดค้น) หลังจากขุดลงไปได้ประมาณ 1 เมตร ได้พบโครงกระดูกข้างขนาดความยาวประมาณ 3.75 เมตร ลักษณะนอนตะแคงซ้าย หันศีรษะไปทางทิศเหนือ กระดูกขาหน้าของข้างทับซ้อนไขว้กันอยู่ ส่วนขาหลังเหยียดตรง สภาพของโครงกระดูกค่อนข้างสมบูรณ์ โดยมีกลุ่มภาชนะดินเผาที่เกือบสมบูรณ์ 3 กลุ่ม อยู่ทางด้านเหนือของกะโหลกศีรษะ รวมทั้งได้พบชิ้นส่วนหินบดอยู่ในบริเวณเดียวกัน สูงขึ้นมา จากโครงกระดูกข้างในระดับใต้ผิวดินเล็กน้อยพบแนวกำแพงก่อด้วยศิลาแลงลักษณะคล้ายล้อม หลุมที่ฝังโครงกระดูกข้างไว้ ระดับที่พบโครงกระดูกข้างนี้อยู่ในระดับใกล้เคียงกับฐาน โบราณสถานชั้นล่างสุด จึงน่าจะเป็นของร่วมสมัยกันและเกี่ยวข้องกันทางใดทางหนึ่ง และเมื่อ ขุดค้นในระดับที่ลึกลงไปอีกจากชั้นดินที่พบโครงกระดูกข้าง ได้พบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน 5 โครงอยู่ในชั้นดินระดับลึกลงไปจากผิวดินราว 4 เมตร โครงกระดูกที่สมบูรณ์ 1 โครง เป็นเพศ หญิงนอนหงายหันศีรษะไปทางทิศเหนือ ที่แขนซ้ายบริเวณข้อศอกมีกำไลสำริดสวมอยู่ ในมือ ซ้ายถือเครื่องมือเหล็กปลายแหลมยาวประมาณ 50 เซนติเมตร ที่คอมีเครื่องประดับทำจาก แร่คาร์เนเลียนสีส้ม ความยาวของโครงกระดูกจากศีรษะถึงปลายเท้าประมาณ 180 เซนติเมตร และพบลูกปัดดินเผากระจายอยู่ทั่วไป

โครงกระดูกอีก 2 โครง อยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ โครงหนึ่งอยู่ทางขวามือของ โครงแรกหันศีรษะไปทางทิศเหนือแต่ไม่พบกะโหลกศีรษะในมือซ้ายมีเครื่องมือเหล็กปลาย แหลมเช่นเดียวกัน ที่ปลายเท้ามีภาชนะดินเผาวางอยู่ พบลูกปัดดินเผากระจายอยู่บริเวณโครง กระดูก อีกโครงหนึ่งอยู่ทางซ้ายของโครงแรกเป็นโครงเล็กพบเฉพาะส่วนตั้งแต่เหนือเอวขึ้นมา น่าจะเป็นโครงกระดูกของเด็ก ที่เหนือศีรษะมีภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ฝังรวมอยู่ นอกจากนี้ยัง พบลูกปัดดินเผากระจายอยู่โดยรอบ โครงกระดูกอีก 2 โครงอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ ฝังอยู่ บริเวณระหว่างท่อนกระดูกขาในระดับเหนือกว่าโครงกระดูกแรกเล็กน้อย มีลักษณะเป็นการฝัง ศพครั้งที่สอง คือ นำกระดูกที่ได้เคยฝังแล้วครั้งหนึ่งมารวบรวมใส่ในภาชนะดินเผาแล้วนำมาฝัง ใหม่ โดยใส่กำไลสำริดและลูกปัดลงในภาชนะก่อนนำไปฝังด้วยโครงกระดูกเหล่านี้สามารถ กำหนดอายุได้ว่ามีอายุอยู่ในราว 2,000 ปีมาแล้ว

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้นแห่งนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการชุมชนของเมืองศรีเทพที่เติบโตมาจากชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอน ปลายเมื่อประมาณ 2,000 ปีที่แล้วและมีความสืบเนื่องต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยที่มีการก่อตั้งเมือง และรับเอาอารยธรรมความเจริญจากภายนอกตามกระแสความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยโดย ปรากฏหลักฐานการฝังศพของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และหลักฐานในชั้นดินที่ แสดงถึงการอยู่อาศัยสืบเนื่องมาจนกระทั่งมีการก่อสร้างโบราณสถานแบบทวารวดีคือ โบราณสถานหมายเลข 0971 ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกันนี้ และสืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงสมัยที่ เมืองศรีเทพรับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรโบราณสถานแห่งนี้ก็ได้ถูกตัดแปลงเป็นเทวาลัยในศาสนา ฮินดู

2.3 โบราณสถานเขาค้างใน

เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองในซึ่งเมื่อดูจากขนาดและตำแหน่งที่ตั้งแล้วอาจจะกล่าวได้ว่าโบราณสถานแห่งนี้อาจเป็นศาสนสถานสำคัญประจำเมือง

โบราณสถานเขาค้างใน เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธ สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยแรกสร้างเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ศาสนสถานดังกล่าวประกอบด้วยสถาปัตยกรรมประธานได้แก่สถูปขนาดใหญ่ ปัจจุบันเหลือแต่ส่วนฐานซึ่งมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 28 X 44 เมตร สูงประมาณ 12 เมตร ก่อด้วยศิลาแลงเป็นวัสดุหลัก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นสู่ลานชั้นบนซึ่งปัจจุบันยังเหลือร่องรอยปูนฉาบเป็นพื้นอยู่ทางด้านทิศตะวันตกแต่เดิมปรากฏหลุมลักลอบขุดขนาดใหญ่มีร่องรอยฐานรูปสี่เหลี่ยมเหลืออยู่เล็กน้อย จึงสันนิษฐานว่าที่ลานส่วนบนของโบราณสถานนี้คงจะมีสถูป มณฑปหรือวิหารอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ประดิษฐานสิ่งเคารพตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ด้านหน้าคือทางทิศตะวันออกเป็นลานกว้างเพื่อประกอบพิธีกรรมหรือเป็นลานบูชา ที่ริมขอบลานทางด้านขวามีร่องรอยของฐานสิ่งก่อสร้างทำด้วยอิฐซึ่งอาจเป็นฐานของสถูปหรือวิหารขนาดเล็กเหลืออยู่ 1 แห่ง แต่ขอบลานทางด้านซ้ายไม่ปรากฏ อาจจะเคยมีอยู่แต่พังทลายไป

ส่วนฐานที่ก่อด้วยศิลาแลงตลอดความสูงที่เห็นอยู่ทั้งหมดนั้นแต่เดิมฉาบปูนและมีลวดลายปูนปั้นประดับปัจจุบันยังเหลือลวดลายปูนปั้นให้เห็นเป็นแห่งๆที่เหลือมากที่สุดคือลวดลายปูนปั้นที่ส่วนฐานล่างทางด้านทิศใต้ และทิศตะวันตก

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมส่วนฐานเท่าที่เหลืออยู่สันนิษฐานว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับฐานโบราณสถานวัดโขลงสุวรรณคีรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี คือภายนอกทำเป็นรูปร่างวิหารทั้งหลังโดยการฉาบปูนและประดับลวดลายปูนปั้นลวดลายชั้นล่างสุดเป็นแถวของลายก้านขดแบบที่นิยมกันอยู่ในสมัยทวารวดี ถัดขึ้นมาในส่วนของท้องไม้ที่เจาะช่องสี่เหลี่ยมตามแนวยาว มีรูปคนแคระและรูปช้างประดับเรียงเป็นแถวรูปคนแคระที่ประดับอยู่นี้เป็นคนแคระที่มีหัวเป็นคนและเป็นสัตว์ต่างๆ ได้แก่ หัวลิง หัวสิงห์ และหัวควาย ชั้นเหนือขึ้นไปเป็นชั้นหน้ากระดานซึ่งคงประดับลายก้านขดเช่นเดียวกับชั้นล่าง ถัดชั้นนี้ไปเป็นลายกรอบสี่เหลี่ยมเล็กๆ เรียงกันเป็นแถวส่วนบนขึ้นไปพังทลายไม่เหลือร่องรอยคนแคระและสัตว์ที่ประดับอยู่ที่ฐานนี้วางทำในลักษณะทำแบก ซึ่งเมื่อดูจากภาพรวมทั้งหมดแล้วจะดูเหมือนว่าคนแคระและสัตว์เหล่านี้กำลังแบกหรือค้ำโบราณสถานแห่งนี้อยู่ ลักษณะการเจาะช่องมีประติมากรรมรูปคนแคระค้ำฐานโบราณสถานดังกล่าวมีปรากฏที่โบราณสถานหลายแห่งในสมัยทวารวดี เช่น โบราณสถานวัดโขลงสุวรรณคีรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี โบราณสถานวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี โบราณสถานในเมืองโบราณโคกไม้เดน จังหวัดนครสวรรค์ โบราณสถานในเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และโบราณสถานที่ยอดเขาค้างในนครปฐม เป็นต้น

นอกจากสถาปัตยกรรมประธานแล้วภายในบริเวณซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง ยังมีสิ่งก่อสร้างขนาดเล็กได้แก่ วิหาร เจดีย์ราย และอาคารประกอบพิธีกรรมต่างๆ อยู่โดยรอบ ส่วนธรรมจักรศิลาขนาดใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าโบราณสถานนั้นเป็นโบราณวัตถุที่ได้รับมอบมาจากอำเภอสรีเทพและไม่ทราบที่มาแน่ชัด แต่มีผู้เล่าว่าแต่เดิมอยู่ที่โบราณสถานเขาค้างนอกทางเหนือเมืองขึ้นไปราว 2 กิโลเมตรซึ่งเป็นโบราณสถานที่ยังมีได้ทำการขุดแต่งและบูรณะธรรมจักรศิลานี้โดยปกติตั้งอยู่บนยอดเสาที่ตั้งอยู่ด้านหน้าสฤปสำคัญในสมัยทวารวดี เป็นสัญลักษณ์ของการประกาศพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแต่เดิมที่โบราณสถานเขาค้างในก็อาจจะมีธรรมจักรลักษณะเช่นเดียวกันนี้แต่คงจะสูญหายไป

โบราณสถานเขาค้างใน เป็นสถาปัตยกรรมสำคัญที่มีอายุการใช้งานนับเป็นร้อยๆ ปีหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้บ่งชี้ว่าได้สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งคงจะเป็นระยะเดียวกันกับการก่อตั้งเมือง โดยในระยะแรกอาจจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาแบบหินยานหรือเถรวาทตามที่นิยมนับถือกันในสังคมวัฒนธรรมทวารวดีในระยะแรก ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 14 จึงได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นพุทธศานาพุทธมหายาน ซึ่งก็เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมวัฒนธรรมทวารวดีทั่วไปในระยะนี้ จึงมีการค้นพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์หลายองค์ ณ โบราณสถานแห่งนี้ซึ่งสถาปัตยกรรมประธานก็คงจะได้มีการซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงหรือสร้างขึ้นใหม่ในระยะเวลาที่เช่นเดียวกัน เพราะลวดลายปูนปั้นที่ปรากฏนั้นเป็นลักษณะของลวดลายปูนปั้นในสมัยทวารวดีที่กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 14

โบราณสถานเขาค้างในยังคงอยู่เป็นศาสนสถานของชุมชนเรื่อยมาจนแม้เมื่อเมืองศรีเทพปรากฏอิทธิพลวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณซึ่งนับถือศาสนาฮินดูอย่างเด่นชัดแล้ว ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 ดังที่ได้มีการค้นพบพระพุทธรูปที่เขาค้างในซึ่งมีลักษณะอิทธิพลเขมรสมัยบาปวนและนครวัด อาจเป็นไปได้ว่าโบราณสถานเขาค้างในคงจะมีบทบาทต่อชุมชนควบคู่มากับเมืองศรีเทพตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปพร้อมๆ กันในราวพุทธศตวรรษที่ 18

สำหรับชื่อที่แท้จริงของโบราณสถานเขาค้างในขณะนี้ยังไม่พบหลักฐาน “เขาค้างใน” เป็นชื่อที่ชาวบ้านในปัจจุบันเรียกเนื่องจากในสมัยที่ยังไม่มีการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ถูกปกคลุมด้วยเนินดินและต้นไม้คล้ายกับเป็นภูเขา ส่วนคำว่า “ค้าง” มีที่มาจากความเชื่อที่ว่า สถานที่แห่งนี้เป็นที่เก็บสิ่งของมีค่าหรือเป็นคลังอาวุธในสมัยโบราณ ส่วนคำว่า “ใน” หมายถึงภายในเมือง เป็นการบ่งชี้ว่าเป็นเขาค้างองค์ที่ตั้งอยู่ภายในเมือง

2.4 ปรากฏสองพี่น้อง

เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ในกลุ่มศาสนสถานกลางเมืองเช่นเดียวกับโบราณสถานเขาค้างในสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 เป็นโบราณสถานที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบเขมร ชื่อปรากฏสองพี่น้องเป็นชื่อที่ชาวบ้าน

เรียกเช่นเดียวกัน เนื่องจากพบว่ามีปราสาท 2 องค์ตั้งอยู่เคียงกัน องค์หนึ่งใหญ่องค์หนึ่งเล็กจึงเรียกว่าปราสาทสองพี่น้อง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของปราสาทหรือปราสาทประธานประกอบด้วยปราสาทประธานสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันตก เป็นปราสาทก่ออิฐไม่สอปูนมีร่องรอยปูนฉาบอยู่ภายนอก ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงที่ทำเป็นชุกชานบัวหรือฐานบัวสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมขนาดใหญ่อันหนึ่ง 3 ชั้น มีทางเข้าด้านหน้าทางเดียว เรือนธาตุมีมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ทิศ ทิศเหนือทิศตะวันออก และทิศใต้ เป็นมุขสันติดกับตัวปราสาท ช่องประตูทำเป็นประตูหลอก ส่วนด้านทิศตะวันตกทำมุขยื่นออกมาเป็นห้องยาวเชื่อมต่อกับมณฑปด้านหน้า เป็นช่องทางเข้าสู่ภายในปราสาทได้ หลังคาปราสาทปัจจุบันพังทลายจนไม่เห็นรูปทรง แต่ถ้าจะเทียบกับสถาปัตยกรรมขอมในรุ่นเดียวกันแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่า คงจะประกอบด้วยชั้นเชิงบาตรซึ่งโดยปกติแล้วมักจะมีจำนวน 5 ชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป บนยอดสุดมักประดับด้วยกลศ (กะ-ละ-สะ) คือหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ปักด้วยตรีศูลหรือปัญญาศูลหล่อด้วยโลหะ บนชั้นเชิงบาตรแต่ละชั้นประดับด้วยกลีบขนุนปราสาทเรียงรายเป็นระยะในแต่ละด้าน และที่มุมหลักทั้งสี่ของชั้นเชิงบาตรแต่ละชั้นประดับกลีบขนุนปราสาทรูปสามเหลี่ยมซึ่งเรียกว่านาคปัก หลังคาปราสาทจึงมีลักษณะสอบเข้าคล้ายรูปพุ่ม อย่างเช่นหลังคาปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง

ลักษณะแผนผังของปราสาทอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมด้านนอกทั้ง 4 ด้านองค์ปราสาทค่อนข้างสูง เท่าที่เหลืออยู่สูงประมาณ 7 เมตร ผังห้องภายในทั้งสามด้านคือ ด้านทิศเหนือ ตะวันออก และทิศใต้ จะเป็นช่องซุ้มจระนำยอดซุ้มเป็นรูปสามเหลี่ยม อาจจะใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือเครื่องบูชาหรือเครื่องให้แสงสว่างอย่างใดอย่างหนึ่ง ภายในปราสาทมีแท่นศิลาแลงสำหรับประดิษฐานรูปเคารพ โดยตรงกลางแท่นจะเป็นรูปเพื่อใช้เสียบยึดเศียรฐานรูปเคารพให้มั่นคง

มุขปราสาทด้านทิศตะวันตกยาวประมาณ 10 เมตร ฐานก่อด้วยศิลาแลงเป็นชุกชานของฐานบัวเช่นเดียวกันผนังมุขปราสาทก่อด้วยอิฐ จากการขุดแต่งได้พบลูกมะหวดและกรอบหน้าต่างทำด้วยหินทรายตกอยู่ใต้ผนังมุขปราสาทด้านทิศใต้ จึงสันนิษฐานว่าผนังด้านทิศใต้และน่าจะรวมถึงผนังด้านทิศเหนือด้วย คงจะเจาะผนังเป็นช่องหน้าต่างและมีซี่กรงลูกมะหวดประดับ สำหรับหลังคามุขปราสาทซึ่งสูญหายไปหมดแล้วนั้นคงจะก่อด้วยอิฐซ้อนเหลื่อมเข้าหากันเป็นรูปโค้งเลียนแบบเครื่องไม้ มีหน้าบันชั้นลดเช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมเขมรโดยทั่วไป

ด้านหน้าติดกับมุขปราสาทออกมานั้น มีฐานอาคารรูปกากบาทก่อด้วยศิลาแลง คงจะเป็นมณฑปด้านหน้าปราสาทซึ่งมักจะพบเสมอในสถาปัตยกรรมเขมร มณฑปนี้ก็คงจะมีผนังก่อด้วยอิฐและหลังคาก่อด้วยอิฐเป็นรูปโค้งเลียนแบบหลังคาเครื่องไม้เช่นเดียวกับมุขปราสาท มีช่องหน้าต่างประดับลูกมะหวดเช่นเดียวกัน และมีช่องประตูทางเข้าและหน้าบันประกอบโดยรอบทางด้านทิศเหนือ ใต้ และตะวันตก โดยปกติมณฑปนี้สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าไปภายในเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนองค์ปราสาทหรือปราสาทซึ่งเรียกว่า"วิมาน"

นั้นเป็นที่ประดิษฐานคิวลิ่งค์หรือรูปเคารพ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สงวนไว้เฉพาะแต่พราหมณ์หรือนักบวชที่สามารถเข้าไปประกอบพิธีกรรมภายในครมฤคฤหะคือห้องภายในปราสาทได้เพียงพวกเดียว ภายในมณฑปนั้นถ้าเป็นลัทธิไศวนิกายก็อาจจะเป็นที่ตั้งรูปโคนนทิหมอบซึ่งมีความหมายถึงพาหนะของพระศิวะหรือพระอิศวรก็ได้

ทางด้านทิศใต้ของปราสาทประธาน มีปราสาทขนาดเล็กอีก 1 องค์ แต่เดิมเหลือเพียงส่วนของเรือนธาตุช่วงล่าง ต่อมาได้ซ่อมแซมบูรณะต่อเติมขึ้นไปจากเดิมอีกเล็กน้อย เพื่อติดตั้งทับหลังที่ตกอยู่ในบริเวณเดียวกัน

ฐานชั้นล่างสุดของปราสาทหรือปรางค์องค์เล็กเป็นฐานปัทม์ก่อด้วยศิลาแลง เชื่อมต่อเป็นฐานเดียวกันกับฐานชั้นแรกขององค์ใหญ่ ถัดขึ้นมาเป็นส่วนขององค์ปรางค์ก่อด้วยอิฐลักษณะการก่ออิฐเป็นแบบเดียวกับปรางค์องค์ใหญ่ แผนผังภายนอกขององค์ปรางค์ก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมเช่นเดียวกัน ทางด้านหน้าคือทางด้านทิศตะวันตกมีประตูทางเข้าสู่ครมฤคฤหะหรือห้องภายในองค์ปรางค์ ส่วนอีก 3 ด้านคือด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้ทำเป็นประตูหลอก รูปทรงส่วนบนขององค์ปรางค์ ก็คงจะมีลักษณะเช่นเดียวกับปรางค์องค์ใหญ่

นอกจากปรางค์ 2 องค์และฐานมณฑปด้านหน้าปรางค์แล้ว ยังพบทางเดินและอาคารเล็กๆ อีกหลายหลังซึ่งคงจะใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

จากการขุดแต่งโบราณสถานได้พบหลักฐานชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญหลายส่วนที่สามารถบอกอายุสมัยการก่อสร้างได้ เช่น ทับหลัง และเสาประดับกรอบประตู ซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 และจากเรื่องราวที่ปรากฏบนทับหลังซึ่งสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพระศิวะประกอบกับได้พบชิ้นส่วนคิวลิ่งค์ ฐานโยนิ และโคนนทิในบริเวณโบราณสถาน จึงสันนิษฐานว่าเมื่อแรกสร้างโบราณสถานแห่งนี้คงจะเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกายซึ่งสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 แต่ทว่า คิวลิ่งค์ ฐานโยนิ และโคนนทิที่พบนั้นปรากฏว่าถูกฝังไว้ในพื้นดินในระดับใต้ฐานอาคาร จึงสันนิษฐานว่าเทวสถานแห่งนี้คงจะถูกเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาหายานตามกระแสความนิยมที่แพร่มาจากเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในระหว่าง พ.ศ. 1724-1760 และโบราณสถานแห่งนี้ก็คงจะถูกทิ้งร้างไปพร้อมๆ กับเมืองศรีเทพในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้

นอกจากหลักฐานดังกล่าวแล้ว ยังมีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่น่าสนใจและอาจก่อให้เกิดความสับสนในการตีความทางประวัติศาสตร์ได้ นั่นคือการค้นพบเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพ ที่บริเวณทางเดินรูปกากบาทซึ่งเป็นทางเดินเข้าด้านหน้าโบราณสถานแห่งนี้ เทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพนี้กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นอายุที่มีความเก่าแก่กว่าตัวโบราณสถานมากจึงอาจเป็นไปได้ว่าเทวรูปองค์นี้อาจจะถูกเคลื่อนย้ายมาในสมัยหลัง เช่นเดียวกับอัมพจันทร์ศิลารูปครึ่งวงกลมซึ่งสลักเป็นรูปดอกบัวครึ่งวงกลมที่อยู่ด้านหน้าประตูทางเข้าสู่ห้องครมฤคฤหะของปรางค์องค์ใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะของอัมพจันทร์ศิลาที่นิยมกันอยู่ในสมัยทวารวดี จึงอาจเป็นไปได้ว่าอาจจะมีการเคลื่อนย้ายมาในสมัยหลังเช่นเดียวกัน แต่ถ้า

เป็นรูปเคารพที่อยู่ที่นี่มาแต่เดิมก็อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าอาจจะมีโบราณสถานที่มีอายุ
รุ่นเดียวกับรูปเคารพดังกล่าวถูกโบราณสถานรุ่นหลังสร้างซ้อนทับอยู่ข้างใต้

2.5 ปราสาทศรีเทพ

เป็นศาสนสถานที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมรูปแบบปราสาทในศิลปะเขมร
ตั้งอยู่ทางด้านหลังในแนวแกนเดียวกับปราสาทสองพี่น้อง โดยระหว่างโบราณสถานทั้งสองแห่งนี้
มีกลุ่มโบราณสถานซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลงประกอบด้วยทางเดินปูศิลาแลงซึ่งอาจเป็น
ทางเดินเชื่อมระหว่างเทวาลัยทั้งสองอยู่ตรงกลางและมีฐานอาคารก่อด้วยศิลาแลงสองหลังอยู่
ทาง ด้านทิศใต้เป็นรูปยาวขนานไปกับทางเดินจากการขุดแต่งอาคารนี้พบร่องรอยของหลุมเสา
ไม้และกระเบื้องมุงหลังคาซึ่งแสดงว่าเป็นอาคารที่มีหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง คงจะเป็น
อาคารที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

เมื่อผ่านเข้าไปในบริเวณโบราณสถานปราสาทศรีเทพแล้วจะพบว่า องค์ปราสาท
ประธานเป็นปราสาทอิฐขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงซึ่งตั้งอยู่บนฐานที่ยกพื้นสูงขึ้นมาจาก
ระดับผิวดินเดิม โดยการก่อศิลาแลงเป็นกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสสูงขึ้นมาจากพื้นดินเดิมราว
1 เมตร แล้วถมอัดดินลงไปในการอบศิลาแลงปรับระดับให้เรียบเป็นลานกว้างรองรับปราสาท

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของปราสาทเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเขมร
โบราณเช่นเดียวกับปราสาทสองพี่น้อง ประกอบด้วยฐานศิลาแลงแบบฐานบัวลูกฟัก 2 ชั้น มีมุข
ทั้ง 4 ด้าน ส่วนเรือนธาตุและเครื่องบนก่อด้วยอิฐที่ผ่นขัดจนเรียบสนิทและไม่สอปูน ความสูง
ขององค์ปราสาทหรือปราสาทเท่าที่เหลืออยู่ราว 13 เมตร รูปร่างขององค์ปราสาทคงมีลักษณะ
เช่นเดียวกับปราสาทสองพี่น้องดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ไม่พบการก่อมุขยื่นออกมาทางด้าน
หน้าปราสาท พบเพียงร่องรอยหลุมเสากลมขนาดใหญ่จำนวน 5 หลุมเรียงอยู่ที่ฐานศิลาแลงชั้น
ล่างสุดบริเวณด้านหน้าทางขึ้น และพบชิ้นส่วนซากไม้เสียบยื่นออกมาจากองค์ปราสาทด้านหน้า
รวมทั้งพบกระเบื้องมุงหลังคาชนิดกระเบื้องโค้งหรือกระเบื้องกาบกล้วยที่เรียกว่ากาบจำนวน
มาก ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องที่เคยคลุมอยู่บริเวณ
ด้านหน้าปราสาทซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก

ข้างหน้าทั้งด้านซ้ายและขวาของปราสาทมีฐานอาคารศิลาแลงหลังเล็ก ๆ
2 หลัง คือ บรรณาลัยหรือห้องสมุดที่เก็บคัมภีร์ทางศาสนาของพราหมณ์ ซึ่งมักจะปรากฏอยู่เป็น
ปกติตามระเบียบการก่อสร้างของสถาปัตยกรรมเขมร อาคารทั้งสองหลังนี้คงจะมีหลังคาเป็น
เครื่องไม้มุงกระเบื้องเช่นเดียวกันเนื่องจากพบร่องรอยหลุมเสาบนฐานอาคาร

ด้านหน้าของโคปุระหรือประตูทางเข้าออกมีฐานอาคารและทางเดินยกพื้น
รูปกากบาท ที่ปลายสุดพบโกลนพญานาคแผ่พังพานคอกอยู่ในบริเวณนั้น แต่เดิมคงจะเป็นเศียร
ของพญานาคปูนปั้นที่มีโกลนศิลาแลงอยู่ภายในแผ่พังพานอยู่บริเวณปลาย 2 ข้างของทางเดินที่
เรียกว่าสะพานนาค โดยมีลำตัวพญานาคทอดยาวเป็นราวสะพานตามความนิยมในศิลปะเขมร
ด้านซ้ายของสะพานนาคมีทางเดินปูศิลาแลงสู่ฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ทอดยาวขนานกับ

สะพานนาคร ถัดมาทางทิศตะวันออกใกล้กับฐานไพทีมีอาคารรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงอีก 1 หลัง ขณะขุดแต่งได้พบประติมากรรมหินทรายรูปเทพซัมภละหรือกุเวรซึ่งเป็นเทพแห่งความมั่งคั่งอยู่ใกล้ๆกับอาคารหลังนี้ ส่วนทางด้านหน้าโคปุระก็ได้พบประติมากรรมหินทรายเช่นเดียวกัน เป็นประติมากรรมรูปทวารบาลซึ่งน่าจะเป็นทวารบาลคู่เดียวกันกับทวารบาลจากเมืองศรีเทพปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 18

อายุสมัยของโบราณสถานแห่งนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 เนื่องจากได้พบทับหลังที่สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงสมัยดังกล่าวโดยจุดประสงค์ในการสร้างเพื่อเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูแต่ต่อมาได้มีการเตรียมการก่อสร้างหรือซ่อมแซมศาสนสถานแต่ยังไม่แล้วเสร็จ โดยพบหินรูปกลีบขนุนที่ใช้ประดับบนชั้นหลังคาปราสาทถูกสลักทิ้งค้างไว้เพียงโกลนวางอยู่ใกล้ฐานปราสาท ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงการพยายามซ่อมแปลงแก้ไขศาสนสถาน ในช่วงระยะเวลาเดียวกับที่มีการนำเอารูปเคารพของศาสนาฮินดูไปฝังไว้ในบริเวณปราสาทสองพี่น้อง โดยอาจจะแสดงถึงการเปลี่ยน ศาสนสถานในศาสนาฮินดูเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธมหายาน ซึ่งเป็นความนิยมในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18 แต่ยังไม่ทันสำเร็จก็มีเหตุต้องทิ้งร้างไปเสียก่อน

นอกจากโบราณสถานที่ปรากฏอยู่บนผิวดินแล้ว ในปีงบประมาณ 2544 ได้มีการขุดตรวจทางโบราณคดีบริเวณฐานปราสาทศรีเทพและบรรณาลัยเพื่อวางแผนความมั่นคงในการบูรณะได้พบรากฐานของสิ่งก่อสร้างรุ่นก่อนที่ถูกปิดทับอยู่ข้างใต้จึงได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีในปีถัดมาเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมโดยทำการขุดค้นพื้นที่บนฐานไพทีที่รองรับองค์ปราสาทและบรรณาลัยในบริเวณส่วนหน้าหรือด้านทิศตะวันตกขององค์ปราสาท พบโบราณวัตถุและโบราณสถานหลายยุคหลายสมัยซ้อนทับกันอยู่ซึ่งเป็นข้อมูลหลักฐานใหม่ที่ทำให้เห็นพัฒนาการของการใช้พื้นที่บริเวณปราสาทศรีเทพ แม้ว่าการขุดค้นจะไม่สามารถกระทำได้อย่างสมบูรณ์เนื่องด้วยพื้นที่ขุดค้นที่จำกัดเพราะมีสิ่งก่อสร้างซ้อนทับกันอย่างหนาแน่น และต้องคำนึงถึงความมั่นคงปลอดภัยขององค์ปราสาทและสิ่งก่อสร้างรุ่นบนที่อาจพังทลายลงมา

จากหลักฐานเท่าที่ปรากฏพอจะประมวลได้ว่า มีการใช้พื้นที่ในบริเวณปราสาทศรีเทพมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) โดยในระดับชั้นวัฒนธรรมล่าสุดของหลุมขุดค้นได้พบร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์และโบราณวัตถุ ได้แก่ ดินเผา ดินเผาไฟ เศษถ่าน กระดุกสัตว์ ข้าวสารดำ เศษภาชนะดินเผา ตะคันดินเผา แวดินเผา ลูกปัดแก้ว เป็นต้น โบราณวัตถุเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับโบราณวัตถุที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีแหล่งอื่นๆ ที่สำคัญคือได้พบแนวฐานโบราณสถานซึ่งก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่เรียงเป็นแนวเหลืออยู่เล็กน้อยในระดับความลึก 2.10 เมตร ในหลุมขุดค้นทางด้านทิศตะวันตกของบรรณาลัยหลังทิศเหนือ การเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนี้ในระยะแรกอาจใช้เป็นที่อยู่อาศัยและ

ต่อมาจึงมีการสร้างศาสนสถานขึ้นในที่สุด แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเป็นศาสนสถานในศาสนาใด

ในระยะต่อมาได้พบหลักฐานการก่อสร้างกลุ่มศาสนสถาน ประกอบด้วยอาคารประธานและอาคารบริวารอีกหลายหลัง จากการศึกษาชั้นดินทางโบราณคดี และระดับความลึกของฐานอาคารพบที่มีการก่อสร้างต่อเติมปรับเปลี่ยนอาคารกลุ่มนี้หลายครั้งในห้วงเวลาหลายศตวรรษ ดังนี้

ก่อนที่จะมีการก่อสร้างปราสาทศรีเทพนั้นพบว่าได้เคยมีการก่อสร้างอาคารประธานขนาดใหญ่ก่อฐานด้วยศิลาแลง ปัจจุบันเหลือหลักฐานปรากฏให้เห็นในบริเวณมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทศรีเทพ ด้านหน้าอาคารประธานมีฐานอาคารศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 12 เมตร ยาว 14.60 เมตร ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยศิลาแลง ขนาดกว้างด้านละประมาณ 6 เมตร ลึกประมาณ 5 เมตร และร่องรอยของอาคารซึ่งยังไม่ทราบประโยชน์ใช้สอยอีกหลายแห่ง

ต่อมาได้มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่โดยการรื้ออาคารประธานองค์เดิมเหลือไว้เพียงฐาน และได้สร้างอาคารประธานเป็นปราสาทแบบศิลปะเขมรขึ้นมาใหม่คือปราสาทศรีเทพ ดังที่ลงไปบนฐานเดิม การก่อสร้างปราสาทศรีเทพนี้สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ตามลักษณะสถาปัตยกรรมและการกำหนดอายุทับหลังของปราสาทศรีเทพนั่นเอง นอกจากนี้ยังพบว่าได้มีการถมปรับพื้นที่โดยรอบปราสาทประธานและอาคารบริวารสูงขึ้นมาอีกราว 50 เซนติเมตร และมีการปรับปรุงอาคารเดิม คือ อาคารด้านหน้าปราสาทประธาน โดยการก่อห้ายอาคารเป็นปีกยื่นออกมาทั้งซ้ายและขวาลงบนระดับดินที่ถมปรับแล้ว มีการต่อเติมทางเดินด้านหน้าอาคาร สูงขึ้นมาจากระดับเดิม และต่อเติมขอบสระ ขึ้นมาตามระดับดินที่ถมใหม่ รวมทั้งก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมคือบรรณาลัยหลังทิศเหนือ และบรรณาลัยหลังทิศใต้ แต่บรรณาลัยหลังทิศใต้มีข้อจำกัดของพื้นที่ซึ่งมีสระน้ำตั้งอยู่ก่อนแล้วจึงทำให้อาคารมีขนาดเล็กกว่าและอยู่ในตำแหน่งที่ไม่สมดุลกัน โบราณวัตถุสำคัญที่พบในชั้นวัฒนธรรมนี้ได้แก่ ประติมากรรมศิลารูปพระอิศวร 4 กร สูงประมาณ 12 เซนติเมตร มีรูปแบบศิลปะที่แสดงอิทธิพลศิลปะเขมรแบบบันทายศรี - คลัง กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งสอดคล้องกับการกำหนดอายุของทับหลังและลักษณะทางสถาปัตยกรรม ทั้งยังอาจเป็นหลักฐานหนึ่งที่บ่งชี้ว่าศาสนสถานรุ่นนี้สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูแบบไศวนิกาย

ในระยะสุดท้ายได้มีการปรับพื้นที่ครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง โดยการถมดินสูงขึ้นมาอีกราว 30 เซนติเมตร จนกระทั่งกลบสระน้ำและฐานอาคารต่าง ๆ จนหมดสิ้นเหลือไว้เพียงบรรณาลัยทั้งสองหลังที่มีการก่อสร้างต่อเติมขึ้นมาใหม่บนฐานเดิม และมีการก่อสร้างทางเดินเชื่อมต่อจากซุ้มประตูทางเข้าทางด้านหน้าพาดทับมาบนอาคารด้านหน้าปราสาทเดิมที่ถูกกลบทับไปแล้ว การปรับพื้นที่และก่อสร้างครั้งสุดท้ายนี้สันนิษฐานว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตามการกำหนดอายุของทวารบาลซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมรุ่นหลังสุดที่

พบที่ปราสาทศรีเทพ โดยในระยะนี้อาจจะมีการปรับเปลี่ยนศาสนสถานในศาสนาฮินดูให้เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธแบบมหายานตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในดินแดนที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในช่วงเวลานั้นก็เป็นได้

2.6 โบราณสถานเขาค้างนอก

(อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, 2552, เอกสารโรเนียว)

โบราณสถานเขาค้างนอกตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 11 บ้านสระปรือ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ อยู่ทางด้านทิศเหนือของเมืองโบราณศรีเทพห่างออกไปราว 2 กิโลเมตรสามารถเดินทางเข้าสู่โบราณสถานแห่งนี้โดยการใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลขที่ 21 (สระบุรี - หล่มสัก) จากสระบุรีมุ่งตรงสู่อำเภอศรีเทพ เมื่อถึงกิโลเมตรที่ 102 เลี้ยวขวาไปตามทางหลวงหมายเลข 2211 ประมาณ 9 กิโลเมตร ผ่านโรงเรียนบ้านบึงนาจาน และเลี้ยวซ้ายไปตามถนนลูกรังมุ่งตรงไปยังบ้านสระปรือประมาณ 2 กิโลเมตรก็จะพบโบราณสถานแห่งนี้ ประวัติการดำเนินงานที่ผ่านมา

กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนโบราณสถานเขาค้างนอกและประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มีนาคม 2506 หน้า 859 โดยขึ้นทะเบียนดังนี้ ค้างนอกเมืองศรีเทพบ้านหนองปรือ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ พร้อมทั้งเขตที่ดินรวมเนื้อที่ประมาณ 14 ไร่ 1 งาน ทั้งนี้ได้ขึ้นทะเบียนพร้อม ๆ กับตัวเมืองศรีเทพและปราสาทนอก (ปราสาทฤๅษี)

ที่มาของชื่อเขาค้างนอกเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันมาแต่เดิมเพราะเหตุว่ามีรูปร่างลักษณะคล้ายภูเขาสูงใหญ่และเชื่อกันว่ามีทรัพย์สมบัติและอาวุธเก็บรักษาอยู่ภายใน ประกอบกับในเขตเมืองโบราณศรีเทพมีโบราณสถานที่มีลักษณะคล้ายภูเขาที่เรียกว่า เขาค้างใน จึงได้เรียกโบราณแห่งนี้เป็น เขาค้างนอก

สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี มีลักษณะเป็นเนินดินทรงกลมขนาดใหญ่ มีดินไม้ขึ้นหนาที่บ กว้างประมาณ 85 เมตร ยาวประมาณ 90 เมตร และสูงประมาณ 18 เมตร บริเวณตอนกลางบนยอดสุดมีหลุมที่เกิดจากการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเป็นโพรงลงไป มีเศษอิฐและศิลาแลงกระจายตัวอยู่ทั่วทั้งเนิน จากลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏสันนิษฐานได้ว่า คงมีลักษณะเป็นศาสนสถานเนื่องในวัฒนธรรมทวารวดีที่มีความสำคัญเคียงคู่กันกับโบราณสถานเขาค้างในที่ตั้งอยู่ภายในเมืองโบราณศรีเทพ

นอกจากนี้บริเวณโดยรอบโบราณสถานเขาค้างนอก ยังปรากฏเนินโบราณสถานบริวารขนาดเล็ก กระจายตัวออกไปเป็นแนวตามแนวแกนทิศอีกจำนวน ไม่ต่ำกว่า 20 แห่ง ซึ่งได้ทำการสำรวจในเบื้องต้น แต่ยังมีได้รับการศึกษา อนุรักษ์และพัฒนาแต่อย่างใด

เนื่องจากโบราณสถานแห่งนี้มีความสำคัญและคงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีไม่น้อยไปกว่าโบราณสถานเขาค้างในที่ เป็นโบราณสถานหลักภายในเมืองโบราณศรีเทพ จึงมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องมีการศึกษา อนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานแห่งนี้

เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาให้มีความมั่นคงแข็งแรงและดำรงคงอยู่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของชาติตลอดไป รวมทั้งเพื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดเพชรบูรณ์และประเทศไทย ตลอดจนเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตของเด็กเยาวชน นิสิตนักศึกษาและประชาชนในท้องถิ่น และเพื่อให้เกิดการจ้างงานและกระจายรายได้ในท้องถิ่น อันจักส่งผลให้สามารถปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันที่ยั่งยืนให้แก่ประชาชนท้องถิ่นได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคตต่อไป

ในปีงบประมาณ พ.ศ.2551 กรมศิลปากร โดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้ดำเนินโครงการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเขาค้างนอก ซึ่งเป็นการดำเนินงานศึกษาด้านวิชาการโบราณคดีทั้งหมด รวมไปถึงการออกแบบเพื่อการบูรณะในปีถัดไป

สภาพภายหลังการขุดค้นศึกษาโบราณสถาน

จากการดำเนินงานทางโบราณคดีพบว่าเป็นสถูปเจดีย์ที่มีผังของอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่มีการยกเก็จหรือเพิ่มมุมตามระเบียบแบบแผนของอาคารแบบทวารวดีฐานมีขนาดเฉลี่ย กว้างด้านละประมาณ 64 เมตร ความสูงจากฐานถึงยอดที่คงสภาพเหลืออยู่ประมาณ 20 เมตร โดยใช้ศิลาแลงก่อสูงที่บันขึ้นไปจนมีขนาดใหญ่โต แบ่งเป็น 2 ชั้นหลักๆ โดยแต่ละชั้นสูงประมาณ 5 เมตร

มีการประดับตกแต่งฐานอาคารแต่ละชั้นด้วยการก่อเป็นซุ้มคล้ายอาคารจำลองรูปที่มีเสาประดับคล้ายปราสาทโดยในแต่ละด้านจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยบันไดทางขึ้นแต่ละส่วนจะประดับอาคารจำลอง 3 หลัง โดยประดับอาคารขนาดใหญ่ไว้ตรงกลางและประดับอาคารจำลองที่มีขนาดเล็กกว่าขนาดข้าง และมีเจดีย์ประจำมุมทั้ง 4 ด้าน ซึ่งจะมีลักษณะเช่นนี้ที่ฐานทั้ง 2 ชั้น มีบันไดทางขึ้นสู่ด้านบนทั้ง 4 ด้าน แต่ละด้านมีซุ้มประตูก่อด้วยอิฐและศิลาแลงตั้งอยู่ด้านบน เพื่อผ่านเข้าไปยังลานประทักษิณสำหรับประกอบศาสนพิธีที่ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว

แต่ทั้งนี้จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ไม่ปรากฏร่องรอยของการฉาบปูนและปูนปั้นประดับเหมือนที่โบราณสถานเขาค้างใน พบเพียงชั้นส่วนยอดทรงกลมของสถูปขนาดเล็กที่ใช้ประดับอาคาร เท่านั้น

องค์สถูปด้านบนก่อด้วยอิฐแบบทวารวดีในผังทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างด้านละประมาณ 30 เมตร ลักษณะสถูปประกอบด้วยฐานเขียงที่ซ้อนกันตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงเหนือขึ้นไปพบว่ามีร่องรอยการก่อลดชั้นและยกเก็จที่มุม ซึ่งอาจมีองค์สถูปทรงกลมตั้งอยู่ด้านบน แต่ปัจจุบันพังทลายไปมากแล้ว จนไม่สามารถศึกษารูปทรงที่แน่ชัดได้

บนฐานเขียงของสถูปก่ออิฐด้านบนยังปรากฏร่องรอยของหลุมเสาไม้แต่ไม่พบร่องรอยของกระเบื้องมุงหลังคาดินเผา จึงสันนิษฐานว่าเป็นหลังคาเครื่องไม้ลักษณะเพิงมุงด้วยวัสดุจากธรรมชาติทั้งหมดอยู่รอบฐานสถูปก่ออิฐนอกจากนี้ยังพบร่องรอยการก่อศิลาแลงทับซ้อนอยู่บนชั้นพังทลายแสดงถึงการเข้ามาใช้พื้นที่ประทักษิณพีชิต์ด้านบนในสมัยหลังอีกด้วย

ลักษณะของสถูปก่ออิฐเช่นนี้อาจสามารถเทียบได้กับรูปแบบสถูปเจดีย์สมัยทวารวดีหลายแห่ง อาทิเช่น เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม และ เจดีย์ทุ่งเศรษฐี จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

ผาสุข อินทราวุช (2530, หน้า 15) แห่งภาควิชาโบราณคดีคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ให้ความเห็นว่า โบราณสถานเขาค้างนอกมีลักษณะเป็นมหาสถูปตั้งอยู่นอกตัวเมืองโบราณ อาจารย์คิดการสร้างจากพุทธศาสนาหายาน ที่นิยมสร้างอาคารบนฐานสูง มีรูปแบบผังมณฑลจักรวาล และมีความสัมพันธ์กับเขาดมอรัตน์ ที่ตั้งอยู่ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางทิศตะวันตก เป็นระยะเกือบ 20 กิโลเมตร โดยมีภาพสลักเกี่ยวกับพุทธศาสนาหายานอยู่ภายในถ้ำบนยอดเขา และน่าจะมียุบรวมสมัยกัน

จุดเด่นของโบราณสถานแห่งนี้อยู่ที่ฐานอาคารซึ่งยังคงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ และมีรูปแบบศิลปะอินเดียผสมผสานอยู่มากกล่าวได้ว่าในประเทศไทยยังไม่เคยพบโบราณสถานที่ร่วมสมัยกันที่ยังคงสภาพและมีขนาดใหญ่เท่านี้มาก่อนแสดงคุณค่าทางรูปแบบศิลปกรรมอย่างชัดเจน

โบราณวัตถุสำคัญที่พบได้แก่พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีสลักจากหินทรายสีเขียวมีลักษณะประทับยืนปางแสดงธรรม (วิตรรกะ) 2 พระหัตถ์ พระเศียรมีชมวดพระเกศารูปกันหอยเวียนขวาขนาดใหญ่ และมีประภามณฑลรูปวงกลมอยู่ด้านหลัง ครองจีวรแบบห่มคลุมบางแนบเนื้อ ชายจีวรด้านล่างเป็นริ้ว ขนาดสูง 57 ซม. กว้าง 16 ซม. ส่วนพระบาทชำรุดหักหายไป กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 ปัจจุบัน เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

พระพุทธรูปองค์นี้ขุดพบบริเวณองค์สถูปก่ออิฐด้านทิศตะวันตกซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นการนำพระพุทธรูปเดิมที่อาจเคยประดิษฐานอยู่ที่เขาค้างนอกแห่งนี้มาประดิษฐานใหม่ภายในซุ้มก่อด้วยอิฐบริเวณองค์สถูปด้านทิศตะวันตกและที่พระหัตถ์ข้างซ้ายยังพบว่าอาจมีการสลักเป็นร่องนิ้วพระหัตถ์เพิ่มเติมภายหลังจากที่นิ้วพระหัตถ์ได้ชำรุดหักหายไปในอดีตพระหัตถ์ซ้ายจึงมีลักษณะคล้ายกำลังกำพระหัตถ์อยู่เมื่อศึกษาพุทธลักษณะของพระพุทธรูปองค์นี้แล้วพบว่า เป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยทวารวดี และมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปที่เคยพบจากการขุดศึกษาโบราณสถานเขาค้างในภายในเมืองศรีเทพเช่นเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าโบราณสถานเขาค้างนอกมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบทวารวดี ที่มีขนาดใหญ่และมีความสมบูรณ์มากที่สุดเท่าที่เคยค้นพบในประเทศไทยโดยเป็นสิ่งก่อสร้างประเภทสถูปก่อด้วยอิฐที่ตั้งอยู่บนฐานขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง ประดับตกแต่งฐานโดยรอบทั้ง 2 ชั้นด้วยอาคารจำลองที่มีรูปทรงคล้ายปราสาท มีการใช้พื้นที่ประกอบศาสนพิธีอยู่ด้านบนรอบสถูป มีรูปแบบศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย กำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วงราว 1,200 - 1,300 ปี มาแล้ว และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับชุมชนที่เจริญขึ้นที่เมืองโบราณศรีเทพและบริเวณเขาดมอรัตน์อย่างใกล้ชิดเช่นกัน

ทั้งนี้ยังคงปรากฏร่องรอยของกลุ่มโบราณสถานขนาดเล็กโดยรอบอีกจำนวนไม่น้อยหากได้รับการศึกษาครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดในอนาคตเชื่อได้ว่าจะส่งผลให้ได้ข้อมูลทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเพิ่มมากขึ้นตลอดจนสะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวในภาพรวมของเมืองโบราณศรีเทพและพื้นที่บริเวณใกล้เคียงต่อไป

2.7 ปรากฏการณ์

ปัจจุบันโบราณสถานปรากฏการณ์ตั้งอยู่ภายในเขตวัดป่าสระแก้ว หมู่ที่ 5 บ้านนาหน้าโครม ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทางด้านทิศเหนือของเมืองโบราณศรีเทพ ห่างออกไปราว 2 กิโลเมตร โบราณสถานปรากฏการณ์หรือในชื่อที่ประกาศขึ้นทะเบียนว่า “ปรากฏนอก” ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 80 ตอนที่ 29 ลงวันที่ 26 มี.ค. 2506 หน้า 895 พื้นที่ประกาศขึ้นทะเบียน จำนวน 1 ไร่ 25 ตารางวา แต่พื้นที่จริงในการสำรวจศึกษาในปัจจุบันประมาณ 4.7 ไร่ โดยประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพร้อมกับเมืองโบราณศรีเทพและโบราณสถานเขาค้างนอก

ในปีงบประมาณ พ.ศ.2551 กรมศิลปากรโดยอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ดำเนินโครงการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานปรากฏการณ์งบประมาณทั้งสิ้น 4,500,000 บาท ซึ่งเป็นการดำเนินงานศึกษาด้านวิชาการโบราณคดีและการออกแบบเพื่อการบูรณะปฏิภูมิทัศน์

สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดีนั้น พบว่ามีลักษณะเป็นปราสาทแบบเขมร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก่ออิฐไม่สอปูน มีดินปกคลุมอยู่บริเวณฐานโดยรอบ

สภาพภายหลังการดำเนินงานทางโบราณคดีพบว่าตัวปราสาทก่ออิฐตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงขนาดเล็กไม่สูงนัก ขนาดกว้างด้านละ 7.50 เมตร ตัวปราสาทขนาดกว้างด้านละ 4.60 เมตร ส่วนยอดปราสาทน่าจะประกอบด้วยเรือนชั้นซ้อนลดหลั่นกันประมาณ 4-6 ชั้น มีแนวทางเดินก่อด้วยอิฐเชื่อมมาจากโคปุระด้านหน้าซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก และปรากฏแนวอาคารขนาดเล็กล้อมรอบด้วยแนวกำแพงก่อด้วยศิลาแลง

นอกจากนี้ด้านทิศตะวันออกปรากฏแนวทางเดินเพื่อเป็นทางเข้าสู่ศาสนสถานโดยก่อเป็นขอบด้วยศิลาแลงทอดตัวยาวไปจนกระทั่งถึงสระน้ำด้านนอก พบโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย ได้แก่ ศิวลึงค์ ฐานประติมากรรม และชิ้นส่วนโคนนที ห้างออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปรากฏการณ์ประมาณ 18.5 เมตร พบซากปราสาทขนาดเล็กก่อด้วยอิฐตั้งอยู่ฐานศิลาแลงไม่สูงนักพบชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมหินทรายอยู่บริเวณใกล้เคียง

กำหนดอายุโบราณสถานแห่งนี้ น่าจะมีอายุเก่ากว่าหรือร่วมสมัยกับโบราณสถานปรากฏศรีเทพและปรากฏสองพี่น้อง ที่ตั้งอยู่ภายในเมืองโบราณศรีเทพ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 จากคำบอกเล่าของพระครูสุนทร ธรรมปคุณ เจ้าอาวาสวัดป่าสระแก้ว (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, 2552, หน้า 12) กล่าวว่า โบราณสถานปรากฏการณ์ เดิมเรียกว่า ปรากฏ

หลวงพ่อดาว เนื่องจากหลวงพ่อดาวอดีตเจ้าอาวาสวัดป่าสระแก้ว เป็นผู้บุกเบิกพื้นที่บริเวณนี้ พัฒนาให้เป็นสำนักสงฆ์ซึ่งชาวบ้านก็เรียกปรากฏในชื่อนี้ติดต่อกันมาแต่ชาวบ้านบางกลุ่มก็เรียกว่า “ปรากฏนอก” เนื่องจากเป็นปรากฏที่อยู่นอกกำแพงเมือง ต่อมาในปี พ.ศ.2531 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีจะเสด็จมายังอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเพื่อทอดพระเนตรชมโบราณสถานต่าง ๆ ของเมืองศรีเทพเป็นครั้งแรกคณะสำรวจทางสำนักราชวังเห็นว่าโบราณสถานแห่งนี้ยังไม่มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ และเป็นโบราณสถานสำคัญที่อยู่นอกเมืองที่ยังคงสภาพคงสภาพทางสถาปัตยกรรมค่อนข้างสมบูรณ์จึงหาชื่อเรียกโบราณสถานแห่งนี้เสียใหม่ว่า ปรากฏฤๅษี ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

1. เป็นปรากฏปราสาทที่อยู่นอกเมืองล้อมรอบด้วยป่าเปรียบเสมือนสถานที่บำเพ็ญตบะของฤๅษีไซไฟร นักพรตนักบวช ในป่า
2. มีตำนานพื้นบ้านเมืองศรีเทพเกี่ยวกับการล่มสลายของเมืองศรีเทพ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ฤๅษีดาวัว ฤๅษีตาไฟ ที่มีอาศรมอยู่ในป่านอกเมือง ได้มีการตั้งชื่อเรียกให้สอดคล้องกับเรื่องเล่าตำนานดังกล่าวตามความเชื่อของชาวบ้านว่าเป็นที่อยู่ของฤๅษีที่เกี่ยวข้องกับเมืองศรีเทพ

3. โบราณวัตถุที่สำคัญในเมืองศรีเทพ

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม (2550, หน้า 145-167)

โบราณวัตถุในเมืองศรีเทพในสมัยก่อนได้พบเป็นจำนวนมากซึ่งได้ไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และหน่วยศิลปากรต่างในประเทศแต่ที่เห็นในปัจจุบันที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้นมีจำนวนไม่มากนักพอที่จะกล่าวให้ได้ทราบบ้างดังนี้

3.1 โบราณวัตถุในศาสนาฮินดู

3.1.1 เทวรูปศิลา เทวรูปเป็นประติมากรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูโดยผู้สร้างมีเจตนาในการใช้เป็นรูปเคารพแทนองค์เทพที่ตนนับถือ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รูปลักษณะของเทวรูปถอดออกมาจากคัมภีร์ทางศาสนาในนิยายที่ผู้สร้างศรัทธา ดังนั้นเทวรูปจึงบ่งบอกถึงลัทธิความเชื่อที่เจริญอยู่ในเวลานั้นได้เป็นอย่างดี

เมืองศรีเทพเป็นเมืองที่ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูผลัดกันรุ่งเรืองหรืออาจจะรุ่งเรืองมาควบคู่กันดังนั้นประติมากรรมรูปเคารพต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องในสองศาสนา นี้จึงน่าจะมียุ่เป็นอันมาก จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในท้องถิ่นที่เคยเห็นเมืองศรีเทพเมื่อราว 50 ปีที่แล้วเล่าว่า เคยพบเทวรูปสลักจากศิลาประทับนั่งบ้างยืนบ้างพิงอยู่ตามไต้ต้นไม้มีมากมายจนกระทั่งสามารถนำมาตั้งเรียงกันในหนองน้ำเป็นขอบบ่อชั่วคราวเพื่อวิดน้ำจับปลาได้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าเทวรูปเหล่านั้นได้ถูกเคลื่อนย้ายหายสาบสูญไปโดยฝีมือชาวต่างชาติและพ่อค้าโบราณวัตถุจากกรุงเทพฯ ซึ่งเข้ามากว้านซื้ออย่างหนัก ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2514-2515 ในปัจจุบันมีเทวรูปที่เหลืออยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากรเพียงไม่กี่องค์ และอีกหลาย

องค์ทราบว่ายู่ที่พิพิธภัณฑสถานในต่างประเทศ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร มีเทวรูปศิลาจากเมืองศรีเทพจัดแสดงอยู่เป็นจำนวน 7 องค์ คือ

พระวิษณุ ประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์ มี 4 กร สวมหมวกทรงกระบอก ทรงผ้าสมพตคือผ้าโจงกระเบนสั้นสลักอย่างคร่าวๆ ไม่มีริ้ว กรทั้ง 4 ของเทวรูปหักหายไปจึงไม่สามารถทราบได้ว่าถือวัตถุใดในมือซึ่งเป็นสัญลักษณ์ขององค์เทพ แต่อย่างไรก็ตามจากหมวกทรงกระบอกหรือกิริวมงกุฎที่สวมอยู่ ประกอบกับการเปรียบเทียบรูปลักษณะของประติมากรรมกับภาพพระวิษณุบนแผ่นทองคูนที่พบที่เมืองศรีเทพซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานออร์ตัน ไชมอน สหรัฐอเมริกา ซึ่งในแผ่นทองคูนเป็นภาพเทวรูป 4 กร สวมหมวกทรงกระบอก นุ่งผ้าสมพต ในมือถือจักร สังข์ คทา และดอกบัว อันเป็นสัญลักษณ์ของพระวิษณุ รวมทั้งการจัดวางทำยืนแบบเอียงกายในลักษณะเดียวกันจึงอาจกล่าวได้ว่า เทวรูปองค์นี้คือพระวิษณุ กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ 11-12

พระวิษณุ ประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์ มี 4 กร กรทั้ง 4 หักหายไป สวมหมวกทรงกระบอก เทวรูปองค์นี้ชำรุดมาก แต่จากลักษณะของเทวรูปใกล้เคียงกับเทวรูปหมายเลข 1 จึงสันนิษฐานว่าเป็นพระวิษณุ กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ 11-12

เทวรูปพระกฤษณะโควรรธนะ เป็นเทวรูปประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์ มี 2 กร กรทั้ง 2 หักหายไป แต่จากลักษณะไหล่ซ้ายที่ยกสูงขึ้นเกือบชิดศีรษะแสดงว่ากรข้างซ้ายจะต้องยกสูงขึ้นด้วย ซึ่งลักษณะนี้เทียบได้กับประติมากรรมรูปพระกฤษณะโควรรธนะ ศิลปะเขมรแบบพนมดากพที่วัดเกาะประเทศกัมพูชา ซึ่งมีจารึกยืนยันเรียกว่า "กฤษณะโควรรธนะสวามิน" นอกจากนั้นลักษณะการนุ่งผ้าสั้นและไม่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกายท่อนบนก็ยังคงเป็นไปในทำนองเดียวกัน ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเทวรูปองค์นี้คือพระกฤษณะโควรรธนะกำหนดอายุต้นพุทธศตวรรษที่ 11-12

เทวรูปพระกฤษณะโควรรธนะ เป็นเทวรูปประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์ สวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยม นุ่งผ้าสมพต มี 2 กร กรทั้งสองหักหายไป ไหล่ซ้ายยกขึ้นเหมือนกับเทวรูปหมายเลข 3 เทวรูปองค์นี้มีลักษณะท่าทางการยืนและไหล่ซ้ายที่ยกขึ้นเหมือนกับพระกฤษณะโควรรธนะจากวัดเกาะ ประเทศกัมพูชาดังกล่าวแล้ว แต่จากลักษณะท่าทางที่ยืนและหมวกที่สวมเป็นหมวกทรงกระบอกเช่นเดียวกับเทวรูปพระวิษณุ หมายเลข 1,2 ที่พบในกลุ่มเดียวกัน ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล จึงสันนิษฐานว่าเป็นเทวรูปพระวิษณุ ในขณะที่นักวิชาการบางท่านเช่น ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์มีความเห็นว่าน่าจะเป็นเทวรูปพระกฤษณะโควรรธนะ ส่วนหมวกทรงกระบอกที่สวมอยู่ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระวิษณุนี้อธิบายได้ว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่า พระกฤษณะโควรรธนะเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุกำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ 12

เทวรูปพระอาทิตย์ ลักษณะเป็นประติมากรรมรูปบุรุษมีหนวดเคราสวมตุ้มหู ประทับยืนตรง สวมเสื้อคลุมยาวเหนือเข้าแนบเนื้อเห็นสรีระชัดเจน งอศอกยกแขนขึ้น

ระดับอกแต่กรทั้งสองหักหายไป สวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยม ด้านหน้าหมวกมีเครื่องประดับเพชรพลอยรูปไข้อยู่ตรงกลาง มีวิเศษเป็นวงแฉกอยู่รอบๆคล้ายดอกไม้ ด้านหลังพระเศียรมีแผ่นรัศมีหรือประภามณฑลรูปกลม ที่พระศอกมีกรงศอกประดับลวดลายในกรงศอกเป็นลายเพชรพลอยสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลาง มีลายวงขดแผ่กระจายออกจากรูปเหลี่ยม ต่อจากลายวงขดมีลายเส้นตรงสามเส้นคั่นลายเกลียวเชือก พระกรที่หักหายไปนั้นคงจะถือดอกบัวระดับพระอุระ (อก) จากรูปลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมานี้เทียบได้กับเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพที่พนมบาเกศศิลปะเขมรแบบไพรกเมง(อายุราว พ.ศ.1185-1250)กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่12-13

เทวรูปพระอาทิตย์ เป็นเทวรูปประทับยืนตรง สวมหมวกทรงกระบอกซึ่งด้านหน้ายื่นออกมาเล็กน้อย มีลวดลายประดับอยู่สามด้าน สวมตุ้มหู มีแผ่นประภามณฑลอยู่ด้านหลัง เทวรูปองค์นี้อยู่ในสภาพที่ชำรุดมาก แต่จากลักษณะทั่วไปใกล้เคียงกับเทวรูปหมายเลข 5 จึงน่าจะเป็นเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพเช่นเดียวกันกำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 12-13

เทวรูปพระอาทิตย์ เป็นประติมากรรมรูปชายมีหนวดเครา ใบหน้าอวบอ้วน ประทับยืนตรงสวมเสื้อคลุมยาวแนบเนื้อ สวมหมวกทรงกระบอกตรง มีลวดลายประดับอยู่ 3 ด้าน สวมตุ้มหู มีแผ่นประภามณฑลอยู่ด้านหลัง สวมกรงศอกเป็นลายดอกไม้อยู่ตรงกลางสองข้างเป็นลายก้านขด บริเวณอุทรมีลายนูนโค้งลงมาเบื้องล่างส่วนปลายทั้งสองข้างชำรุดหายไป ลายเส้นนูนนี้แต่เดิมคงจะเป็นส่วนของก้านบัว ซึ่งพระกรทั้งสองข้างคล้ายเส้นเชือกที่หักหายไปนั้นคงจะถือดอกบัวอยู่ในระดับอก เทวรูปองค์นี้พบจากการขุดแต่งบริเวณทางเดินรูปกากบาท ทางเข้าด้านหน้าโบราณสถานปราสาทสองพี่น้อง เมื่อปี พ.ศ. 2535 กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 12-13

นอกจากนี้ยังมีเทวรูปศิลาจากเมืองศรีเทพบางองค์ไปปรากฏอยู่ในพิพิธภัณฑ์ต่างประเทศด้วยได้แก่เทวรูปพระอาทิตย์ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ที่เก็บรักษาไว้ในประเทศไทย

3.1.2 เทวรูปสำริด จากการขุดแต่งโบราณเขาค้างในปี พ.ศ.2534 พบเทวรูปสำริดขนาดเล็ก 2 องค์ เป็นเทวรูปพระนารายณ์และพระลักษมี

3.1.3 เทวรูปดินทอง พบภาพแผ่นทองคูนรูปพระวิษณุ 4 กร ยืนเอียงกายแบบตรีภังค์สวมหมวกทรงกระบอกนุ่งผ้าสมพต มือถือจักร สังข์ คทา และดอกบัว กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ทราบว่ามีปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์นอร์ตันไซมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา

3.1.4 ศิวลึงค์ หมายถึงสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายขององค์กำเนิดของเพศชายและมีความหมายเฉพาะในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย หมายถึงองค์พระศิวะ

โดยปกตินั้นศิวลึงค์ประดิษฐานตรงศูนย์กลางของเทวาลัยในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย โดยมีรูปทรงเป็นรูปทรงกระบอกและมียอดกลมมน

การขุดแต่งโบราณสถานในเมืองศรีเทพได้ค้นพบศิวิลิ่งค์หลายองค์ซึ่งมีขนาดหลากหลาย แต่ละองค์ประกอบด้วยส่วนสำคัญสามส่วนซ้อนกัน ซึ่งส่วนสำคัญสามส่วนนี้หมายถึงเทพเจ้าที่สำคัญสามองค์ซึ่งรวมเรียกว่าตรีมูรติ

ตรีมูรตินี้ประกอบด้วยส่วนล่างสุดซึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเรียกว่าพรหมภาค หมายถึงพระพรหมคือผู้สร้าง ส่วนที่สองซึ่งเป็นส่วนกลางเป็นรูปแปดเหลี่ยมเรียกว่าวิษณุภาค หมายถึงพระวิษณุคือผู้รักษา และส่วนที่สามซึ่งเป็นส่วนยอดรูปทรงกระบอกเรียกว่ารุทราภาค หรือบุชาภาค หมายถึงพระรุทราหรือพระศิวะคือผู้ทำลาย

ศิวิลิ่งค์ที่ค้นพบบางองค์ที่มีลักษณะสมบูรณ์ สัดส่วนทั้งสามจะมีความสูงเท่ากัน เป็นลักษณะของศิวิลิ่งค์ในสมัยเมืองพระนคร ศิวิลิ่งค์ส่วนใหญ่พบที่โบราณสถานปราสาทสองพี่น้องและปราสาทศรีเทพ จึงอาจกำหนดอายุตามอายุของโบราณสถานได้ว่า คงจะมียุคอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 17

3.1.5 ฐานโยนิ หมายถึง สัญลักษณ์ของพระอุมาเกี่ยวข้องกับศิวิลิ่งค์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ โยนิใช้เป็นฐานสำหรับวางตั้งศิวิลิ่งค์ในการประดิษฐานศิวิลิ่งค์มักวางให้ส่วนที่เป็นพรหมภาคและวิษณุภาคอยู่ภายในฐานโยนิ โดยให้ส่วนที่เป็นรุทราภาคโผล่ขึ้นมาเหนือฐาน ระหว่างประกอบพิธีกรรมทางศาสนานักบวชคือฤาษีหรือพรหมณ์จะรดน้ำลงบนศิวิลิ่งค์ น้ำที่รินรดผ่านศิวิลิ่งค์ลงมาซึ่งถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์จะไหลผ่านลงมาบนฐานโยนิแล้วไหลรินลงสู่รางโสมสูตรออกไปภายนอกปราสาทที่ประกอบพิธีกรรม เพื่อให้ประชาชนได้นำน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปใช้เพื่อเป็นสิริมงคล ฐานโยนิที่พบที่เมืองศรีเทพนี้มีรูปร่างหลากหลาย มีทั้งที่ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมตัดและมุมมน มีทั้งสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสี่เหลี่ยมจัตุรัสรวมทั้งรูปกลม ตรงกลางเจาะช่องสี่เหลี่ยมหรือช่องกลมสำหรับเป็นที่เสียบศิวิลิ่งค์ และมีรางน้ำโดยรอบเพื่อรองรับน้ำที่รินรดศิวิลิ่งค์ให้ไหลไปออกส่วนที่ทำเป็นจงอยยื่นออกไปทางด้านหน้าเพื่อเทน้ำลงสู่รางโสมสูตร อายุสมัยของฐานโยนิก็คงจะทำขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 เช่นเดียวกับศิวิลิ่งค์

3.1.6 ทวารบาล ทวารบาลคือผู้เฝ้ารักษาทางเข้าของศาสนสถานซึ่งสร้างเป็นประติมากรรมลอยตัว เจตนาในการสร้างรูปทวารบาลก็เพื่อต้องการให้รูปดังกล่าวเป็นผู้เฝ้าศาสนสถานมิให้สิ่งชั่วร้ายทั้งหลายผ่านเข้ามาสู่ศาสนสถานซึ่งเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ โดยทั่วไปนั้นทวารบาลมักสลักไว้บริเวณทางเข้าสำคัญของศาสนสถานเท่านั้น ในศิลปะเขมรมักสลักรูปเทวดาทงด้านขวาและรูปอสูรทางด้านซ้าย ทวารบาลนั้นมีทั้งสลักเป็นรูปยืนตรงและรูปนั่ง รูปที่พบที่เมืองศรีเทพเป็นทวารบาลรูปยืนตรงที่มีสมบูรณ์เพียงสององค์ทวารบาลศิลาองค์หนึ่งถูกนำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครนานมาแล้ว อีกองค์หนึ่งเพิ่งจะขุดค้นพบที่บริเวณด้านหน้าโคปุระหรือทางเข้าปราสาทศรีเทพเมื่อปี พ.ศ. 2535 แต่องค์ที่พบภายหลังนี้ไม่มีเศียรคงจะหักหายไป ส่วนทวารบาลองค์ที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติไม่ทราบตำแหน่งที่พบแน่ชัด แต่จากลักษณะการแต่งกายและขนาดที่ใกล้เคียงกันจึงอาจเป็นไปได้ว่าทวารบาลทั้งสององค์นี้ คงจะอยู่คู่กันเพื่อเฝ้าประตูทางเข้าด้านหน้าปราสาทศรีเทพ ลักษณะการแต่งกายของทวาร

บาลทั้งสองอาจกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 สอดคล้องกับอายุของโบราณสถาน
ปราสาทศรีเทพ

3.1.7 โคนนทิก เป็นพาหนะของพระอิศวรหรือพระศิวะ บางครั้งอาจจะ
หมายถึงองค์พระศิวะในรูปของโค นามโคนนทิก มีความหมายว่าไซคิตี หรือมีความสุข สาเหตุที่
เลือกโคนนทิกเป็นพาหนะของพระศิวะนั้น คงเนื่องมาจากสัตว์ดังกล่าวมีพลังกำลั่งเข้มแข็งและมี
ลักษณะอันอุดมสมบูรณ์ ประติมากรรมรูปโคนนทิกโดยทั่วไปมักสร้างเป็นรูปโคหมอบและ
ประดิษฐานเพื่อเฝ้าเทวาลัยของพระศิวะ โคนนทิกที่พบที่เมืองศรีเทพ มีลักษณะเป็นโคหมอบ

3.1.8 ทับหลัง ทับหลังเป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่เหนือ
กรอบประตูโดยเฉพาะในสถาปัตยกรรมขอมประเภทปราสาทหรือที่นิยมเรียกกันว่าปราสาท
ทับหลังมีอยู่ 2 ประเภท คือ ทับหลังจริงและทับหลังประดับ ทับหลังจริงมีหน้าที่รับและ
ถ่ายน้ำหนักของส่วนบนของอาคารให้น้ำหนักเฉลี่ยและถ่ายลงบนกรอบด้านข้างของประตูส่วน
ทับหลังประดับหมายถึงแทนหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่วางเกี่ยวอยู่บนส่วนหนึ่งของทับหลังจริงเมื่อ
ดูจากด้านหน้าจะมองเห็นเสมือนว่าแผ่นทับหลังนี้วางอยู่บนหัวเสาประดับกรอบประตู
ผิวด้านหน้าของทับหลังประดับนี้จะแกะสลักลวดลายต่างๆ ลงไป เพื่อให้เกิดความงามประดับ
สถาปัตยกรรม โดยลวดลายที่สลักนั้นมักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวในศาสนาที่เป็นเจ้าของ
สถาปัตยกรรมนั้น ส่วนใหญ่หินที่ใช้ในการแกะสลักทำทับหลังนั้นจะเป็นหินทราย เพราะมี
เนื้ออ่อนสามารถใช้เครื่องมือขนาดเล็กและแหลมคมแกะสลักเป็นลวดลายได้อย่างประณีตและ
วิจิตรบรรจง

ทับหลังที่เมืองศรีเทพที่พบส่วนใหญ่จะมีสภาพไม่สมบูรณ์ ที่พบ
สมบูรณ์และเป็นชิ้นเอกมีอยู่ชิ้นเดียวคือทับหลังที่พบบริเวณปราสาทสองพี่น้อง เดิมนำไปเก็บไว้ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี แต่ปัจจุบันนำกลับมาติดตั้งไว้
ที่ปราสาทองค์เล็ก

ทับหลังชิ้นนี้แกะสลักภาพอุมาเหศวรเหนือโคนนทิก โดยทำเป็นรูปพระ
อิศวรถือตรีศูลในกรขวา กรซ้ายอุ้มพระอุมาไว้บนพระเพล่า ประทับนั่งมาบนหลังโคนนทิกอยู่
เหนือหน้ากาลที่คายนาค 5 เศียร 2 ตัว ลำตัวนาควกขึ้นไปเป็นท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้มีวน
และลายใบไม้สามเหลี่ยมประดับ จากลักษณะของตัวนาคที่สวมกระบังหน้าแบบศิลปะนครวัด
ประกอบกับผ้าทรงของพระอุมาที่ชักชายผ้าออกมาทางด้านข้าง จึงได้มีการกำหนดอายุให้ทับ
หลังชิ้นนี้มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งก็ได้ใช้อายุของทับหลังชิ้นนี้ในการกำหนดอายุ
โบราณสถานปราสาทสองพี่น้องด้วย

ทับหลังอีกชิ้นหนึ่งระบุว่าได้มาจากเมืองศรีเทพปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย มีลักษณะไม่สมบูรณ์ แต่ก็อาจจะกำหนด
อายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

ทับหลังจากเมืองศรีเทพอีกชั้นหนึ่งถูกตัดออกเป็น 3 ท่อน ท่อนหนึ่งเป็นท่อนเล็กอยู่ที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ อีก 2 ท่อนใหญ่อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อเจ้าหน้าที่ได้ถอดพิมพ์ทับหลังทั้ง 3 ชั้น และทดลองมาต่อกันแล้ว ปรากฏว่าลวดลายต่อกันได้พอดี และเมื่อวัดขนาดไปเทียบกับตำแหน่งทับหลังที่โบราณสถานปราสาทศรีเทพก็มีขนาดเท่ากัน จึงสันนิษฐานว่า ทับหลังชั้นนี้เดิมคงเป็นทับหลังของปราสาทศรีเทพ

3.2 โบราณวัตถุในศาสนาพุทธ

3.2.1 พระพุทธรูปจากการขุดแต่งโบราณสถานเขาค้างในได้พบพระพุทธรูปปูนปั้น พระพุทธรูปสำริด และพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมากที่เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นส่วนใหญ่จะชำรุดเหลือแต่เศียร อายุสมัยการก่อสร้างอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16

3.2.2 พระโพธิสัตว์ พบพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยย์ทำจากสำริดและปูนปั้นหลายองค์ที่โบราณสถานเขาค้างใน องค์หนึ่งทำด้วยเงิน และพบภาพสลักบนผนังถ้าเขาคมอรัตน์สลักภาพพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยย์เช่นเดียวกัน ทั้งสองแห่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 14

3.2.3 เทพซุ้มภละหรือกุเวร เป็นรูปเคารพอีกองค์หนึ่งซึ่งพบบริเวณอาคารหลังเล็กใกล้กับขอบฐานด้านซ้ายหน้าโคปุระปราสาทศรีเทพซึ่งยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าเป็นรูปเคารพของเทพในศาสนาใดระหว่างศาสนาฮินดูและพุทธมหายานสลักจากหินทรายทำเป็นรูปบุคคลนั่งขัดสมาธิบนฐานสี่เหลี่ยม บริเวณเอวคาดด้วยเข็มขัดผ้าปล่อยชายด้านหลังมือทั้งสองวางอยู่บนหัวเข่าและถือก้อนกลมซึ่งอาจเป็นผลมะนาวอยู่ในมือข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งมีหัวสัตว์ลักษณะคล้ายพังพอนใบหน้าของรูปเคารพเป็นรูปเหลี่ยมแบบศิลปะเขมร สวมมงกุฎและกุดฉลรูปเคารพองค์นี้อาจเป็นเทพซุ้มภละหรือกุเวรซึ่งเป็นเทพแห่งความมั่งคั่ง

3.2.4 ธรรมจักร เป็นสัญลักษณ์ในการประกาศธรรมของพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีนิยมติดตั้งธรรมจักรไว้บนยอดเสาปักไว้หน้าสถูปสำคัญ ธรรมจักรขนาดใหญ่ที่พบ ณ เมืองศรีเทพนั้นมีเส้นผ่านศูนย์กลางราว 1 เมตรเศษ คือธรรมจักรที่ตั้งอยู่ด้านหน้าโบราณสถานเขาค้างในซึ่งยังไม่ทราบตำแหน่งเดิมที่แน่ชัด เนื่องจากครั้งหนึ่งเคยถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่อำเภอศรีเทพแล้วนำกลับคืนมาในภายหลัง มีผู้เล่าว่าแต่เดิมนำไปจากโบราณสถานเขาค้างนอก และอีกชั้นหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

3.2.5 ภาพปูนปั้น ที่โบราณสถานเขาค้างในพบภาพปูนปั้นรูปคนแคะหน้าเป็นคนและหน้าเป็นสัตว์ได้แก่ หน้าสิงห์ หน้าลิง และหน้าควาย รวมทั้งปูนปั้นรูปช้างประดับโบราณสถานอยู่ในท่าแบก กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ภาพคนแคะที่มีหน้าต่างๆ เหล่านี้ คงจะหมายถึง คณะซึ่งเป็นบริวารของพระอิศวร หัวหน้าของพวกคณะนี้ก็คือพระพิฆเนศวรซึ่งเป็นลูกของพระอิศวร การที่มีการนำเอาบริวารของพระอิศวรมาคอยแบกรับน้ำหนักและเป็นผู้ปกป้องดูแลโบราณสถานนี้ อาจจะหมายถึงการข่มกันระหว่างศาสนาพุทธและ

ศาสนาฮินดู ซึ่งเปรียบเสมือนการที่บิรवारของศาสนาฮินดูยังเปลี่ยนใจมานับถือและรับใช้ศาสนาพุทธ นอกจากภาพคณะเหล่านี้แล้ว ที่เจดีย์รายแปดเหลี่ยมทางด้านทิศเหนือของเขาค้างในยังเคยพบภาพปูนปั้นรูปพระพุทธเจ้าประทับอยู่เหนือพนัสบดี ซึ่งเป็นสัตว์ในจินตนาการที่รวมเอาสัญลักษณ์ของเทพสูงสุดในศาสนาฮินดูทั้งสามไว้ด้วยกัน ได้แก่ ปากเป็นครุฑพาหนะของพระนารายณ์ เขาเป็นโคพาหนะของพระอิศวร และปีกเป็นหงส์พาหนะของพระพรหม ซึ่งคงจะหมายถึงศาสนาพุทธอยู่เหนือศาสนาฮินดูนั่นเอง อย่างไรก็ตามก็อาจจะเป็นไปได้เช่นกันว่า อาจจะเป็นเพียงการผสมกลมกลืนระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเท่านั้น

4. พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม

4.1 ชุมชนดั้งเดิม (พุทธศตวรรษที่ 5-11) การขุดค้นทางโบราณคดีในปี พ.ศ. 2531 ณ บริเวณเนินดินขนาดใหญ่ซึ่งปัจจุบันก่อสร้างเป็นอาคารหลุมขุดค้นโครงกระดูกในเมืองศรีเทพนั้นได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ชี้ให้เห็นร่องรอยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ในลักษณะของโครงกระดูกที่อยู่ในระดับความลึกประมาณ 4 เมตรจากผิวนดิน ซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 5-7 หรือประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว

การขุดค้นดังกล่าวสอดคล้องกับการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในกลุ่มลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตพื้นที่ใกล้เคียงเมืองโบราณศรีเทพซึ่งได้สำรวจพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหลายแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ตำบลสระกรวด แหล่งโบราณคดีบ้านหนองหมู บริเวณเชิงเขาอมรรัตน์ และแหล่งโบราณคดีริมแม่น้ำป่าสักบ้านกุดตาแร้ว ในเขตอำเภอสรีเทพ ซึ่งได้มีการสำรวจพบโครงกระดูกมนุษย์และเครื่องมือเครื่องใช้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็นจำนวนมากแสดงให้เห็นถึงความหนาแน่นและการตั้งหลักแหล่งของชุมชนที่แพร่กระจายอยู่ในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงเมืองโบราณศรีเทพชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเหล่านี้มีสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมแบบง่าย ๆ อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ปกครองกันเองในระดับหมู่บ้าน รู้จักปลูกพืชบางชนิดที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เช่น ข้าว ผสมผสานกับการหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำวิถีชีวิตยังคงพึ่งพาธรรมชาติเป็นสำคัญ จึงมีพิธีกรรมต่าง ๆ อันเนื่องด้วยธรรมชาติและการเล่นสั้งเวยบวงสรวงวิญญาณภูตผีปีศาจตลอดจนมีความเชื่อในเรื่องชีวิตหลังความตายและโลกหน้า การติดต่อระหว่างกลุ่มชนคงเป็นไปในลักษณะของการติดต่อกับกลุ่มชนใกล้เคียง มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมแบบค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ 7-11 เป็นช่วงที่อารยธรรมจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเดียได้แพร่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชนในบริเวณแหลมอินโดจีนอย่างชัดเจนก่อให้เกิดรัฐใหม่ที่เป็นเสมือนแหล่งรวบรวมและเผยแพร่อารยธรรมอินเดียให้แก่ชุมชนเล็กๆ ในภูมิภาคแถบนี้ รัฐขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นและมีอำนาจมากในช่วงเวลานั้น ได้แก่ พุ้นซึ่งอยู่ในบริเวณปากแม่น้ำโขง ในระยะนี้เป็นช่วงเวลาที่การเดินทางติดต่อค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดียและอาหรับกำลังเฟื่องฟูอย่างยิ่ง สินค้าจากภายนอกเป็นสิ่งมีค่า และเป็นที่ต้องการอย่าง

กว้างขวาง จึงได้พบเสมอว่าของมีค่าที่นิยมอุทิศให้แก่ผู้ตายนั้นมักจะเป็นเครื่องประดับหรือเครื่องมือเครื่องใช้จากต่างประเทศเช่น ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว หรือเครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเล เป็นต้น การเริ่มติดต่อกับชุมชนภายนอกมีอิทธิพลแม้กระทั่งในเรื่องประเพณีความเชื่อที่เกี่ยวกับการฝังศพ ดังเช่นได้พบที่หลุมขุดค้นโครงกระดูกที่เมืองศรีเทพว่ามีการนำกระดูกของคนตายใส่ลงไปในภาชนะพร้อมกับเครื่องประดับแล้วจึงฝัง แทนการฝังศพทั้งโครงอย่างที่เคยปฏิบัติมา

4.2 สมัยที่รับอารยธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) เมื่อชุมชนยอมรับเอาความเจริญก้าวหน้าและคติความเชื่อจากภายนอกย่อมทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและวัฒนธรรมจากชุมชนขนาดเล็กที่เคยรวมกลุ่มกันในระดับหมู่บ้านก็รวมตัวกันเป็นชุมชนใหญ่พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง เริ่มมีการเลือกสรรทำเลที่ตั้งชุมชนที่เหมาะสม ปิไลที่น้ำท่วมจังหวัดเพชรบูรณ์จะเห็นได้ชัดเจนว่าทำไมคนโบราณจึงได้เลือกที่ตั้งเมืองตรงที่ซึ่งห่างไกลแม่น้ำ ป่าสักถึง 6 กิโลเมตร ในขณะที่บริเวณแม่น้ำป่าสักน้ำเอ่อท่วมจนมีดสองฝั่งลานตะพักเมืองศรีเทพก็ยังอยู่สูงพ้นน้ำ แต่เมื่ออยู่ห่างไกลลำน้ำจึงมีปัญหาในเรื่องการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้เพื่อการแก้ปัญหาดังกล่าวชาวเมืองศรีเทพจึงขุดสระน้ำหนองน้ำและคูเมืองขนาดใหญ่ เอาไว้กักเก็บน้ำไว้กินใช้ในชุมชน ซึ่งสำหรับคูเมืองนั้นนอกจากจะเป็นการกักเก็บน้ำได้อย่างเหลือเฟือแล้ว ยังเป็นการสร้างเครื่องกีดขวางมิให้ศึกศัตรูเข้ามารุกรานได้โดยง่ายอีกด้วย ซึ่งเครื่องกีดขวางดังกล่าวนั้น นอกจากจะเป็นคูน้ำที่กว้างใหญ่ข้ามผ่านได้โดยยากแล้ว ยังมีเชิงเนินดินซึ่งได้จากการขุดคูน้ำนำมาพูนเป็นคันดินกำแพงเมืองเป็นปราการที่แข็งแกร่งอีกชั้นหนึ่ง

ลักษณะของคูเมืองกำแพงเมืองที่ปรากฏเป็นเมืองแฝดซ้อนกันอยู่นั้นสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นต่างวาระโดยเมืองในเป็นเมืองรูปวงกลมอันเป็นลักษณะของเมืองที่สร้างในวัฒนธรรมทวารวดีประกอบกับโบราณวัตถุโบราณสถานที่พบในระยะเวลาเช่นโบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานขนาดเล็กต่างๆ และจารึกที่เกี่ยวข้องในศาสนาพุทธนิกายเถรวาทและมหายานก็เป็นลักษณะของอารยธรรมแบบทวารวดี จึงสันนิษฐานว่าในช่วงระยะเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 นี้ เมืองศรีเทพได้รับวัฒนธรรมทวารวดีที่คงจะแพร่ขึ้นมาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา แต่ในเวลาเดียวกันศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูก็แพร่เข้ามาด้วยดังได้มีการค้นพบเทวรูปกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 เทวรูปดังกล่าวนี้พบเป็นส่วนใหญ่และไม่มีหลักฐานทางด้านโบราณสถานที่ร่วมสมัยกันเหลืออยู่เลย อาจเป็นไปได้ว่าโบราณสถานในรุ่นนั้นอาจจะถูกซ่อมทับเปลี่ยนแปลงไปในสมัยต่อมา

4.3 สมัยที่รับอารยธรรมเขมร (พุทธศตวรรษที่ 17-18) เมื่ออาณาจักรทวารวดีเริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นเวลาเดียวกับที่อาณาจักรเขมรเข้มแข็งขึ้น อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเริ่มเข้าไปครอบงำชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีเดิม เมืองศรีเทพก็เช่นกันจึงปรากฏมีศาสนสถานในศาสนาฮินดูขนาดใหญ่ 2 แห่งที่กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 คือ ปรากฏ์สองพี่น้อง และปรากฏ์ศรีเทพตั้งอยู่ในตำแหน่งสำคัญกลางเมืองที่แสดงให้เห็นถึง

การยอมรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมเขมรของผู้ปกครองเมือง และต่อมาได้พบการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นที่ปราสาทสองพี่น้องแห่งนี้ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาจจะมีการซ่อมแปลงเทวาลัยในศาสนาฮินดู ทั้งสองแห่งให้เป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาท สันนิษฐานว่าเหตุการณ์ดังกล่าวคงจะเกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมรโบราณเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนาเถรวาทกำลังได้รับการนับถืออย่างแพร่หลาย เนื่องจากการอุปถัมภ์และส่งเสริมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งนี้โบราณวัตถุที่พบได้แก่พระโพธิสัตว์ที่มีลักษณะศิลปะขอมแบบบายนเป็นหลักฐานที่สนับสนุนข้อสันนิษฐานดังกล่าว

ในช่วงเวลาที่เมืองศรีเทพรับอารยธรรมเขมรนี้คงจะได้มีการสร้างเมืองขยายออกไปทางทิศตะวันออกจึงได้ปรากฏ“เมืองนอก”ที่เป็นเมืองแฝดติดอยู่ด้านทิศตะวันออกของ“เมืองใน” ซึ่งลักษณะการสร้างเมืองรูปสี่เหลี่ยมนี้เป็นความนิยมของวัฒนธรรมเขมร

4.4 การล่มสลายของเมืองศรีเทพ (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) เมืองศรีเทพพัฒนาตนเองตั้งแต่เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนเจริญรุ่งเรืองเป็นชุมชนเมืองที่รับอารยธรรมทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ 12-16 และรับอารยธรรมเขมรในพุทธศตวรรษที่ 17- 18 รวมระยะเวลาที่เจริญอยู่ในฐานะชุมชนเมืองไม่ต่ำกว่า 700 ปี แล้วเหตุใดผู้คนจึงละทิ้งเมืองนี้ให้ร้างไปในนิทานพื้นบ้านพยายามจะหาเหตุผลมาอธิบายถึงสาเหตุที่เมืองศรีเทพถูกทิ้งร้างได้เล่าว่าที่บนเขาใกล้เมือง มีฤาษี 2 คนสร้างกุฏิอยู่ใกล้ๆ กัน คนหนึ่งชื่อฤาษีตาไฟ อีกคนหนึ่งชื่อฤาษีตาบัว ฤาษีตาไฟมีลูกศิษย์เป็นลูกเจ้าเมือง วันหนึ่งฤาษีตาไฟบอกกับลูกเจ้าเมืองผู้เป็นศิษย์ว่า น้ำในบ่อที่อยู่ใกล้กันสองบ่อ บ่อหนึ่งใครได้อาบก็จะตาย ต่อเมื่อได้อาบน้ำอีกบ่อหนึ่งมารดจึงจะฟื้นกลับคืนขึ้นมาใหม่ ลูกเจ้าเมืองไม่เชื่อ ฤาษีตาไฟจึงตกลงจะทดสอบให้ดู แต่ขอคำมั่นสัญญาจากลูกเจ้าเมืองว่าเมื่อฤาษีตาไฟตายไปแล้วลูกเจ้าเมืองจะต้องไปเอาน้ำในบ่อที่สองมารดให้คืนชีวิตขึ้น แต่ฤาษีตาไฟต้องตายไปเพราะศิษย์ขาดความซื่อตรงไม่ทำตามสัญญา กลับหนีไปเมืองเสียไม่เอาน้ำมารดให้

กล่าวถึงฤาษีตาบัวเคยไปมาหาสู่กับฤาษีตาไฟผิดสังเกตไม่เห็นฤาษีตาไฟมาเยี่ยมเยียนก็ออกไปถามเมื่อผ่านบ่อน้ำที่ใครอาบก็ตายเห็นน้ำในบ่อเดือดก็ทราบว่ามีเหตุร้ายเกิดขึ้น จึงเอาน้ำอีกบ่อหนึ่งมารดชกศพฤาษีตาไฟจนฟื้นคืนชีวิตขึ้นมา ฤาษีตาไฟจึงเล่าเรื่องที่เป็นมาให้ฤาษีตาบัวฟังแล้วว่าจะต้องแก้แค้นลงโทษลูกเจ้าเมืองให้จงได้ ฤาษีตาไฟจึงเนรมิตตัวขึ้นตัวหนึ่งเอาพิษร้ายบรรจุไว้ในทองวัวแล้วปล่อยวัวนั้นเดินรอบๆ เมืองถึง 7 วัน พร้อมทั้งทำเสียงร้องกึกก้องตลอดเวลา ทหารเฝ้าประตูเมืองเห็นผิดสังเกตจึงปิดประตูเมืองเสียครั้นถึงวันที่เจ็ดเจ้าเมืองมีรับสั่งให้เปิดประตูเมืองวัวก็วิ่งปราดเข้าประตูเมืองได้ ขณะเดียวกันนั้นทองวัวก็ระเบิดออกมาไอพิษร้ายในทองวัวก็ไหลออกมาทำร้ายคนในเมืองตาย

อย่างไรก็ตามนิทานเรื่องนี้ก็เป็นเพียงการผูกเรื่องเพื่อพยายามที่จะอธิบายของคนในสมัยหลังที่เพิ่งจะอพยพเข้ามาอยู่หลังจากที่เมืองถูกทิ้งร้างไปแล้ว ขณะนี้จึงยังไม่สามารถหาสาเหตุแน่ชัดที่จะตอบปัญหานี้ได้ ดังนั้นนักวิชาการส่วนใหญ่จึงมุ่งเน้นไปที่ประเด็น

ของการเกิดโรคระบาดเนื่องจากเมืองศรีเทพเป็นเมืองที่มีสระน้ำ หนองน้ำมากและเป็นน้ำนิ่ง เหมาะสำหรับให้ยุงวางไข่ จึงเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงอย่างดีซึ่งโรคระบาดที่อาจเป็นไปได้ในพื้นที่ แถบนี้ก็คือโรคคอตีบซึ่งเกิดจากภัยแล้งและโรคมาเลเรียหรือไข้ป่าซึ่งเกิดจากยุงที่มีความ เป็นไปได้สูงน่าจะเป็นโรคมาเลเรียและเป็นที่ยืนยันอยู่ว่าแถบเมืองเพชรบูรณ์ให้ไข้ป่าชุกชุมมาก เพิ่งจะปราบได้หมดเมื่อไม่นานมานี้เอง ถึงกับมีคำกล่าวที่ “เพชรบูรณ์หม้อใหม่” คือใครมา จังหวัดเพชรบูรณ์แล้วต้องซื้อหม้อใหม่ติดตัวมาด้วยเพื่อใส่กระดูกกลับ และไข้ป่านี้เองที่เป็น สาเหตุให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชต้องเสด็จมาเมืองเพชรบูรณ์เพื่อเป็นตัวอย่างให้ ข้าราชการจากกรุงเทพฯ เห็นว่าแม้แต่พระองค์ซึ่งเป็นเจ้ายังเสด็จมาและก็กลับไปโดยปลอดภัย จะได้เลิกกลัวไข้ป่าและยินดีมารับราชการที่เมืองเพชรบูรณ์กันเสียที อันเป็นสาเหตุให้สมเด็จพระ นารายณ์มีโอกาสสืบค้นหาเมืองศรีเทพจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในเวลา

4.5 ศาสนาและความเชื่อ ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณเมืองศรีเทพมีพัฒนาการมา ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในราวพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมาพื้นฐานทางความเชื่อ ในระยะแรก ๆ นั้นก็คงจะเกิดจากปัจจัยพื้นฐานทางธรรมชาติเช่นเดียวกับชุมชนสมัยก่อน ประวัติศาสตร์แห่งอื่น ๆ กล่าวคือมีความเคารพนับถือและเกรงกลัวในธรรมชาติ อธิบาย ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติว่าเกิดจากอำนาจบันดาลของภูตผีวิญญาณและมีความเชื่อในเรื่องของชีวิตหลังความตาย ดังนั้นจึงพบว่าชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ เมืองศรีเทพนี้ก็มีประเพณีเกี่ยวกับการตายเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน จากการขุด ค้นภายในเมืองและนอกเมืองศรีเทพพบว่ามีประเพณีการฝังศพมนุษย์ โดยการฝังสิ่งของ เครื่องใช้ลงไปด้วย เช่น ภาชนะดินเผา พานดินเผา ขวานหินขัด และเครื่องประดับที่ทำจากหิน ดินเผา สำริด และแก้ว เป็นต้น การฝังสิ่งของเครื่องใช้ซึ่งเหมือนกับสิ่งของที่เคยใช้ใน ชีวิตประจำวันนี้ก็คงมีเจตนาที่จะให้ผู้ตายนำไปใช้ในอีกหน้า

ในระยะต่อมาได้มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมขึ้นมาอีกระดับหนึ่งโดยมีการ เปลี่ยนแปลงประเพณีการฝังศพที่ฝังทั้งโครงมาเป็นการฝังแบบนำกระดูกมาใส่ในหม้อดินพร้อม ด้วยสิ่งของเครื่องใช้แล้วจึงฝัง การเปลี่ยนแปลงประเพณีดังกล่าวนี้ได้เกิดขึ้นเฉพาะที่ศรีเทพ เท่านั้นรายงานการสำรวจทางโบราณคดีของสุ่มน้ำมูล-ชี ดอนล่างเมื่อไม่นานมานี้ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงประเพณีการฝังศพดังกล่าวได้เกิดขึ้นในหมู่ชุมชนบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ตลอดที่ราบชั้นบันไดขั้นต่ำทั้งทางเหนือและทางใต้ที่อยู่ในเขตจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธร และอุบลราชธานี แสดงให้เห็นถึงการเดินทางติดต่อสัมพันธ์กันของ ผู้คนในบริเวณแถบนี้ ตลอดจนการเผยแพร่ถ่ายทอดลัทธิความเชื่อให้แก่กันโดยอาจจะรับมา จากชุมชนภายนอกที่เจริญกว่าอีกทอดหนึ่ง

อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมทางด้านศาสนาที่เมืองศรีเทพยังไม่ปรากฏชัดเจนนัก ในเวลานั้น จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นต้นมาซึ่งคงเป็นระยะที่ศรีเทพพัฒนาขึ้น เป็นสังคมเมืองและเป็นระยะเวลาเดียวกับที่อาณาจักรเจนละได้ถือกำเนิดขึ้นและแผ่อิทธิ

ครอบคลุมดินแดนประเทศกัมพูชาและบางส่วนของประเทศลาวรวมทั้งดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งประจวบกับเป็นเวลาเดียวกันที่วัฒนธรรมทวารวดีก็เริ่มเจริญขึ้นในบริเวณพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยเมืองศรีเทพซึ่งอยู่ในท่าเลซึ่งเปรียบเสมือนเป็นประตูค้าขายระหว่างดินแดนบนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับที่ราบลุ่มภาคกลาง จึงได้รับเอาอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมจากทั้งสองแหล่งมาประยุกต์ใช้ในบ้านเมืองของตน ระยะเวลาใดที่เจนละรุ่งเรืองกว่า หรือผู้ปกครองเมืองฝักไฝทางเจนละ ชาวเมืองศรีเทพก็คงจะยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูตามแบบเจนละ แต่ถ้าระยะเวลาใดที่ทวารวดีรุ่งเรืองกว่า หรือผู้ปกครองเมืองฝักไฝทางทวารวดี ชาวเมืองศรีเทพก็คงจะยอมรับนับถือศาสนาพุทธตามแบบวัฒนธรรมทวารวดี จึงปรากฏว่าศิลปกรรมที่ยังคงเหลืออยู่ภายในเมืองศรีเทพ เป็นศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเกี่ยวเนื่องในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ อย่างไรก็ตามก็มีความเป็นไปได้สูงเช่นกันที่ชาวเมืองศรีเทพอาจจะเคารพนับถือศาสนาทั้งสองนี้ควบคู่กันไปขึ้นอยู่กับว่าผู้ปกครองเมืองนั้นนับถือศาสนาใดนิกายใด ศาสนานั้นนิกายนั้นก็จะเจริญรุ่งเรืองกว่าศาสนาอื่น หรือนิกายอื่น ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ก็มีตัวอย่างให้เห็นในประวัติศาสตร์ของกัมพูชา หรือแม้แต่ในประเทศไทยปัจจุบันซึ่งมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักประจำชาติก็ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งนับถือศาสนาอื่นแตกต่างกันออกไป แต่ยังสามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

ในขณะนี้ถึงแม้ว่าจะยังไม่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ชัดถึงช่วงเวลา ความรุ่งเรืองของแต่ละศาสนาในเมืองศรีเทพแต่จากหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่หลงเหลืออยู่ ก็พอจะอนุมานได้คร่าว ๆ ดังนี้

พุทธศตวรรษที่ 11-13

ศาสนาพุทธ พบพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะที่โบราณสถานเขาค้างในและพบโบราณสถานสมัยทวารวดีหลายแห่งในเมืองนี้ รวมทั้งจารึกคาถาในพุทธศาสนาแบบเถรวาท

ศาสนาฮินดู ยังไม่ปรากฏโบราณสถานในศาสนาฮินดูที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลานี้ แต่ก็พบประติมากรรมศิลปะรูปพระวิษณุและพระกฤษณะ รวมทั้งจารึกที่กล่าวถึงธิดาของฤาษี และจารึกที่ประกาศการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นเครือญาติกับกษัตริย์เจนละหรือเขมรโบราณ หรืออาจเป็นประกาศการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์เจนละที่ส่งมาให้ดินแดนในปกครองทวารวดีสถานในศาสนาฮินดูอาจจะเคยมีอยู่แต่ได้ถูกซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงจนทับลงไปสมัยหลัง

พุทธศตวรรษที่ 14-15

ศาสนาพุทธ - พบพระพิมพ์ดินเผามีจารึกอักษรหลังปัลลวะและอักษรจีน ภาษาสันสกฤตและภาษาจีน และพระพิมพ์ดินเผาจารึกอักษรหลังปัลลวะภาษาสันสกฤตพบโบราณสถานขนาดใหญ่คือ เขาค้างในซึ่งมีลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบทวารวดี รวมทั้งโบราณสถานขนาดเล็กแห่งอื่นๆ ภายในเมืองศรีเทพที่เป็นสถาปัตยกรรมแบบทวารวดี

ในช่วงเวลานี้ศาสนาพุทธมหายานคงจะเจริญรุ่งเรืองกว่าแบบเถรวาท เพราะปรากฏว่าที่โบราณสถานเขาค้างในซึ่งเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นศาสนสถานสำคัญประจำเมือง และคงจะสร้างขึ้นตั้งแต่ในช่วงต้นสมัยทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 12 นั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนับถือพุทธศาสนา จากแบบเถรวาทมาเป็นมหายานราวพุทธศตวรรษที่ 14 เพราะมีการขุดค้นพบประติมากรรมปูนปั้น สำริด และเงิน รูปพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทหลายองค์ที่โบราณสถานแห่งนี้ รวมทั้งพระโพธิสัตว์สลักบนผนังหินปูนที่ถ้ำเขาค้างทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพ นอกจากนี้การพบพระพิมพ์ดินเผาที่มีจารึกภาษาสันสกฤตดังกล่าวข้างต้นก็เป็นความนิยมของศาสนาพุทธทางฝ่ายมหายานซึ่งนิยมใช้ภาษาสันสกฤตในการจารึกเรื่องราวในศาสนา ในขณะที่ฝ่ายเถรวาทจะนิยมใช้ภาษาบาลี การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนับถือพุทธศาสนาจากแบบเถรวาทมาเป็นมหายานเช่นนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ทั่วไปในดินแดนที่รับอารยธรรมทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 14 รวมทั้งดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ของประเทศไทยด้วย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นแห่งอารยธรรมคืออินเดีย ซึ่งในราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 ราชวงศ์ปาละ มีอำนาจขึ้นในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียแถบแคว้นเบงกอลและพิหาร ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาในสมัยนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนาลันทาซึ่งขณะนั้นนิยมพุทธศาสนานิกายมหายาน สถูปเจดีย์และพระพุทธรูปสกุลช่างปาละก็ได้ให้อิทธิพลแก่ศิลปกรรมในช่วงกลางของสมัยทวารวดี และให้อิทธิพลแก่ศิลปศรีวิชัยทางภาคใต้ของประเทศไทย สมัยนี้จึงนิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์กันอย่างแพร่หลาย ศาสนาฮินดู-ในระยะนี้ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับศาสนาฮินดูนอกจากพบประติมากรรมรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพ

พุทธศตวรรษที่ 16-17

ศาสนาพุทธ พบพระพุทธรูปปูนปั้นบางองค์ที่โบราณสถานเขาค้างในมีลักษณะซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรมขอมแบบบาปวนหรืออยู่ร่วมสมัยกับศิลปะลพบุรี ซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 แสดงให้เห็นว่าการนับถือพุทธศาสนายังคงอยู่ที่เมืองศรีเทพแม้จะปรากฏการนับถือศาสนาฮินดูอย่างเด่นชัดในระยะนี้ก็ตาม

ศาสนาฮินดู พบศิลาจารึกอักษรขอมภาษาสันสกฤต และภาษาขอม 3 หลัก รวมทั้งพบโบราณสถานปรางค์สองพี่น้องและปรางค์ศรีเทพซึ่งเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ในกลุ่มโบราณสถานกลางเมือง รวมทั้งปรางค์ถ้ำเขาค้างนอกเมืองทางด้านเหนือ ซึ่งเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู ซึ่งกำหนดอายุจากทับหลังและลักษณะการก่อสร้างได้ว่าคงจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

พุทธศตวรรษที่ 18

ศาสนาพุทธ พบพระโพธิสัตว์ที่ด้านหน้าปราสาทศรีเทพและพบว่ามีารฝังรูปเคารพในศาสนานินดูไว้ใต้ฐานโบราณสถานใกล้ปราสาทสองพี่น้องและพบการเตรียมการก่อสร้างหรือซ่อมแปลงปราสาทศรีเทพ

ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1760) ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของเขมรพระองค์สุดท้ายได้มีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในเรื่องของการนับถือศาสนาในอาณาจักรเขมร พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเลื่อมใสพุทธศาสนานิกายมหายานอย่างแน่นแฟ้น ทรงสร้างและทำนุบำรุงศาสนสถานในศาสนาพุทธมหายานเป็นจำนวนมากในพระราชอาณาจักรของพระองค์ ในช่วงเวลานั้นจึงปรากฏสถาปัตยกรรมที่เรียกว่าศิลปะแบบบายันทั่วไปในอาณาจักรเขมร และดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือรวมทั้งบางเมืองในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย

ที่เมืองศรีเทพแม้จะไม่ปรากฏสถาปัตยกรรมแบบบายันอย่างเด่นชัดแต่ร่องรอยบางอย่างก็อาจจะแสดงให้เห็นถึงการกระทำตามกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยเช่นกัน ร่องรอยดังกล่าว ได้แก่ การนำรูปเคารพในศาสนานินดูลัทธิไศวนิกายคือ ศิวลึงค์ฐานโยนิโคนนทีไปฝังไว้ใต้พื้นดินในระดับใต้ฐานอาคาร ขนาดเล็กทางด้านหน้าของปราสาทสองพี่น้อง ซึ่งอาจจะหมายถึงการกลบฝังทำลายรูปเคารพในศาสนาเดิมเพื่อซ่อมแปลงเทวสถานให้เปลี่ยนเป็นพุทธสถาน หรือแม้แต่วัสตุ ก่อสร้างเครื่องบนหลังคาปราสาทที่พบใกล้ฐานปราสาทศรีเทพ ซึ่งยังสลักไม่แล้วเสร็จก็อาจจะแสดงถึงกิจกรรมที่กำลังดำเนินการซ่อมแซมปราสาทศรีเทพเป็นขนานใหญ่เพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาแต่บังเอิญยังไม่แล้วเสร็จก็มีเหตุต้องหยุดชะงักไปเสียก่อน

ศาสนาฮินดู ไม่ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการนับถือศาสนาฮินดูในช่วงเวลานี้

4.6 ลัทธิศาสนาที่เมืองศรีเทพ

4.6.1 ศาสนาพุทธ

1) นิกายเถรวาท กำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียและเฟื่องฟูมากในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ (พ.ศ. 270 - 307) ซึ่งครองแคว้นมคธมีเมืองหลวงอยู่ที่ปาฏลิบุตร พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและสร้างศิลปกรรมทางศาสนาไว้มากมาย รวมทั้งส่งสมณะทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนายังที่ต่างๆ แต่ในสมัยนี้ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป หลังจากราชวงศ์โมริยะเสื่อมอำนาจลงราชวงศ์คุงคะมีอำนาจขึ้น (พ.ศ. 356 - 468) ก็ได้มีการทำนุบำรุงและสร้างพุทธสถานขึ้นอีกมากมาย จนมาถึงราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 ราชวงศ์กุษาณะมีอำนาจขึ้นในแคว้นคันธาระ จึงเริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดเมื่อพระเจ้าจันทรคุปต์ได้ก่อตั้งราชวงศ์คุปตะขึ้นเมื่อพ.ศ. 863 โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองปาฏลิบุตรแคว้นมคธ และมีศูนย์กลางทางพุทธศาสนาอยู่ที่เมืองมถุรา

สมัยนี้นิยมสร้างพระพุทธรูปกันอย่างแพร่หลายและเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปสกุลช่างสำคัญๆ ในสมัยต่อมาทั้งในอินเดียเองและในประเทศอื่นๆ ที่พุทธศาสนาแพร่กระจายไปถึง นอกจากนั้นยังมีการสร้างสถูป เจดีย์ วิหารซึ่งประดับด้วยลายปูนปั้น ศิลปกรรมสมัยนี้เรียกกันว่าศิลปะแบบคุปตะ ในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 คุปตะได้ส่งอิทธิพลทางศิลปกรรมและการเคารพนับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทแพร่กระจายไปยังแคว้นแคว้นต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งให้อิทธิพลอย่างเต็มที่แก่วัฒนธรรมที่เรียกกันว่าแบบทวารวดีในประเทศไทย ศาสนาพุทธนิกายนี้ใช้ภาษาบาลีเป็นหลัก นับถือพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดา และพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ในเรื่องกฎแห่งกรรม รวมทั้งนับถือพระสงฆ์ผู้เผยแผ่ศาสนา

2) นิกายมหายาน ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 ราชวงศ์ปาละมีอำนาจขึ้นในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียแถบแคว้นเบงกอลและพิหารศิลปกรรมทางพุทธศาสนาในสมัยนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนาลันทาซึ่งศาสนาพุทธแบบมหายานกำลังเจริญอยู่ พุทธศาสนาลัทธินี้ได้แยกออกมาจากพุทธศาสนาแบบเถรวาทตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก นับถือพระอาทิพุทธเจ้าว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์สูงสุดผู้สร้างโลก พระอาทิพุทธเจ้าทรงบันดาลให้เกิดมีพระชยานิพุทธเจ้าหรือพระชินะ พระชยานิพุทธเจ้าแต่ละองค์ยังทรงบันดาลให้มีพระมนุษย์พุทธเจ้าลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ และพระมนุษย์พุทธเจ้าก็จะมีพระโพธิสัตว์ประจำพระองค์อีกชั้นหนึ่ง (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2516, หน้า 61) พุทธศาสนาลัทธินี้มีแนวทางความคิดว่าพุทธศาสนิกชนควรมุ่งสู่การเป็นพระพุทธรูปเจ้าเป็นจุดสูงสุด โดยต้องผ่านการเป็นพระโพธิสัตว์อันหมายถึงผู้แสวงหาโพธิญาณ และอุทิศส่วนบุญกุศลให้ผู้อื่นพันทุกข์เสียก่อน (พิริยะ ไกรฤกษ์, 253, หน้า 124)

พุทธศาสนาและศิลปกรรมของราชวงศ์ปาละ ได้ให้อิทธิพลแก่อาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้รวมทั้งอาณาจักรเขมรโบราณในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วย ในระยะนี้จึงมีความนิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์กันอย่างแพร่หลาย ทั้งที่สลักจากศิลา ห่อสำริด และปูนปั้น

4.6.2 ศาสนาฮินดู

เป็นศาสนาเก่าแก่ที่มีกำเนิดมาจากลัทธิพระเวทซึ่งพวกอารยันได้นำเข้ามาในประเทศอินเดียผสมกับลัทธิพื้นเมืองที่มีอยู่ก่อนแล้ว ศาสนาฮินดูได้มีวิวัฒนาการมาโดยตลอดโดยในระยะแรกเรียกกันว่าศาสนาพราหมณ์และต่อมาจึงกลายเป็นศาสนาฮินดู ศาสนาฮินดูนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แต่ให้ความสำคัญแก่เทพเจ้าสามองค์ได้แก่พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ซึ่งรวมกันเรียกว่า "ตรีมูรติ"

พระพรหมนั้นไม่ได้เป็นประมุขแห่งนิกายใดแต่พระวิษณุและพระศิวะกลายเป็นเทพเจ้าผู้เป็นประมุขของนิกายใหญ่สองนิกายที่แข่งขันกันอยู่ในประเทศอินเดียโดยพระวิษณุเป็นประมุขของไวษณพนิกายซึ่งถือว่าพระวิษณุเป็นใหญ่กว่าพระศิวะ และพระศิวะเป็นประมุขของลัทธิไศวนิกายซึ่งถือว่าพระศิวะเป็นใหญ่กว่าพระวิษณุแต่ในบางครั้งพระ

วิชณคือพระหริและพระศิวะคือพระหระก็สามารถรวมกันเข้าเป็นเทพเจ้าองค์เดียวกันได้ดังเช่นปรากฏเทวรูปพระหริหระ

พระพรหม มีสี่พักตร์ สี่กร ทรงหงส์เป็นพาหนะมีชายาชื่อประชาบดี

พระวิชณ มีเศียรเดียว สี่กร มักทรงถือจักร สังข์ คทา และดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ ทรงครุฑเป็นพาหนะ มีชายาชื่อลักษมีหรือศรีผู้เป็นเทพธิดาแห่งความงาม พระวิชณเป็นเทพเจ้าผู้ปกครองรักษาโลกเมื่อสิ้นกัลป์พระวิชณจะบรรทมหลับเหนือพญานาคในนครราชในเกษียรสมุทร(ทะเลน้ำนม)ในขณะที่บรรทมหลับจะมีดอกบัวทองผุดขึ้นมาจากพระนาภีและมีพระพรหมประทับอยู่บนนั้น และพระพรหมก็จะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ในระหว่างกัลป์เมื่อเกิดยุคเชษฐขึ้นในโลกมนุษย์พระวิชณก็จะอวตารลงมาเพื่อปราบยุคเชษฐเป็นการรักษาโลกเอาไว้ การอวตารนั้นบางครั้งก็เป็นมนุษย์ เช่น พระราม พระกฤษณะ บางครั้งก็เป็นสัตว์ เช่น เต่า ปลา หมูป่า เป็นต้น

พระศิวะ มีเศียรเดียว สี่กร ถือตรีศูลเป็นอาวุธ มีเนตรที่สามตั้งขวางพระนลาฏ (หน้าผาก) พระเกศามักขมวดเกล้าเกศา พระองค์ทรงนั่งบนถ้ำหรือบนหินเสื่อทรงนาคเป็นสังวาลย์และทรงโคนนทีเป็นพาหนะ มีชายาชื่อ อุมา หรือปารวตี พระอุมามีอีกภาคหนึ่งซึ่งเป็นภาคโหดร้ายมีนามว่า ทูรคา หรือกาลิ ถือกันว่าพระศิวะเป็นเทพผู้ทำลายโลกและทำการสร้างขึ้นใหม่ เพราะเหตุว่าความตายคือการทำลายให้ดับสูญนั้นคือการให้มีชีวิตใหม่เกิดขึ้น

ที่เมืองศรีเทพมีการเคารพนับถือศาสนาฮินดู ทั้งสองนิกายคือ ไชยณพนิกาย และไสยณิกาย

1. ไชยณพนิกาย จารึกที่เกี่ยวกับลัทธิบูชาพระวิชณในประเทศเขมรปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยเจ้าชายจันทรมันแห่งอาณาจักรฟูนัน (พ.ศ.1000 -1050) ยืนยันได้ว่าในสมัยคุปตะมีลัทธิไชยณพนิกายปาญจราตรและนิกายภาควัดแผ่เข้ามายังประเทศเขมร นิกายปาญจราตรนั้นนับถือบูชาพระนารายณ์รวมเข้ากับพระวิชณตั้งแต่เดิมเป็นเทพเจ้าแห่งพลังของดวงอาทิตย์ในสมัยพระเวท ส่วนนิกายภาควัดนิยมบูชาพระกฤษณะโอรสของवासเทพ ซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิชณ ลัทธิบูชาวิชณรวมทั้งอวตารปางกฤษณะดังที่พบเทวรูปพระวิชณและพระกฤษณะโควรรณะที่เมืองศรีเทพนี้ คงจะแพร่หลายเข้ามายังเมืองศรีเทพในราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ตามการกำหนดอายุขององค์เทวรูป) โดยรับผ่านมาทางอาณาจักรเจนละหรือเขมรโบราณ

สำหรับอวตารปางกฤษณะที่พบที่เมืองศรีเทพนั้นเป็นเหตุการณ์ตอนพระกฤษณะยกเขาโควรรณะ เรียกว่า กฤษณะโควรรณะ (เทวรูปพระกฤษณะโควรรณะจากวัดเกาะประเทศเขมร ศิลปพนมดง มีจารึกยืนยันชื่อเรียกรูปนี้ว่ากฤษณะโควรรณสวามิน) เรื่องดังกล่าวปรากฏความในคัมภีร์หริวงค์ คัมภีร์วิชณ-ปุราณะและคัมภีร์ภาควัด-ปุราณะ

คัมภีร์ภาควัด-ปุราณะ บรรยายความว่า วันหนึ่งขณะที่พระกฤษณะประทับอยู่กับพระเชษฐาพลราม(หรือพลเทวะ)ภายในสวนของนันทะพระองค์ได้ทอดพระเนตร

เห็นบรรดาคนเลี้ยงโคกำลังตระเตรียมพิธีบูชาขวัญถวายแด่พระอินทร์ พระกฤษณะได้ทรงห้าม โดยบอกคนเหล่านั้นว่าพวกเขาควรจะทำพิธีบูชาเขาโควรรณะซึ่งก็คือบูชาพระองค์เอง ฝ่ายพระอินทร์ทรงพิโรธจึงดำริแก้แค้นโดยบันดาลให้พายุทรายและกรวดตกลงมาในสวนของนันทะ พระกฤษณะ ทรงถอนภูเขาโควรรณะแล้วยกขึ้นด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่งให้ลอยอยู่ในอากาศ ทรงสั่งให้คนเลี้ยงโคต้อนฝูงโคเข้าไปอยู่ภายใต้ภูเขาขึ้นนั้น เพื่อปกป้องเหล่าคนเลี้ยงโคกับฝูงสัตว์ของพวกเขาจากแรงโทสะของพระอินทร์ พระกฤษณะทรงยกเขาโควรรณะอยู่เป็นเวลาเจ็ดวันโดยมิได้ขยับเขยื้อน พระอินทร์ได้ทรงตระหนักถึงอำนาจแห่งพระกฤษณะ ในที่สุดท้องฟ้าก็กระจ่างสดใสเหล่าคนเลี้ยงโคจึงได้แยกย้ายกันกลับที่ฟาร์มของตน

2. ไศวนิกาย ลัทธิไศวนิกายที่พบที่เมืองศรีเทพปรากฏในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 เป็นลัทธิไศวนิกายปาศุปัตซึ่งเน้นในเรื่องการบำเพ็ญโยคะ บูชาพระศิวะหรือพระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุด โดยมีศิวลึงค์เป็นเครื่องหมายแทนพระองค์ (ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์, 2533, หน้า 198) เทวสถานในลัทธินี้ที่ยังเหลืออยู่คือโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง และปรางค์ศรีเทพ ซึ่งปรากฏทับหลังกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 โดยเฉพาะทับหลังซึ่งพบที่ปรางค์สองพี่น้อง ปัจจุบันตั้งไว้ที่ปรางค์องค์เล็กนั้น เป็นภาพสลักเล่าเรื่องรูปอุมาเหศวร คือทำเป็นรูปพระศิวะหรือพระอิศวรอุ้มพระนางอุมาหรือปารวตีไว้บนพระเพลลาและประทับนั่งบนหลังโคอสุภราชหรือโคนนทิก ซึ่งเป็นพาหนะประจำพระองค์ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการเป็นเทวสถานของพระศิวะและระหว่างการขุดแต่งโบราณสถานยังพบชิ้นส่วน ศิวลึงค์ ฐานโยนิ โคนนทิก อยู่ในบริเวณอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบฐานเสาประดับกรอบประตูทางเข้าปรางค์สองพี่น้อง สลักเป็นรูปฤษีนั่งไขว่ขาเอามือเท้าคางนั่งอยู่ภายในซุ้ม

4.6.3 ลัทธิบูชาพระอาทิตย์

การบูชาพระอาทิตย์ในเมืองศรีเทพไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่าได้รับอิทธิพลมาจากที่ไหนและเมื่อใด สุริยเทพหรือพระอาทิตย์ที่ได้จากเมืองศรีเทพจำนวน 4 องค์นั้น 3 องค์ไม่ทราบตำแหน่งที่พบ แต่มีอยู่องค์หนึ่งที่พบเมื่อปี พ.ศ. 2535 ทราบตำแหน่งที่พบแน่ชัดคือพบที่หน้าทางเข้าเทวสถานปรางค์สองพี่น้องซึ่งเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดูจากลักษณะของเทวรูปพระอาทิตย์ที่พบพอจะเทียบเคียงลักษณะเครื่องทรงได้กับเทวรูปพระอาทิตย์ที่พบที่พนมบาเต คิลปะเขมรแบบไพรกเมง ซึ่งกำหนดอายุได้ในราว พ.ศ. 1185 - 1250 จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าลัทธิการบูชาพระอาทิตย์อาจจะมาจากอาณาจักรเจนละหรือเขมรโบราณโดยที่เจนละก็รับมาจากอินเดียอีกต่อหนึ่ง

พระอาทิตย์อยู่ในกลุ่มเทพของอิหร่านเป็นเทพเก่าแก่มีมาตั้งแต่ยุคพระเวท พระอาทิตย์เป็นหัวหน้าใหญ่ในบรรดาเทพแห่งแสงอาทิตย์ทั้งปวงมีสาวตรีและวิวิสวัตเป็นส่วนหนึ่งของพระองค์ พระอาทิตย์มีวรรณและเกศาเป็นสีทองประทับบนราชรถสีทองเทียมม้า 7 ตัว หรือ 7 หัว พระอาทิตย์เป็นเทพผู้ทรงอำนาจ เมื่ออรุณและอินทพรเทพจะสร้างสรรพสิ่งก็จะให้พระอาทิตย์เป็นผู้วัดระยะทาง พระอาทิตย์เป็นเทพแห่งความมีชีวิตชีวาทำให้มนุษย์ทั้งหลาย

กระปรีกระเป่าและเกิดปัญญา มีอำนาจสั่งลงน้ำควบคุมดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวและหยุดนิ่ง มีหน้าที่เชื่อมโยงโลกมนุษย์และโลกสวรรค์เข้าด้วยกันในยุคหลังพระอาทิตย์มีอำนาจลดลงแต่ก็ยังคงรักษาหน้าที่เดิมในยุคพระเวทเอาไว้ และถูกจัดให้เป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์

ลัทธิการบูชาพระอาทิตย์นี้เดิมเป็นลัทธิของพวกอิหร่านเข้ามาสู่อินเดีย โดยพวกนักบวช คือพวกมาจ ซึ่งคัมภีร์ปุราณะเรียกว่ามัค และว่าเดิมอยู่ในศกทวิป(อินเดียเหนือ) ลัทธิการบูชาพระอาทิตย์เข้ามายังอาณาจักรเขมรโบราณเมื่อใดยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดแต่จากเทวรูปพระอาทิตย์ที่พบซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ทำให้เราทราบว่าคงมีการบูชาพระอาทิตย์เกิดขึ้นแล้วในเวลานั้น ซึ่งจะถึงกับเป็นลัทธิหรือนิกายหนึ่งหรือไม่นั้นยังมีอาจกล่าวได้แน่ชัด นอกจากประติมากรรมรูปพระอาทิตย์แล้วยังพบจารึกสมัยก่อนเมืองพระนครที่กล่าวถึงสิ่งของที่ถวายแด่พระกฤษณะหรือพระอาทิตย์ผู้เป็นใหญ่ ในจารึกยุคหลังต่อมา ก็เรียกพระอาทิตย์ว่า“ภาณุกฤษณะ”และบางครั้งก็ใช้คำว่า “ศกพราหมณ์”ซึ่งปรากฏบ่อยๆ ในจารึกเขมรสมัยเมืองพระนครซึ่งบางครั้งคำว่าศกพราหมณ์ก็หมายถึงพระวิษณุด้วย

ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

1. ความหมายผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ชนินทร์ชัย อินทிரารณ, สุวิทย์ ธีรธัญญากานนท์, และสิริวรรณ เมธีวิวัฒน์ (2540, หน้า 5) ได้กล่าวถึงความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนว่า เป็นความสำเร็จในด้านความรู้ ทักษะสมรรถภาพด้านต่าง ๆ ของสมองหรือมวลประสบการณ์ทั้งปวงที่ได้รับจากการเรียน การสอน หรือผลงานนักเรียนที่ได้จากการประกอบกิจกรรม

พิชิต ฤทธิจรรยา (2543, หน้า 37) ได้ให้ความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไว้ว่าหมายถึง ความรู้ ความสามารถทางด้านสติปัญญาในการเรียนที่ต้องอาศัยความรอบรู้หรือประสบการณ์ที่ได้รับ

วิภาวรรณ รมรินทร์บุญกิจ (2544, หน้า 54) ได้ให้ความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไว้ว่า หมายถึง ความรู้ ความสามารถทางด้านสติปัญญาในการเรียนที่ต้องอาศัยความรอบรู้หรือประสบการณ์ที่ได้รับ

จากความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สรุปได้ว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หมายถึง ความสามารถด้านสติปัญญาในการปฏิบัติ ด้านความรู้ ความเข้าใจ และมวลประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับจากการเรียนการสอน ซึ่งความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับมัคคุเทศก์น้อยนาเที่ยวเมืองศรีเทพ ซึ่งประเมินได้จากคะแนนของนักเรียนที่ได้รับจากการใช้แบบทดสอบวัดความรู้ความเข้าใจของนักเรียน

2. องค์ประกอบของการ วัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ในการจัดการเรียนการสอนกระบวนการเรียนรู้มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ วัตถุประสงค์ทางการศึกษา กิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ ซึ่งองค์ประกอบทั้งสามส่วนจะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ยากที่จะแยกออกจากกันได้ ดังนั้นการวัดผล ซึ่งหมายถึง กระบวนการกำหนดตัวเลขหรือสัญลักษณ์ให้บุคคล สิ่งของ หรือเหตุการณ์อย่างมีกฎเกณฑ์ การวัดผลของการวัดจึงมีองค์ประกอบ 3 ประการ ดังนี้ (พิชิต ฤทธิ์จรรยา, 2543, หน้า 5)

1. ปัญหา สิ่งที่จะวัด

2. เครื่องมือหรือเทคนิควิธีในการรวบรวมข้อมูล

3. ข้อมูลเชิงปริมาณ หรือคุณภาพ หากเป็นข้อมูลเชิงจำนวน จะต้องมีการกำหนดหน่วยวัด หากเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพจะต้องมีรายละเอียดที่แสดงคุณลักษณะไม่ใช่ตัวเลข การวัดไม่ว่าจะเป็นข้อมูลเชิงปริมาณ หรือเชิงคุณภาพก็ใช้เครื่องมือวัดได้ ได้แก่ แบบทดสอบ การสังเกต การสอบถาม การสัมภาษณ์ ส่วนการประเมิน หมายถึง การตัดสินคุณค่า หรือการตีราคา ข้อมูลที่ได้จากการวัด โดยการเปรียบเทียบกับข้อมูลอื่นการประเมินจึงมีองค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ ข้อมูล เกณฑ์ และการตัดสินคุณค่าหรือการตัดสินใจ (พิชิต ฤทธิ์จรรยา, 2543, หน้า 8)

ในการประเมินผล จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการประเมิน แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. การประเมินผลก่อนเรียน มีจุดมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบความรู้พื้นฐาน และทักษะของผู้เรียน มีความรู้เพียงพอที่จะเรียนต่อในรายวิชาใหม่ หรือเนื้อหาใหม่หรือไม่ เพื่อที่จะช่วยให้ครูทราบพื้นฐานของผู้เรียน และช่วยให้ครูวางแผนการสอนได้เหมาะสมกับสภาพของผู้เรียนและเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจในการเลือกวิธีเรียน

2. การประเมินผลระหว่างเรียน หรือประเมินผลความก้าวหน้ามีจุดมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบผู้เรียนว่าบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ เพียงใด หากพบข้อบกพร่องก็หาแนวทางแก้ไข โดยอาจจัดการสอนซ่อมเสริมให้แก่ผู้เรียน การประเมินระหว่างเรียนนี้ เป็นการทดสอบย่อยในเนื้อหาที่เรียนเท่านั้น เพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าของการเรียน ว่าผู้เรียนบรรลุตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ครูผู้สอนต้องปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตรอย่างไร

3. การประเมินผลรวม เป็นการวัดประเมินเมื่อผู้เรียนได้เรียนจบเนื้อหาที่ครูผู้สอนได้กำหนดไว้ในแต่ละวิชา อาจเป็นปลายภาคเรียนแต่ละภาคหรือระหว่างภาคเรียน เป็นการประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนในเรื่องต่างๆ ของครูผู้สอน โดยเฉพาะการให้ระดับคะแนนแก่ผู้เรียนควรตัดสิน ได้ - ตก ผ่าน - ไม่ผ่าน ได้เกรดอะไร

ไพศาล หวังพานิช(2546, หน้า, 28) ได้จำแนกการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไว้ 2 ลักษณะ คือ

1. การวัดผลแบบอิงเกณฑ์ เป็นการวัดความสามารถในการเรียนรู้ของผู้เรียนเปรียบเทียบกับเป้าหมาย ว่าได้ระดับตามที่ต้องการหรือไม่

2. การวัดผลแบบอิงกลุ่ม เป็นการวัดผลความสามารถในการเรียนรู้ของผู้เรียนเปรียบเทียบกับนักเรียน เพื่อสรุปผลการเรียน

จากความหมายข้างต้น สรุปได้ว่าองค์ประกอบของการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนมีองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่ วัดดูประสงค์ทางการศึกษา กิจกรรมการเรียนการสอน การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ซึ่งองค์ประกอบทั้งสามอย่างนี้จะมีความสัมพันธ์กันไปตลอดและมีวัตถุประสงค์ของการประเมิน คือ การประเมินผลก่อนเรียน การประเมินผลระหว่างเรียน และการประเมินผลรวมหรือประเมินผลหลังเรียน เพื่อให้ทราบความก้าวหน้าทางการเรียนของนักเรียนและเพื่อตัดสินผลการเรียนโดยใช้การวัดผลแบบอิงเกณฑ์หรือวัดผลแบบอิงกลุ่มขึ้นอยู่กับครูผู้สอนพิจารณาในการใช้เกณฑ์ตัดสิน

3. ประเภทของแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ประเภทของแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเป็นเครื่องมือที่จะใช้วัดผู้เรียนเพื่อดูความก้าวหน้าของการเรียน ซึ่งมีผู้ให้ประเภทของแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ไว้ดังนี้ วิไล ทองแผ่ (2547, หน้า 94-98) ได้แบ่งประเภทของแบบทดสอบไว้ดังนี้

1. แบ่งตามสมรรถภาพที่จะวัด (achievement test) แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1.1 แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ เป็นแบบทดสอบที่มุ่งวัดสมรรถภาพทางสมเพื่อวัดความสามารถในขณะที่ทำการทดสอบว่ามีความรู้ในวิชาที่เรียนมากน้อยเพียงใด หรือเพื่อวัดดูผลการเรียนของผู้เรียนและการสอนของครู แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์นี้ประกอบไปด้วย แบบทดสอบที่ครูสร้างขึ้นเอง และแบบทดสอบมาตรฐาน

1.2 แบบทดสอบวัดความถนัด (aptitudes test) เป็นแบบทดสอบที่มุ่งวัดสมรรถภาพทางสมองของผู้เรียนที่นอกเหนือจากวิชาการที่เรียนในห้องเรียน เช่น ความสามารถด้านการคิดหาเหตุผล การปรับตัว เพื่อใช้พยากรณ์หรือทำนายอนาคตของนักเรียน ประกอบไปด้วยแบบทดสอบวัดความถนัดทางการเรียน และแบบทดสอบวัดความถนัดเฉพาะอย่าง

1.3 แบบทดสอบวัดบุคลิกและสังคม (person social test) เป็นแบบทดสอบที่วัดความรู้สึก การปรับตัว ความต้องการ เจตคติ และบุคลิกภาพของบุคคล ประกอบไปด้วยแบบทดสอบวัดความสนใจแบบทดสอบวัดบุคลิกภาพ

2. แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการสร้าง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.1 แบบทดสอบอัตนัยหรือความเรียง (subjective test or essay type) เป็นแบบทดสอบที่ให้อิสระในการตอบมากที่สุด โดยให้เขียนบรรยายแบบยาวๆ ภายในเวลาที่จำกัด

2.2 แบบทดสอบปรนัยหรือแบบให้ตอบสั้นๆ (objective test or short answer) เป็นแบบทดสอบที่กำหนดให้ตอบสั้นๆ หรือมีคำตอบให้เลือก

3. แบ่งตามจุดมุ่งหมายที่จะใช้ประโยชน์แบ่งเป็น 2 ประเภทได้แก่

3.1 แบบทดสอบเพื่อวินิจฉัย (diagnostic test) เป็นแบบทดสอบที่มุ่งค้นหาข้อบกพร่องในการเรียน เพื่อนำผลไปปรับปรุงการเรียนการสอน

3.2 แบบทดสอบแบบทำนายหรือพยากรณ์ (prognostic test) เป็นแบบทดสอบที่มุ่งทำนายว่า ใครสามารถเรียนอะไรได้บ้าง และสามารถจะเรียนได้มากน้อยเพียงใด มักนำไปใช้ในการสอบคัดเลือกเพื่อวัดแวว หรือความถนัด

4. แบ่งตามเวลาที่กำหนด แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

4.1 แบบให้ใช้ความเร็ว และแบบกำหนดเวลา (speed test) เป็นแบบทดสอบที่มุ่งวัดทักษะและความแม่นยำในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเป็นข้อสอบง่ายๆ และให้เวลาตอบน้อย ผู้สอบอาจทำไม่ทันเวลาทุกข้อ ผู้ที่เก่งกว่าคือผู้ที่ทำได้ถูกมากกว่า

4.2 แบบให้เวลามากๆ หรือแบบไม่จำกัดเวลา (power test) เป็นแบบทดสอบที่มุ่งวัดความสามารถในเรื่องใดเรื่องหนึ่งของนักเรียนโดยให้เวลาตอบนานๆ เพิ่มความสามารถที่มีอยู่ หรืออาจไม่กำหนดเวลาเลย เพียงให้ทุกคนทำเสร็จ เช่น ให้ค้นคว้า ทำรายงานส่งให้เวลา 1 ภาคเรียน หรือให้นำข้อสอบกลับไปทำที่บ้าน

5. แบ่งตามลักษณะการตอบ แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่

5.1 แบบให้ลงมือทำ (performance test) เป็นแบบทดสอบภาคปฏิบัติซึ่งครูจะสร้างสถานการณ์ขึ้นมาให้นักเรียนปฏิบัติ เช่น การปรุงอาหาร การฝีมือ เป็นต้น

5.2 แบบให้เขียนตอบ (paper-pencil test) เป็นแบบทดสอบที่กำหนดให้ตอบโดยการเขียนซึ่งใช้กระดาษและเครื่องเขียนเป็นอุปกรณ์สำคัญ เช่น การสอบปรนัย การสอบแบบอัตนัย เป็นต้น

5.3 การสอบปากเปล่า (oral-test) เป็นการสอบที่ละคนไม่ต้องใช้กระดาษและเครื่องเขียนโดยใช้การถามตอบปากเปล่า มีการโต้ตอบกันทางคำพูด เช่น การประกวดอ่านคำกลอนการอภิปราย เป็นต้น

6. แบ่งตามลักษณะและโอกาสในการใช้ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

6.1 แบบทดสอบย่อย (formative test) เป็นแบบทดสอบที่มีจำนวนข้อคำถามไม่มากนักใช้สำหรับประเมินผลการสอนเมื่อเสร็จในแต่ละหน่วยย่อย

6.2 แบบทดสอบรวม (summative test) เป็นแบบทดสอบที่มีข้อคำถามมาก วัดความรู้หลายเรื่องและหลายจุดประสงค์ใช้สำหรับสอบปลายภาค หรือปลายปีการศึกษาเมื่อจบเนื้อหาในวิชาหนึ่ง ๆ

7. แบ่งตามเกณฑ์การนำผลสอบไปประเมิน แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

7.1 แบบทดสอบอิงเกณฑ์ (criterion reference test) เป็นแบบทดสอบที่ต้องการวัดความรู้ ของผู้เรียนโดยนำไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า

7.2 แบบทดสอบอิงกลุ่ม (norm reference test) เป็นแบบทดสอบที่มุ่งนำผลการสอบไปเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นที่ใช้ข้อสอบเดียวกัน เพื่อตัดสินใจว่าใครเก่งกว่ากัน

8. แบ่งตามสิ่งเร้า แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

8.1 แบบทดสอบทางภาษา (verbal test) ได้แก่ แบบทดสอบที่ใช้คำพูดหรือตัวหนังสือไปเร้าให้ผู้สอบตอบโดยพูดหรือเขียนออกมา

8.2 แบบทดสอบที่ไม่ใช้ภาษา(non-verbal test) ได้แก่ แบบทดสอบที่ใช้รูปภาพ กริยา ท่าทาง หรืออุปกรณ์ไปเร้าให้ผู้สอบตอบสนอง

9. แบ่งตามลักษณะการตอบ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

9.1 แบบทดสอบความเรียง (essay type) เป็นแบบทดสอบที่กำหนดคำถามหรือปัญหาให้แล้วให้ผู้ตอบ ตอบโดยเขียนตอบ โดยแสดงความรู้ ความคิด เหตุผล ความรู้สึกให้เต็มที่

9.2 แบบทดสอบแบบตอบสั้น ๆ (short answer) เป็นแบบทดสอบที่กำหนดคำถาม หรือ ปัญหาไว้ให้แล้ว ประกอบด้วย แบบทดสอบถูก – ผิด แบบทดสอบเติมคำ แบบทดสอบจับคู่ แบบทดสอบเลือกตอบ

4. วิธีวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

วิธีวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เป็นรูปแบบที่นำเครื่องมือวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนมาใช้วัดผู้เรียน ซึ่งวิธีวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนนั้น มีผู้รวบรวมไว้ดังนี้

รวิวรรณ ศรีคร้ามครัน (2544, หน้า 235) ได้เสนอวิธีการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไว้ดังนี้

1. การให้เขียนรายงาน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนลักษณะกลุ่มหรือรายบุคคลจะต้องวางแผนและดำเนินการเขียนรายงานตามที่ผู้สอนมอบหมาย การประเมินผลในลักษณะนี้ผู้สอนอาจจะประเมินด้วยตนเองหรือผู้เรียนประเมินผลงานของตนเอง ร่วมกับเพื่อนในห้องเรียนในกลุ่มหรือร่วมกับผู้สอน

2. การให้รายงานด้วยคำพูด เป็นการเขียนรายงานที่สรุปรายงานชั้นเรียนด้วยปากเปล่าเป็นการพิจารณาความสามารถของผู้เรียนในด้านการสื่อความหมายลักษณะท่าทาง เช่น การโต้วาที การตอบคำถามครู

3. การใช้แบบทดสอบ เป็นเครื่องมือวัดความสามารถในการเรียนรู้ และทัศนคติของผู้เรียน ซึ่งนำมาใช้ก่อนการเรียน ระหว่างการเรียน และหลังการเรียน เป็นเครื่องมือที่ผู้สอนสร้างให้ตรงกับจุดประสงค์การเรียนรู้ในหัวข้อเรื่องนั้น ๆ ในแบบทดสอบจะมีคำแนะนำ มีการกำหนดคะแนน ซึ่งต้องแจ้งให้ผู้เรียนทราบเพื่อเป็นข้อมูลว่า ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจเนื้อหา มากน้อยเพียงใด

4. การประเมินผลกิจกรรมผู้เรียนหากจุดประสงค์ระบุพฤติกรรมที่สังเกตได้ การประเมินก็ควรเน้นที่พฤติกรรมของผู้เรียน เช่น ความสามารถในการวาดภาพ การจัดนิทรรศการ ซึ่งเกณฑ์ในการกำหนดระดับความสามารถและผลงานที่ผู้เรียนทำ ตามที่ผู้สอนกำหนดในจุดประสงค์การเรียนรู้

5. การให้การบ้าน เป็นการมอบหมายงานให้ผู้เรียนทำเป็นรายบุคคล หรือเป็นกลุ่มเพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์เพิ่มเติมนอกเหนือจากการเรียนการสอนในห้องเรียน ดังนั้นผู้สอนต้องคอยติดตามให้ผู้เรียนทำการบ้านให้เสร็จ และส่งงานทุกครั้ง ซึ่งทำให้ผู้สอนทราบความสามารถและระดับการเรียนรู้ของผู้เรียน

6. การสังเกต เป็นวิธีการประเมินความสามารถของผู้เรียนได้ประการหนึ่ง แต่มีข้อจำกัดด้านความเชื่อมั่น และความเที่ยงตรง เนื่องจากมีความลำเอียงของการสังเกตในด้านต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การสังเกตการณ์ทำงาน การตอบคำถาม ความสนใจของนักเรียน

ความพึงพอใจ

1. ความหมายของความพึงพอใจ

ประสาธ อิศรปริดา (2541, หน้า 300) กล่าวว่า ความพึงพอใจ หมายถึง พลังที่เกิดจากพลังทางจิตที่มีผลไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ และหาสิ่งที่ต้องการมาตอบสนอง

สุชา จันทรเอม (2541, หน้า 17) กล่าวว่า ความพึงพอใจ หมายถึง พฤติกรรมที่ถูกระตุ้นโดยแรงขับของแต่ละคน และมีแนวโน้มมุ่งไปสู่จุดหมายปลายทางอย่างใดอย่างหนึ่งทำให้เกิดความต้องการ

วราภรณ์ ขาวบริสุทธิ (2542, หน้า 39) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความพึงพอใจสภาพหรือระดับความพึงพอใจที่เป็นผลมาจากความสนใจและเจตคติของบุคคลที่มีต่องาน

ศุภศิริ โสมภักดู (2544, หน้า 49) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกส่วนตัวของบุคคลในการปฏิบัติงาน ซึ่งมีความหมายกว้างรวมไปถึงความพึงพอใจเป็นความรู้สึกในสภาพแวดล้อมทางกายภาพด้วย การมีความสุขที่ทำงานร่วมกับคนอื่น มีทัศนคติที่ดีต่องานด้วย

ชูศรี การเกษ (2546, หน้า 60) กล่าวว่า ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดหรือเจตคติของบุคคลที่มีต่อการทำงานหรือการปฏิบัติกิจกรรมในเชิงบวก ดังนั้น ความพึงพอใจในการเรียนรู้จึงหมายถึง ความรู้สึกพอใจ ชอบใจ ในการร่วมมือกันปฏิบัติกิจกรรมการเรียนรู้และต้องดำเนินกิจกรรมนั้นๆ จนบรรลุผลสำเร็จ

โวลแมน (Wolman, 1973, p.384) ได้ให้ความหมายของความพึงพอใจว่า ความพึงพอใจ คือความรู้สึกมีความสุข เมื่อได้รับผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ความต้องการ หรือแรงจูงใจ

เดวิส (Davis, 1981, p.83) ได้ให้ความหมายความพึงพอใจว่า ความพึงพอใจหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคาดหวังกับผลประโยชน์ที่ได้รับ

จากความหมายของความพึงพอใจ ที่มีผู้ให้ความหมายไว้ข้างต้น พอสรุปได้ว่า ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดหรือเจตคติของบุคคลที่มีต่อการทำงานหรือการปฏิบัติ

กิจกรรมในเชิงบวก ดังนั้น ความพึงพอใจในการเรียนรู้จึงหมายถึง ความรู้สึกพอใจ ชอบใจ ในการร่วมปฏิบัติกิจกรรมการเรียนการสอน และต้องการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ จนบรรลุผลสำเร็จ

2. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจ

ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกที่บุคคลมีต่อสิ่งที่ได้รับประสบการณ์และแสดงออก หรือมีพฤติกรรมตอบสนองในลักษณะแตกต่างกันไป ความพึงพอใจในสิ่งต่างๆ นั้น จะมีมาก หรือน้อยขึ้นอยู่กับแรงจูงใจหรือการกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจกับผูปฏิบัติงานจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้งานหรือสิ่งที่ทำนั้นประสบความสำเร็จ การศึกษาเกี่ยวกับความพึงพอใจเป็นการศึกษา ตามทฤษฎีทางพฤติกรรมศาสตร์ที่เกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ มีดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2540, หน้า 139-144) กล่าวถึงทฤษฎีการจูงใจ ของนักการศึกษาต่างๆ ดังนี้

1. ทฤษฎีการจูงใจ ERG ของแอลเดอร์เฟอร์ (Alderfer) กล่าวว่าความต้องการ ของมนุษย์แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

1.1 ความต้องการเพื่อดำรงชีวิต (existence Needs) หรือ E เป็นความ ต้องการทางด้านร่างกายและปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต

1.2 ความต้องการทางด้านความสัมพันธ์ (relatedness needs) หรือ R เป็น ความต้องการที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ เช่น สมาชิกในครอบครัว เพื่อนร่วมงาน และคนที่ ต้องการจะมีความสัมพันธ์ด้วย

1.3 ความต้องการความเจริญก้าวหน้า (growth needs) หรือ G เป็นความ ต้องการที่จะพัฒนาตนเองตามศักยภาพสูงสุด

2. ทฤษฎีการจูงใจของแมคเคลแลนด์ (McClelland) เชื่อว่าความต้องการเป็นการ เรียนรู้จากการมีประสบการณ์และมีอิทธิพลต่อการรับรู้สถานการณ์และแรงจูงใจสู่เป้าหมายโดย แบ่งความต้องการออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

2.1 ความต้องการผลสัมฤทธิ์ (needs for achievement) เป็นพฤติกรรมที่จะ กระทำใดๆ ให้เป็นผลสำเร็จ เป็นแรงขับเคลื่อนที่จะนำไปสู่ความเป็นเลิศ

2.2 ความต้องการสัมพันธ์ (needs for affiliation) เป็นความปรารถนาที่จะ สร้างมิตรภาพและมีความสัมพันธ์อันดีกับผู้อื่นและต้องการควบคุมผู้อื่น

2.3 ความต้องการอำนาจ (needs for power) เป็นความต้องการควบคุม ผู้อื่น มีอิทธิพลต่อผู้อื่น และต้องการควบคุมผู้อื่น

ในการดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน ความพึงพอใจเป็นสิ่งสำคัญที่จะ กระตุ้นให้ผู้เรียนทำงาน หรือที่ต้องปฏิบัติให้บรรลุผลตามจุดประสงค์ ครูผู้สอนจึงต้องคำนึงถึง ความพึงพอใจในการเรียนรู้ของผู้เรียน การทำให้ผู้เรียนเกิดความพึงพอใจในการเรียนรู้หรือการ ปฏิบัติงาน มีแนวคิดพื้นฐานที่แตกต่างกัน ดังนี้ (ศุภศิริ โสมาเกตุ, 2542, หน้า 53)

1. ความพึงพอใจนำไปสู่การปฏิบัติงาน การตอบสนองความต้องการของผู้ปฏิบัติงานจนเกิดความพึงพอใจ จะทำให้เกิดแรงจูงใจในการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานที่สูงกว่าผู้ไม่ได้รับการตอบสนอง

2. ผลของการปฏิบัติงานนำไปสู่ความพึงพอใจ ความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจและผลการปฏิบัติงาน จะถูกเชื่อมโยงด้วยปัจจัยอื่นๆ ผลการปฏิบัติงานที่ดีจะนำไปสู่ผลตอบแทนที่เหมาะสม ซึ่งในที่สุดจะนำไปสู่การตอบสนองความพึงพอใจ ผลการปฏิบัติงานย่อมได้รับการตอบสนองในรูปของรางวัลหรือผลตอบแทน ซึ่งแบ่งออกเป็นผลตอบแทนภายใน (intrinsic rewards) และผลตอบแทนภายนอก (extrinsic rewards)

สก๊อตต์ (Scott, อ้างถึงใน ศุภศิริ โสมาเกตุ, 2542, หน้า 49) ได้เสนอแนวความคิดในเรื่องการจูงใจให้เกิดความพึงพอใจต่อการทำงานที่จะให้ผลเชิงปฏิบัติ มีลักษณะดังนี้

1. งานควรมีส่วนสัมพันธ์กับความปรารถนาส่วนตัว และมีความหมายสำหรับผู้ทำ

2. งานนั้นต้องมีการวางแผนและวัดความสำเร็จได้ โดยใช้ระบบการทำงานและการควบคุมที่มีประสิทธิภาพ

3. เพื่อให้ได้ผลในการสร้างสิ่งจูงใจภายในเป้าหมายของงาน จะต้องมียุทธศาสตร์ดังนี้

3.1 คนทำงานมีส่วนในการตั้งเป้าหมาย

3.2 ผู้ปฏิบัติได้รับทราบผลสำเร็จในการทำงานโดยตรง

3.3 งานนั้นสามารถทำให้สำเร็จได้

เมื่อนำแนวคิดของสก๊อต (Scott) มาประยุกต์ใช้กับกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อสร้างแรงจูงใจให้เกิดความพึงพอใจต่อกิจกรรมการเรียนการสอน มีแนวทางดังนี้

1. ศึกษาความต้องการ ความสนใจของผู้เรียน และระดับความสามารถหรือพัฒนาการตามวัยของผู้เรียน

2. วางแผนการสอนอย่างเป็นกระบวนการและประเมินผลอย่างมีประสิทธิภาพ

3. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้นักเรียนมีส่วนร่วมและกำหนดเป้าหมายในการทำงาน สะท้อนผลงานและการทำงานร่วมกันได้

มาสโลว์ (Maslow, 1970, pp.69-80) ได้เสนอทฤษฎีลำดับขั้นของความต้องการ (needs-hierarchy theory) โดยตั้งอยู่บนสมมติฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ดังนี้

1. ลักษณะความต้องการของมนุษย์ ได้แก่

1.1 ความต้องการของมนุษย์เป็นไปตามลำดับขั้น โดยเริ่มจากระดับความต้องการขั้นต่ำไปสู่ความต้องการขั้นสูง

1.2 มนุษย์มีความต้องการอยู่เสมอ เมื่อความต้องการอย่างหนึ่งได้รับการตอบสนองแล้ว ก็จะมีความต้องการสิ่งใหม่เข้ามาทดแทน

1.3 เมื่อความต้องการระดับหนึ่งได้รับการตอบสนองแล้ว จะไม่จูงใจให้เกิดพฤติกรรมต่อสิ่งนั้น แต่จะมีความต้องการในระดับสูงเข้ามาแทน เป็นแรงจูงใจให้เกิดพฤติกรรมนั้น

1.4 ความต้องการที่เกิดขึ้นอาศัยซึ่งกันและกัน มีลักษณะควบคู่กัน คือเมื่อความต้องการอย่างหนึ่งยังไม่หมดสิ้นไป ก็จะมีความต้องการอย่างหนึ่งเกิดขึ้นมา

2. ลำดับความต้องการของมนุษย์ (hierarchy of needs) มี 5 ระดับ ดังนี้

2.1 ความต้องการทางกาย (the physiological needs) เป็นความต้องการเบื้องต้นเพื่อความอยู่รอดของชีวิต เช่น ความต้องการอาหาร น้ำ อากาศ เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ความต้องการทางเพศ

2.2 ความต้องการความปลอดภัย (safety needs) เป็นความรู้สึกที่ต้องการความมั่นคง ปลอดภัยในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งรวมถึงความเจริญก้าวหน้าและความอบอุ่นใจ

2.3 ความต้องการทางสังคม (social or belonging needs) ได้แก่ความต้องการจะเข้าร่วมและได้รับการยอมรับในสังคม ความเป็นมิตร และความรักจากเพื่อน

2.4 ความต้องการที่จะได้รับการยกย่อง หรือมีชื่อเสียง (the esteem needs) เป็นความต้องการระดับสูง ได้แก่ ความต้องการอยากเด่นในวงสังคม รวมถึงความสำเร็จ ความรู้ความสามารถ ความเป็นอิสระและเสรีภาพ และการเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั้งหลาย

2.5 ความต้องการที่จะได้รับความสำเร็จในชีวิต (self actualization) เป็นความต้องการระดับสูงสุดของมนุษย์ ส่วนมากเป็นเรื่องการอยากจะเป็น อยากจะได้ตามความคิดของตนเองแต่ไม่สามารถหาแสงสว่างได้

จากแนวคิดพื้นฐานดังกล่าว เมื่อนำมาปรับใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน ครูผู้สอนจึงต้องมีบทบาทสำคัญในการจัดกิจกรรม วิธีการ สื่ออุปกรณ์ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เพื่อตอบสนองความพึงพอใจให้ผู้เรียนมีแรงจูงใจในการเรียน จนบรรลุวัตถุประสงค์ในการเรียนการสอนในแต่ละครั้ง โดยให้ผู้เรียนได้รับผลตอบแทนจากการเรียนรู้ในแต่ละครั้ง โดยเฉพาะผลตอบแทนภายในหรือรางวัลภายในที่เป็นความรู้สึกของผู้เรียน เช่น ความรู้สึกถึงความสำเร็จของตนเมื่อสามารถเอาชนะความยุ่งยากต่างๆ ได้ ทำให้เกิดความภาคภูมิใจ ความมั่นใจ โดยครูอาจให้ผลตอบแทนภายนอก เช่น คำชมเชย หรือการให้คะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในระดับที่น่าพึงพอใจ

3. การวัดความพึงพอใจ

เนื่องจากความพึงพอใจ เป็นทัศนคติในทางบวกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การจะวัดว่าบุคคลมีความรู้สึกพึงพอใจหรือไม่พึงพอใจ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างเครื่องมือ

ที่ช่วยในการวัดทัศนคตินั้น ซึ่งนักวิชาการหลายคนได้กล่าวถึงเครื่องมือวัดความพึงพอใจไว้สรุปได้ดังนี้

ในการวัดความรู้สึกหรือวัดทัศนคตินั้นจะวัดออกมาในลักษณะของทิศทาง (direction) ซึ่งมีอยู่ 2 ทิศทาง คือ ทางบวกและทางลบ ทางบวก หมายถึง การประเมินค่าความรู้สึกไปในทางที่ดี ชอบ หรือพอใจ ส่วนทางลบ จะเป็นการประเมินค่าความรู้สึกไปในทางที่ไม่ดี ไม่ชอบ หรือไม่พอใจ และการวัดในลักษณะปริมาณ (magnitude) ซึ่งเป็นความเข้มข้น ความรุนแรง หรือระดับทัศนคติ ไปในทิศทางที่พึงประสงค์นั่นเอง ซึ่งการวัดนั้นมีอยู่หลายวิธี เช่น วิธีการสังเกต วิธีการสัมภาษณ์ วิธีการใช้แบบสอบถาม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (พรชัย คำสิงห์นอก, 2550, หน้า 51-52)

1. วิธีการสังเกต เป็นวิธีการใช้ตรวจสอบบุคคลอื่น โดยการเฝ้ามอง และจดบันทึกอย่างมีแบบแผน วิธีนี้เป็นวิธีการศึกษาที่เก่าแก่ และยังเป็นที่ยอมรับใช้อย่างแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน แต่ก็เหมาะสมกับการศึกษาเป็นรายกรณีเท่านั้น

2. วิธีการสัมภาษณ์ เป็นวิธีการที่ผู้วิจัยจะต้องออกไปสอบถามโดยการพูดคุยกับบุคคลนั้นๆ โดยมีการเตรียมแผนงานล่วงหน้า เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงมากที่สุด

3. วิธีการใช้แบบสอบถาม วิธีการนี้จะเป็นการใช้แบบสอบถามที่มีข้อคำถามไว้อย่างเรียบร้อย เพื่อให้ผู้ตอบทุกคนตอบมาเป็นแบบแผนเดียวกัน มักใช้ในกรณีที่ต้องการข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจำนวนมากๆ วิธีนี้นับเป็นวิธีที่นิยมใช้กันมากที่สุดในการวัดความพึงพอใจ หรือทัศนคติ รูปแบบของแบบสอบถามจะใช้มาตราวัดทัศนคติ ซึ่งที่นิยมใช้ในปัจจุบันวิธีหนึ่งคือ มาตราส่วนแบบลิเคิร์ต (Likert Scales) ประกอบด้วยข้อความที่แสดงถึงทัศนคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้าอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วมีคำตอบที่แสดงถึงระดับความรู้สึก 5 คำตอบ เช่น มากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย และน้อยที่สุด

ครูผู้สอนสร้างเครื่องมือได้ตามความเหมาะสม เช่น แบบมาตราส่วนประมาณค่า มี 5 ระดับ คือ ระดับมากที่สุด ระดับมาก ระดับปานกลาง ระดับน้อย และระดับน้อยที่สุด การให้คะแนนแบบมาตราส่วนประมาณค่า จะให้คำตอบคะแนนดังนี้

มากที่สุด	ให้น้ำหนักคะแนนเป็น	5
มาก	ให้น้ำหนักคะแนนเป็น	4
ปานกลาง	ให้น้ำหนักคะแนนเป็น	3
น้อย	ให้น้ำหนักคะแนนเป็น	2
น้อยที่สุด	ให้น้ำหนักคะแนนเป็น	1

ในการใช้แบบมาตราส่วนประมาณค่านี้ จะต้องรายงานผลการตอบของกลุ่มตัวอย่างของแต่ละข้อหรือแต่ละคำถาม และโดยรวมแล้วแปลความหมายค่าเฉลี่ยอีกที การแปลความหมายจะใช้เกณฑ์เป็นระบบเดียวกันกับการให้คะแนน โดยเกณฑ์การแปลความหมายดังนี้ (บุญชม ศรีสะอาด, 2545, หน้า 102-103)

ค่าเฉลี่ย 4.50-5.00 แปลความว่า ฟังพอใจมากที่สุด

ค่าเฉลี่ย 3.50-4.49 แปลความว่า ฟังพอใจมาก

ค่าเฉลี่ย 2.50-3.49 แปลความว่า ฟังพอใจปานกลาง

ค่าเฉลี่ย 1.50-2.49 แปลความว่า ฟังพอใจน้อย

ค่าเฉลี่ย 1.00-1.49 แปลความว่า ฟังพอใจน้อยที่สุด

4. ความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม

จากความหมาย ทฤษฎี และวิธีวัดความพึงพอใจ ผู้วิจัยจึงสรุปให้ความหมายของความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรมไว้ดังนี้

ความพึงพอใจต่อหลักสูตรฝึกอบรม หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดหรือเจตคติส่วนตัวที่เกิดจากพลังทางจิต ที่แสดงออกมาทางบวกที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรมมีคุณลักษณะก็นำเที่ยวเมืองศรีเทพ มีความรู้สึกพอใจ ชอบใจ ในการร่วมปฏิบัติกิจกรรมฝึกอบรม และดำเนินกิจกรรมนั้นๆ จนบรรลุผลสำเร็จ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยภายในประเทศ

ปรารภนา ศรีสุข (2544, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรภาษาอังกฤษสำหรับการท่องเที่ยว สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จังหวัดสมุทรปราการ โดยดำเนินการพัฒนาหลักสูตร 5 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 การสร้างหลักสูตรโดยศึกษาข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตร ขั้นที่ 2 การตรวจสอบคุณภาพเบื้องต้นและปรับปรุงแก้ไข ขั้นที่ 3 การจัดทำวัสดุหลักสูตร ขั้นที่ 4 การทดลองใช้หลักสูตรเพื่อหาคุณภาพของหลักสูตร ขั้นที่ 5 การปรับปรุงหลักสูตร ผลการวิจัยพบว่า 1) ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษของนักเรียนที่ได้จากการทดสอบหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 2) นักเรียนมีเจตคติที่มีต่อวิชาภาษาอังกฤษในระดับดีมาก

จิตรา ชุมณี (2545, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรมัธยมศึกษาท้องถิ่น อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ผลการวิจัยพบว่า 1) นักเรียนและบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความต้องการในการพัฒนาหลักสูตร โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น เรียนรู้จากสถานการณ์จริง และเน้นการประเมินผลตามสภาพจริง 2) หลักสูตรประกอบด้วย หลักการ คำอธิบายรายวิชา จุดหมาย โครงสร้าง ขอบข่ายเนื้อหา เวลาเรียน แนวทาง การจัดการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน การประเมินผล และแผนการสอน 3) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร พบว่า นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับมัธยมศึกษาท้องถิ่นก่อนและหลังการใช้หลักสูตรแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 นักเรียนสามารถ

จัดทำชิ้นงานได้ระดับดีมาก และปฏิบัติหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นได้ และมีความคิดเห็นที่ดีต่อหลักสูตร

นนธิชัย หิรัญวงษ์ (2547, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตร มัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวบึงฉวากเฉลิมพระเกียรติ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 มีขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวบึงฉวากเฉลิมพระเกียรติ หลังทดลองใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนทดลองใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 นักเรียนสามารถปฏิบัติตนเป็นมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวบึงฉวากเฉลิมพระเกียรติได้ และนักเรียนมีความพึงพอใจในการจัดการเรียนรู้หลักสูตรมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวบึงฉวากเฉลิมพระเกียรติ

กานต์นารี เขียวพานิช (2547, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตร มัคคุเทศก์น้อย กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนท้ายพิบูล (สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลสงเคราะห์ 68) จังหวัดสระบุรี มีขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนสนใจ ตั้งใจ ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆ เป็นอย่างดี สามารถเป็นมัคคุเทศก์น้อยแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในวัดพระบาทราชวรมหาวิหารได้ กล่าวพูด กล่าวแสดงออก และมีความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์เรื่องมัคคุเทศก์ หลังใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนใช้หลักสูตรอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

พระมหาสมชาย เผียะผาบ (2549, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการพัฒนาหลักสูตร ผูกอบรมเรื่องศาสนพิธีสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี มีขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร ผลการวิจัยพบว่านักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.5

วิศรุต วินิจฉัยกุล (2551, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการพัฒนาหลักสูตร ผูกอบรมเรื่อง สมุนไพรร สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนบ้านหนองบัวตากทราย จังหวัดนครสวรรค์มีขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังผูกอบรมสูงกว่าก่อนการผูกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.5

2. งานวิจัยต่างประเทศ

แกรนด์มอนท์ (Grandmont, 2002, p. 63-01A) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการฝึกฝนระเบียบวินัยโดยใช้ระบบประชาธิปไตย พบว่า การมีบังคับแม้จะเป็นวิธีการในการฝึกวินัยในโรงเรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบนั้น ครูจะต้องศึกษาวิจัยหารูปแบบ แนวทาง และการมีสถานการณ์จริงเพื่อฝึกนักเรียน โดยยึดหลักการให้กำลังใจแก่ผู้เรียน ให้ผู้เรียนเกิดความพึงพอใจ รู้จักปกครองตนเองจนทำให้มีความเคารพตนเอง มีความรับผิดชอบในชั้นเรียน สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นเป็นผลมาจากครูและผู้บริหารโรงเรียนมากกว่าสิ่งอื่นๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อนักเรียนและการดูแลปกครอง ตลอดจนการจัดการบริหารในชั้นเรียนต่อไป

เบนเนท (Bennett, 2002, abstract) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของครูในการพัฒนาหลักสูตร พบว่า ครู อาจารย์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรมากยิ่งขึ้น ในด้านการเสนอแนวความคิด มีการนำผลการวิจัยและผลงานทางการศึกษามาใช้กันอย่างแพร่หลายตั้งแต่ปี 1915 ถึง 1940 เริ่มจากการสร้างหลักสูตร มีการใช้อุปกรณ์การสอนมากขึ้นและยังได้เสนอการพัฒนาการเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ การส่งเสริมความเป็นมืออาชีพ และส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย สร้างวิสัยทัศน์ โดยครูอาจารย์ได้ศึกษาในหลักสูตรทำวิจัย และมีการคัดเลือกตัวแทนครูอาจารย์ที่นำแนวความคิดไปปฏิบัติจริง มีการสนับสนุน เช่น ขยายเวลาให้การช่วยเหลือที่ชัดเจน จัดหาแหล่งสร้างความเป็นมืออาชีพโดยจัดให้มีการปรึกษาและมีการจัดตั้งองค์สมาชิกโครงการ

ออสทริช (Ocstreich, 2004, abstract) ได้ศึกษาการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในเบอร์ลิน โดยการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับบุคลากรด้านโบราณคดี และครูชาวเบอร์ลิน ผลการวิจัยพบว่า ในด้านอุปกรณ์การเรียนการสอนไม่เหมาะสมกับการพัฒนาบุคลากรครู มีข้อจำกัดเกี่ยวกับการสื่อสารของรัฐบาลที่ด้อยประสิทธิภาพ การขาดครูที่มีประกาศนียบัตรรับรอง และหลักสูตรไม่สอดคล้อง ส่วนความก้าวหน้าในการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษานั้นพบว่า ชาวเบอร์ลินต้องการที่จะให้หลักสูตรสังคมอย่างจำกัด และจำกัดตำราที่จัดให้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติของชาวเบอร์ลิน ช่วงก่อนเกิดลัทธิอาณานิคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในปัจจุบันและอนาคต

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในครั้งนี ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ประกอบไปด้วยทำไม่ต้องเรียน และเรียนรู้อะไรบ้างในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม สาระและมาตรฐานการเรียนรู้ คุณภาพของผู้เรียน ศึกษาเกี่ยวกับ การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม ความรู้เกี่ยวกับมัตตุเทศก์ เมืองศรีเทพ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน พฤติกรรม ความพึงพอใจและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการในการวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตร 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้สิ่งใกล้ตัว สามารถ

นำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ และเป็นการปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความรักและความผูกพันกับท้องถิ่นของตน จากการสอบถามและศึกษาภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากที่ได้มาเที่ยวชมเมืองศรีเทพหรืออุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ โดยเฉพาะวันหยุด วันเสาร์- วันอาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์จะมีนักท่องเที่ยวมาเป็นจำนวนมากเมื่อไปเที่ยวชมสถานที่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ไม่ได้ได้รับความรู้ และข้อมูลเนื่องจากขาดผู้ที่จะให้ความรู้หรือขาดผู้ที่จะให้การแนะนำข้อมูลต่างๆ ดังนั้นจึงได้จัดทำหลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพให้กับนักเรียนจะช่วยให้นักเรียนสามารถนำความรู้ความเข้าใจที่ได้ไปถ่ายทอดสู่ครอบครัวของตน ประชาชนและนักท่องเที่ยวที่มาชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้อย่างถูกต้องเหมาะสมทั้งในปัจจุบันและอนาคต การเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพจะทำให้นักเรียนที่อยู่ในท้องถิ่นได้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริงจะได้ช่วยกันสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพ เกิดความสำนึกในคุณค่าความสำคัญและความหวงแหนในมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพ อันจักช่วยให้เกิดการช่วยกันอนุรักษ์และพัฒนาให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป และเปิดโอกาสให้นักเรียนได้พบปะกับผู้คนที่ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ มีความกล้าแสดงออก รู้จักใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์สามารถนำความรู้ และทักษะที่ได้รับจากการเป็นมัคคุเทศก์น้อยไปประกอบอาชีพอิสระได้ในวันหยุดภาคเรียน วันเสาร์ และวันอาทิตย์ หรือวันหยุดนักขัตฤกษ์ เพื่อหารายได้พิเศษนำมาใช้เป็นทุนการศึกษาหรือช่วยเหลือครอบครัวของตน

ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะทำการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ขึ้น ซึ่งมีวิธีการดำเนินการ 4 ขั้นตอนคือ

- 1) ศึกษาข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพ
- 2) พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพ
- 3) ทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพ
- 4) ประเมินผลการใช้และปรับปรุงหลักสูตรฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพ

เพื่อให้ให้นักเรียนได้มีการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการปฏิบัติตนเป็นมัคคุเทศก์น้อยนำเที่ยวเมืองศรีเทพ มีความรัก ความภาคภูมิใจและใช้ทรัพยากรที่มีค่าในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ สามารถแนะนำแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นให้กับนักท่องเที่ยวได้ เป็นการเผยแพร่ทรัพยากรที่มีค่าในท้องถิ่นสู่ประชาชนทั่วไป